مرۆڤ و دەوروبەر

بەشی یەکەم

مرۆڤ و دەوروبەر

بەشی یەکەم

مەسعوود محەمەد

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس

هەولێر – هەرێمی کوردستانی عێراق

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس
شەقامی گوڵان – هەولێر
هەرێمی کوردستانی عێراق
هەگبەی ئەلیکترۆنی aras@araspress.com
وارگەی ئینتەرنێت www.araspress.com
تەلەفۆن: 35 49 224 66 (0) 00964
دەزگای ئاراس لە ٢٨ تشرین (٢) ١٩٩٨ هاتووەتە دامەزران

مەسعوود محەمەد
مرۆڤ و دەوروبەر – بەشی یەکەم
کتێبی ئاراس ژمارە: ١٠٦١
چاپی دووەم ٢٠١٠
تیرێژ: ١٦٠٠ دانە
چاپخانەی ئاراس – هەولێر
ژمارەی سپاردن لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان ٧٧٦ – ٢٠١٠
نەخشاندنی ناوەوە: کارزان عەبدولحەمید
رازاندنەوەی بەرگ: مریەم موتەقییان
پیت لێدان: لێزان عەبدولهادی
هەڵەگری: شێرزاد فەقێ ئیسماعیل
رێنووسی یەکگرتوو: بەدران ئەحمەد حەبیب

لە بەرگی یەکەمی کتێبی (حاجی قادری کۆیی) کاتێك خەریکی توێژینەوە لە بارەی چەندوچۆنی گوێزانەوەی حاجی لە ژیانی لادێوە بۆ شارستان بووم، سەرنجی خۆم و خوێنەرم بۆ ئەو ڕاستییە ڕاکێشا کە دیوانی حاجی لە چاو دیوانی نالی دیاردەی گوڵ و گیا و دەشت و دەری کەم ڕەنگە، هەر دەڵێی حاجی لە زوویێکەوە ژیانی دەشت و دەری بەجێ هێشتبێت و مەودای چەسپانی وێنەی ئەو ژیانەی لە دڵ و بیر و فکری خۆیدا دەست نەکەوتبێت، بۆیە لە شیعری حاجی قادر هەر بایی دەنگدانەوەی گوڵ و گیا لە شیعری شاعیرێکی شارستاندا گوێبیستی ئەو دەنگە دەبین بە پێچەوانەی حاڵەتی دیاردەی گوڵ و گیا و دەشت و دەر لە شیعری نالیدا کەوا هەتا بڵێی دیاردەیێکی دەوڵەمەند و بەبنج و ڕەسەنە، لەوە دەوەشێتەوە نالی سەرلەبەری ساوایی و منداڵیی خۆی لە نێوان گوڵ و گیا و ئاژەڵی دەشت و دەردا ڕابواردبێت.

وەك دەبینیت، ئەم بەیەکدی گرتنەی دیوانی حاجی و نالی بایەخێکی زۆری داوە بە کارتێکردنی دەوروبەر لە دەروون و خەیاڵی شاعیر. لە ڕواڵەتدا وا ڕادەگەیەنێت کە شاعیر (یاخود مرۆڤ یە تێکڕایی) بەندەیێکی ملکەچە بۆ دەوروبەری مادی، ئەو گوتەیەش بەڕاست دەگیرێ کە دەڵێ شاعیر و ئەدیب و هونەرمەند (ئاوێنەی واقیع)ن. لێرەدا پێویستم زانی دەستی (ڤیتۆ)ی بیر و باوەڕی خۆم لە ئاست ئەم بۆچوونە هەڵبڕم چونکە لە ڕاستیدا بۆچوونەکە بەشێکی گەورەی کاریگەریەتیی ئادەمیزادی هەستیاری خاوەن ئیرادە و هۆش و سەدان تایبەتی سەر بەمرۆڤایەتی دەداتەوە بە مادەی سارد و سڕی مردوو.

من کە دەڵێم دەستی ڤیتۆ هەڵدەبرم، بەڕواڵەت ناڕەزامەندی بەرانبەر گوتەی خۆم

دەردەبڕم چونکە بۆچوونەکە هی خۆم بوو، بەیەکدی گرتنەکەش هەروەها، بەڵام لە واقیعدا ڤیتۆکە بەر خۆم ناکەوێت چونکە هەر ئێستاکە لەو ڕووپەڕانەی لێرە بەدواوە دەیانخوێنیتەوە ئەم ڕاستییەت بۆ ڕوون دەبێتەوە، ئەوەی ڤیتۆی بەردەکەوێت بەرەیێکی فرەوانی خاوەن لێکدانەوە و شیکردنەوەی مادین کە هەر لەوانەوە و بیرکردنەوەیانەوە بەخێرایی گومانی کزکردنەوەی (دەوری مرۆڤ) لەو تەرزە بەیەکدی گرتنەی دیوانی حاجی و نالی دەکرێ، چونکە دەمێکە بەهۆی کەڵەکەکردنی ئەو بیروباوەڕەی دەوروبەر بەسەر مرۆڤدا زاڵ دەکات زیهنی خەڵق ئامادە بووە بۆ ئەوەی هەموو جۆرە شیکردنەوەیەکی مادی بداتەوە پاڵ بێ دەسەڵاتیی مرۆڤ و زاڵبوونی مادە. من لەگەڵ ئەوەدا کە هیچ لاریم نییە لە گرینگی و بایەخی مادە و دەوروبەر و هەڵکەوت و ڕووداو.... هتاد لە ژیانی مرۆڤ و بەرەوپێشچوونی کۆمەڵایەتی و بزووتنەوەی مێژوو و هەموو ئەو لایەنانەی پێوەندییان بە مرۆڤەوە هەیە، دەمەوێ لە هەمان کاتدا بڕوای بێ سنوور و لەحەدبەدەر بە (مادە) و کاریگەرایەتیی مادە نەکشێتەوە سەر دزینەوەی کاریگەریەتی و خالقییەتی (مرۆڤ) بۆ مادە کە دەزانین مرۆڤ سەرەڕای مادەبوونی لەش و ئەندامەکانی، گیان و هۆش و ئیرادەشی هەیە کە ئەمانە لە مادەی مردوو و دەوروبەری شەختەکردوودا پەیدا نین، ئەمەش ڕاستییێکی هێندە سەرەتایی و بنجییە لە خوێندنەوەی دەفتەری کۆمەڵایەتیدا، ئەگەر تێ نەخوێندرێتەوە وەك ئەوە دەبێ کە بێ فێربوونی ئەلفوبێ بمانەوێ فێری خوێندنەوە ببین. من کەیفم بە مادە دێت خزمەتکاری مرۆڤ بێت، هەرچەندە نەشمەوێ ئەم مەیلە لە خۆڕایی و بێ وردبوونەوە و هەڵسەنگاندن خزمەتکاریی مادە و ئاغایەتیی مرۆڤ بکات بە دەستووری کۆمەڵایەتی و مێژو، هەرگیز ڕێ بەخۆم نادەم لە کەسیش ناسەلمێنم نەخشەکێشانی کۆمەڵایەتی و مێژوو لە ڕێی بیرکردنەوەی مادییەوە بە شێوەیەك بێ ڕاستییان سەرەوبن بکات، دیاریشە گەورەترین سەرەوبنکردن لەم مەیدانەدا کرنووبردنە بە مرۆڤی زیندووی هەستیاری خاوەن ئیرادە بۆ مادەی ڕەق و تەق. من لەم باسەدا سەیرم بەوە دێتەوە کە دەبینم ئەو خاوەن بیروڕایانەی مرۆڤ بۆ مادە نزم دەکەنەوە بە خۆیان دەڵێن مرۆڤدۆست و ڕابەر و شۆڕشگێڕ، واش دەزانن داڕنینی بەرگی خالقییەت و داهێنەرایەتی و کاریگەرایەتی لە مرۆڤ و بەخشینی ئەو بەرگە بە مادەی مردوو پتەوکردنی بناخەی فەلسەفەی ماتیریالیستە کە هەر بەلای خودی خۆیانەوە بنەمای خێر و خۆشی و بەرەوپێشچوونی مرۆڤە. بەڕاستی ئەم تەرزە

تێفکرینە وەك ئەوەیە کەیفمان بە بێ هێزیی چاوی مرۆڤ بێت بۆ خاتری بەرزبوونەوەی نرخی عەینەگ. دەزانم ئەو خاوەن بیرانە کە هێزی فەلسەفەی مادی لە زاڵبوونی تەئسیری مادە بەسەر مرۆڤدا دەبینن ناتوانن و ناشوێرن، بگرە بە خەیاڵیشیاندا نایەت عەینەگ و چاوی مرۆڤ بخەنە دوو تای تەرازووی نرخاندن و بایەخ پێدانەوە، چونکە دیارە لەم حاڵەتەدا بەیەکتر گرتنەکە و هەڵسەنگاندنەکە هێند ناقۆڵا و کاڵ و کرچە بەهیچ زرە تەئویلێکیش ناچێتەوە سەر حیسابی مرۆڤدۆستی و ڕابەرایەتی و شۆڕشگێڕایەتی، بەڵام ئەوانیش لە خۆیانەوە نەسەلمێنن، دەقی تیۆرییەکەیان و ڕاگەیاندنەکان و ئەنجامە فکرییەکانی ئەو تیۆرییە بە ناچاری دەمانبەنەوە بۆ لای زاڵکردنی عەینەگ بەسەر چاودا، دان نەهێنانی خاوەن تیۆرییەکانیش بەو ئەنجامە ناقۆڵایە هەڵاتنێکی کۆڵدەرانە، بگرە ترسنۆکانەیە، لە ئاکامی ئەو پێشەکییانەی ئەوان بە سەرچاوەی گەش و پڕ تەوژمی تیۆرییەکانی دادەنێن، بیر و باوەڕ و فەلسەفەیێك کە لە سەرەتای رسکان و شیرازەهۆن بوونییەوە پرشنگی بەڵێنەکانی ڕابەرایەتیی خۆی بەرەو ڕووکارێك دەهاوێژێت و مژدەی چاکە و ڕاستیی ئەو ڕووکارەمان پێ دەدات، لێی ناسەلمێندرێت هەر جارە بە بەهانەیێك چاومان لە نەهاتنەدیی ئەو بەڵێنانەی بنووسێنێت یاخود خۆی بدزێتەوە لە ئاکامی ئەو پێشەکییە فکرییانەی هەڵێ نابوون بۆ دەرخستنی ڕاستیی و نهێنی شتان. ئێمە لە مەیدانی فکر و فەلسەفەدا ئەو بەردە دامەیە نین کە دامەزانان بەپێی فەندی یارییەکە جێگۆڕکێی پێ دەکەن بەردەکەش هەست بەخۆی و بەجێ گۆڕکێیەکە ناکات. ئێمە مرۆڤین لە بیرمانە چیمان پێ گوتراوە، دواتریش کە لێمان داوا کرا مێشکی خۆمان داخەین لە ئاکامی چاوەڕوانکراوی ئەوەی گوتراوە دەبێ توند دەست لە هۆش و زانین و بیرکردنەوەمان گیر بکەین و ڕێ نەدەین لێمان بدزنەوە، هەروەها کە شتێك ڕووی دا دژی ئەو بەڵێنانەی پێمان ڕاگەیێندرابوو دەبێ لێی بپرسینەوە و نەشهێڵین بەچاوبەستەکێ و بەرگ تێ هەڵکێشان زەرد و سوور و ڕەش و سپیمان لێ تێکەڵ بکەن و نوختەی رەخنەکەمان بە فەندی زارقەڵەباڵغی تێ ببەن. برناردشۆ لە ئامۆژگارییێکدا بە قوتابیی زانکۆکانی بەریتانیای گوت، ئاگاداری خۆیان بن لەوەدا مامۆستاکانیان عەقڵیان لێ بستێنن و چیی دەیانەوێ پێیان بسەلمێنن، ئێمەش ئەگەر بتوانین وەیا بوێرین دەست لە هۆشی خۆمان گیر بکەین لە بەشێکی زۆری ئەو فڕوفێڵەی لێمان دەکرێت ڕزگار دەبین، زۆر کەسیش لەوانەی بەهۆی گاڵتە بەهۆشی خەڵق کردن دەبنە

ڕابەری پەنجەنیشان وەك ئەو شێخەیان لێ بەسەر دێت كەوا كەرامەتەكانی بە درۆ دەخرێنەوە. هەروەك كە شێخێكی تەریقەت خەبەری ڕابوونی قیامەتی لە ماوەیێكی نزیكدا بە خەڵق ڕاگەیاند و قیامەتیش دانەهات دەبێ لە شێخایەتی بخرێت و تەئویل و بەهانەی لەو زرە درۆیەدا لێ نەسەلمێندرێت هەروەهاش كە خاوەن بیروباوەڕێكی فەلسەفی دەوری (مادە)ی زاڵ كرد بەسەر دەوری (مرۆڤ)دا و دواتر ویستی لە ئەنجامە ناقۆڵاكانی ئەو ڕایەی هەڵێت دەبێ توند یەخەی بگیرێت و ڕووبەڕووی ئەو ئەنجامە ناقۆڵایانە بكرێت و لەسەر خۆی و بیرباوەڕەكەی حیساب بكرێت، من و تۆ و خەڵقی تریش لە بەندی قسە قەڵەوەكان و عەوام خەڵەتێنەكانی رەها ببین.

هەڵبەت خۆدانوساندنمان لەوەی خاوەن فەلسەفەكان دەیڵێن هەر لەو مەیدانە بەرتەسكەی (پێشەكی و ئەنجام)ی نەزەرییەكانیان كاریگەر نابێت، بەڵكو لە هەموو مەیدانەكانی كۆمەڵایەتی و بەرەوپێشچوون و خەبات و هونەر و ئەدەب و زانست و.. هتاد نەك هەر كاریگەر بگرە لە پێویستیش پێویستترە چونكە من و تۆ و ئەوانەی پێڕەوی فەرمانی غەیر دەكەین بەڵگەی مرۆڤایەتی و ڕێزلەخۆنان و بەخۆنازینمان لەو هەڵوەستانەدایە كە تێیدا ئازاد و ئازاین و بایی رازی بوون و ڕازی نەبوون ئیرادەمان دەپارێزین. من هەروەك ناڕاحەتم لەوەدا كە دەبینم ملیۆنانی خەڵق دەست بەستراو و بێ ئیرادەن لە ئاست ئەو مۆدیلە جلكانەی كە مۆدەسازان بەسەر زەوق و باخەڵیاندا دەیانسەپێنن و وەك بووكەشووشە پەڕۆیان تێ دەئاڵێنن، وەها و پتریش ناڕاحەت دەبم كە دەبینم ئاپۆڕەی ڕۆشنبیران و شۆڕشگێڕان و خەباتكەران و ئەدیبان و هونەركاران بەدەست خاوەن فەلسەفانەوە وەك قورەچەورە (طین صناعی)یان لێ دێت و هەر ساتە بە پێی ئاوازگۆڕیی ئەو فەلسەفانە ئەوانیش كورتتر و درێژتر و پانتر و باریكتر و سوورتر و سپیتر و (هەمووشت)تر دەبنەوە و لە بارێكەوە بۆ بارێكی تر ناناسرێنەوە. من هەرگیز پێت ناڵێم قەناعەت بە هیچ كەس و هیچ شتێك مەهێنە، من دەڵێم حورمەتی (قەناعەت)ت بگرە بەوەدا كە هەڵمەت ببەیتە سەر ئەو چەوت و چوێرییەی لەو فەلسەفەیەدا دەیدۆزیتەوە كە كردووتە بە نێرتكی قەناعەتت... من دەڵێم مەبە دەروێشی فەلسەفەی ئاخەلێوەی سەدەی بیستەم. هەر ئەم زێدە پەرۆشەم بۆ قودسیەتی بیروباوەڕی ئازاد بوو گێڕامیەوە سەر لێكدانەوەكەی خۆم تاكو گومانی كزكردنەوەی دەوری خالقیەت و خوازی مرۆڤی لێ بتەكێنمەوە.

ئەم تێبینییەی ترسی (كزكردنەوەی دەوری مرۆڤ) لەو بەیەكدی گرتنەی دیوانی

حاجی و نالی یەکسەر قەڵەمی پێ هەڵەنگاوتم لە باسی حاجی و بایدامەوە لای ڕوونکردنەوەی ڕاستیی مەسەلەی کارتێکردن و کارتێکرانی نێوانی مرۆڤ و مادە بەو جۆرەی کە خۆم باوەڕی پێ دەکەم. کاتێك لەو ڕوونکردنەوەیە بوومەوە دەوری (٨٠) لاپەڕەیێکی گرتووەتەوە، لەبەر ئەمە ناچار بووم لە باسەکەی حاجی قادری دەربهاوێژم، بەڵام هەر لە کتێبەکەی (حاجی قادری کۆیی) و لە ژێر ناونیشانی (لا باسێکی گرینگ) لە لاپەڕە (١٥١)ەوە بە چەند لاپەڕێك چۆنیەتی مەسەلەکەم باس کرد و نموونەیێکی نووسینەکەشم خستە بەر چاوی خوێنەرانەوە لە کۆتاییشدا بەڵێنم دا زووبەزوو نووسینەکە بڵاو بکەمەوە بە مەرجێك «هیچ بەرهەڵستێکی لەخۆم بەهێزتر نەیێ و دەستم بگرێ».

نووسینەکە هی سەرەتاکانی (١٩٧٢)ە بەڵام بەرگی یەکەمی کتێبەکەی (حاجی قادری کۆیی) لەبەر نەبوونی دەرفەتی لە چاپدانی وەخرا تاکو لە ڕۆژی ١٩٧٣/١١/٢٩ بە بۆنەی هەڵگرتنی پەردە لەسەر پەیکەری حاجی لە کۆیێ بڵاو کرایەوە. ئەوەی (لاباسێکی گرنگ)یش ئیشارەی بۆ کرد مایەوە تا ئیمڕۆ، ڕێی بڵاوبوونەوەی بەرنەکەوتووە، ئێستاکەش کە بڵاو دەبێتەوە نۆرەبڕی لە بەرگی چوارەمی کتێبی (حاجی قادری کۆیی) دەکات.

دەبێ بڵێم بەو دواییە کە هاتمە سەر پاکنووسکردن و ئامادەکردنی باسەکە بۆ لە چاپدان، بەپێی داخوازی ڕوونکردنەوەی بابەتی لێکدانەوە، ڕووداو و بەسەرهات و وردە لێکۆڵینەوەی تازەشی تێ کەوتووە، ناوەناوە بیروباوەڕی دیکەشم تێچێن کردووە کە هەر هی خۆم بوون بەڵام ڕێکەوت دەرفەتی دەربڕینیانی نەدابوومێ. ئەم هۆیانە وایان کرد نووسینەکە لەبەریەك بکشێتەوە و گەلێك پتر لە (٨٠) لاپەڕە پڕ بکاتەوە هەرچەند بەشێکی کەمی لێکدانەوە و بڕوا و بیروڕا و فکری خۆمم لە مەیدانی گوریس کێشەکێی (مادە و مرۆڤ –سروشت و هۆش) خستووەتە نێو ئامێزی ئەو لاپەڕانە.

وا باش دەزانم بۆ پتر ڕوونکردنەوەی سەرچاوەی ئەو بابەتەی کەوتە ژێر عنوانی «لاباسێکی گرنگ» چەند لاپەڕەیێکی بەرگی یەکەمی کتێبی حاجی قادر کە پێوەندیی بە کردنەوەی دەرگەی ئەو لاباسەوە هەیە لێرەدا بنووسمەوە ئەو جار یەکسەر لاباسەکەی بەدوادا بنووسم.

لەپاش لێکۆڵینەوە لە جێگە و ساڵی هاتنە دنیای حاجی قادر دێمە سەر

لێکدانەوەیێکی یەکجار تایبەتیی خۆم بەدەوری لێکۆڵینەوەکەوە. ئەو لێکدانەوەیە لە سەرەتاکانی لاپەڕە (٩٦)ی کتێبەکەوە دەست پێ دەکات بەم شێوەیەی وا لێرەدا بۆ خوێنەری دەنووسمەوە:

«ئەمانەی خستمنە بەر چاوی خوێنەر سەرجوملەی گوتە و بیروڕای جیاجیایە دەربارەی ساڵ و جێگەی لەدایکبوون و کاتی هاتنی حاجی قادر بۆ کۆیێ. قسەیێکی تایبەتی خۆم ماوە، وەك تێبینی، لە بارەی ئەو ساڵەی هاتنی حاجی بۆ کۆیێ، لە پێشتر ئیشارەم بۆ کرد و ناوم نا بەڵگەی زیهنی.

قسەکەم لە بنەڕەتدا لەسەر تەواتور هەڵدەستێ بەلام بەڵگەکەی زیهنی، وەك داروەکان، بالای لەرزۆکی ئەم قسەیەم ڕاست ڕادەگرێ. دیمەنێکی کەمرەنگی سپیپات وەك زرەخەون یاخود ورێنەی تادار کە هەیە و نییە... دەدیترێ و نادیترێ، لە بەراوردکردنی دیوانەکەی حاجی لەگەڵ هی نالیدا دێتە پێش چاوێکی تارمایی بین وەیا هەستی زامی کول. دیمەنەکە ئەمەیە:

«وەك بلێی نالی لە سەرەتای عومریەوە تا ماوەیێکی ئەوتۆ فرچکی گرتبێ بە (لادێیی) هەر لە شارەزوور و (خاك و خۆڵ) و دەشت ودەر بووە و لە دەستوراتی فەلاحەتدا قاڵ بووەتەوە و کەین و بەینی شۆبرین و وەردانەوە و تۆکردن و دروێنە و خەرمان دانان و هەڵگرتن و هەموو کاروبارێکی کشتوکاڵی لێ بووە بە (سروشتی مکتسب) و ناوی گژوگیا گوڵ و گوڵاڵەی بۆ بووە بە فەرهەنگی سەرەتاییی گرۆگاڵی منداڵەتی، وێنەی ژیان و ئەحواڵ و روخساری دەرودەشت لە رووپەڕەی زیهن و هەستی بووە بە نەقشی هەڵکەندراو. دەبێ بۆیە بێ، لە زۆر شوێنی دیوانەکەیدا چاندن و دانەوێڵە و وەرد و شۆ و ئاژەڵ و گوڵ و گیا وا دەبریقێنەوە هەر دەڵێی تریفەی مرواری و گەوهەرە کە لە رشتەیێکدا وەستایێکی شارەزا و پسپۆڕ هۆندبێتیەوە. وتووێژی نالی لەگەڵ دەشت و دەر و گیا و گوڵ و ئاژەڵدا لە هی مرۆڤێکی لادێیی ئازمووده دەکا نەك بوێژێکی خەیاڵباز. لەگەڵ مندا سرنج بدە دەوری (چەڵتووك) لەو دوو بەیتەدا:

بەحری غەزەلم پڕ لە دوڕ و گەوهەرە ئەمما
غەوواسی دەوێ یەعنی بە تەعمیقی بزانە
پڕدانەیە ئەمما نەوەکو دانەیی چەڵتووك
بەحرم گوتووە نەك وەکو گۆلی مەرەزانە

(لێرە بەدواوە هەموو لاپەڕەکانی ۹۷، ۹۸، ۹۹ نموونەی ئەوتۆ لە شیعری نالی نیشان دەدەن کە زۆر لە نزیکەوە خەریکی ژیانی دەشت و دەر و وەسفی گوڵ و گیا و ئاژەڵە تاکو لە دێری کۆتایی لاپەڕە ۹۹ لێکدانەوەکە دەست پێ دەکاتەوە بەم شێوەیەی خوارەوە).

«لەو شیعرانە و گەلێ شوێنی دیکەدا نالی کە ناوی گوڵ و دار و درەخت دێنێ ئەو شاعیرە نییە لە قامووس و کتێبان ناوی دیتوون یا لە خەڵقی گوێبیستیان بووە... نەخێر کابرایێکی دەشتەکیی ئەوتۆیە سەدان جار دەستەی لێ بەستوون و لەسەریان نوستووە و ئەم دیو ئەو دیوی کردوون. بە ئاسانی نایەتە مێشکی بوێژەوە تەشبیهی زمان بکا بە (سووسنی تەڕ و پاراو) یاخود دوو چاوی خێلێك، یەکیان بە (نەشکوفتە وەنەوشە) و ئەوی دیان بە (نەیلووفەر) دابنێ، یاخود بەو هەموو دەسەڵات و دیقەتکارییەوە (زار و زبان و ددان و پووك) بکا بە وێنەی ناو ئاوێنە کە لە غونچەیێکی شەونم لێنیشتوو دووبارە ببێتەوە. دەمەوێ بڵێم سەرەڕای دەسەڵاتی شاعیری و هەستی تیژ و فیکری ورد دەبێ (لەگەڵداژیان – معاشرة)یش یارمەتیی نالیی دابێ بۆ ئەو ئیعجازکارییە لە عاست گوڵ و گیا و درەختدا و هەر بۆیەش ئەوەندە خۆیان دەشیعری هاویشتبێ».

«ئەم زاهیرەیەی (نباتی) بە هەردوو ڕووی (چەند و چۆن)یەوە لە دیوانی حاجی قادردا خۆ نانوێنێ. بەڵێ گوڵ و گیا و میوە و دەشت و دەر لە شیعری هەموو شاعیرێکدا هەیە. بەڵام هەبوونی تێ هەڵەنگووتن وەیا بەدواداگەڕان و خۆپێوەماندووکردن یەکجار جیاوازە لە هەبوونی (زگماك)ێکی ئاسایی کە دەڵێی پارچەیێکە لە سروشت و دەروونی شاعیر. بەڕادەی ئەوە کە شاعیر لە نزیکەوە ڕەفاقەتی کردبن ناوهێنان و لەکارهێنانیان بۆ دەربڕینی واتا و نەخشەکێشان وەستایانەتر دەبێ. هەڵبەت ئەو ڕەفاقەتە تاکو لە سەرەتای ژیانی شاعیرەوە بێ پتر فرچکی دەگرێ و لە گیان و میزاجی جێگیرتر دەبێ. بۆیە من وا دەزانم نالی پلەی منداڵی و ساواییی خۆی لە دێی (خاك و خۆڵ) و دەشت و دەر و نێو گیا و گوڵ و ئاژەڵدا ڕابواردبێ. بەو پێیە و لە ڕێی قیاسی (مفهوم المخالفة) وە دەبێ کزی و کەمیی زاهیرەی (نباتی) لە دیوانی حاجی قادردا لەوەوە هاتبێ کە بە ساوایی وەیا لە سەرەتاکانی منداڵیدا لە لادێی ڕانەبواردبێ. کەواتە دەگەم بەو ئەنجامە کە ئەگەر حاجی قادر وەلادەتیشی لە کۆیێ نەبووبێ دەبێ لە زووێکەوە، واتە هەر لە ساواییییەوە لادێی بەجێ هێشتبێ و هاتبێتە کۆیێ. ڕواڵەتی

بـەیـەکدی گـرتـنی دیوانـەکـەی لـەگـەڵ هـی نـالـی وا ڕادەگـەیـەنـێ کـە ئـەم ڕەفـاقـەتـەی سەرەتای ژیان لەگەڵ شیناورد و گوڵ و درەخت و دەشت و دەردا بۆ حاجی ڕێك نـەکـەوتـووە، بـۆیـەیـە ئـاشـنـایـیی ئـەو لـە گـەڵـیـانـدا هـەر بـەقـەدەر ئـاشـنـایـیی شـاعـیرێکی شارستانی بووە. بەڵام هەمان حاجی قادر، چونکە چەند ساڵێکی خوێندنی فەقێیەتی لـە نـێو عـەشـیـرەت و ڕەوەنـد و لـەگـەڵ ڕەشـمـاڵ و مـەڕو مـاڵاتـدا ڕابـواردووە لـە چـەنـد بەهـارێکدا خۆی لە هەوارەکانی لاجان و باڵەکەتی و دەوروبەری سابلاغ و بێتوش دیتووە و لە تەفسیلاتی ژیانی کۆچەری و مەڕداری و گاڕان بەخێوکردن و خێمەنشینی شارەزا بووە بۆیە بەو هەموو دەسەڵاتی (تعبیر وتصویر)ە لە بەهارییەکەیدا وێنەیەکی لە سەدی سەد و ڕەسامانەی ژیانی نێو ڕەشماڵ و گژەگژی داکردنی ئاژەڵ و بێچوو تێ بەردان و هەمووکەین و بەینی کۆچەری وەك تابلۆی زەیتی ئارایش دەدا و بەهار و عێلەجات و سەگ و کەحێل و مەڕ و ماڵ و باران و هەورەتریشقە و پەڕەووڵی تاقی ئاسمان و هەموو بارێکی ئەو کارەمان بەچاوقوچێنێك بۆ دەخاتە سەریەك. تۆ بڵێی ئەگەر بەچاوی خۆی ئەو جۆرە ژیانە و تێك هەڵقژانە و هەڵسوور و دا سوورەی نەدیتبا بیتوانیبایە لە نەخشەکێشاندا هێندە خامەڕەنگین و شیرنکار بووبا؟»

«جارێکی دیکەش سەرنج بگرە لە وەسفی بیابان و ڕەمل و درك و داری ڕێی حیجاز کە نالی لە چەند قەسیدەیێکی (مناجاة)دا بەرەو حەج لە کانیاوی دڵی خۆی هەڵی هێنجاون. نە نالی دەیتوانی لە غەیبەوە ئەو وەسفە ئەفسووناوییەی سەحرا بکا، نەهیچ وەسفێکی وا لە سەرانسەری دیوانی حاجی یا غەیری حاجی کە دیمەنەکەی نەدیتبێ وجوودی هەیە. ئەو وێنەگرییەی نالی کردووەتی لە دەسەڵاتی تاك تاکە شاعیری هەڵکەوتوو نییە با چووبێتە حەجیش، چ جایی ئەوەی شاعیری حەج نەکردوو و سەحرا نەدیتوو بتوانێ هەیبێ».

«ئا ئەم تێبینییانە وا دەکەن من ئەو تەواتورە پەسند بکەم کە دەڵێ حاجی لە منداڵییێکی زووەوە، یاخود بەساوایی، هاتووەتە کۆیێ و لەوێ چاوی پشکووتووە و خوێندنی سەرەتایی دەست پێ کردووە تا بووە بە فەقێیەکی فراژوو و لە خوێندندا. نەبیستراوە لە گەشتەکەی باڵەکەتی و کوردستانی ئێرانی بەپێشەوە لە کۆیێ چووبێتە دەرێ بۆ خوێندن».

لێرە بەدواوە دەگەینە ئەو لێکۆڵینەوەیەی کە لە کۆتایی لاپەڕە (١٠١)ی بەرگی یەکەمی (حاجی قادری کۆیێ) ئیشارەتی بۆ کرا و لە لاپەڕە (١٠٣)یش نموونەی لێ

وەرگیرا، بەڵام دیسان دەڵێمەوە چی ئێستاکە بە چاپ دەگات بەرفرەوانترە لەوەی کاتی خۆی نووسیبووم، سەرەڕای باسی بەرفرەوانی باسی هەڵکەوت و ڕووداوی ئەوتۆشی تێدایە کە لە کاتی دەست پێکردن و لێبوونەوە لە نووسینەکە جارێ ڕوویان نەدابوو.

لێرەشدا حەزم بەوەکرد کە نووسینەکەم ئەو عینوانە وەك سایەبان بە سەرخۆیەوە بگرێت کە لە سەرەتاوە بە سەریەوە بوو، بۆیەش پتر لەو عینوانە کۆنە رازیم چونکە ساڵ بەساڵ ڕووداو و ئەزموون ڕاستبوونی بۆچوونەکانم، چ لەو لێکدانەوەیە بێت چ لە سەرلەبەری سێ بەرگەکەی (حاجی قادری کۆیی)دا بێت، بە ئیسپات دەگەیەنێ. بەنیازی تاقیکردنەوەی قسەکانم بگەڕێوە بۆ لاپەڕەکانی (١٨، ١٩، ٢٠)ی بەرگی یەکەمی حاجی قادری کۆی، ئازادیشی لەوەدا هەر لاپەڕە و قسەیێکی دیکەم لەو نووسینانەدا بخەیتە بەر تاقیکردنەوەوە... بەم هەستەی ڕازیبوونم لەوەی چەند بەینێکە نووسیومە بانگهێشتنت دەکەم بۆ خوێندنەوە و دووبارە ئەزموونی:

لاباسێکی گرنگ

لێرەدا پێوست دەبینم نەختێك سەرگوزەشتی حاجی قادر بەدیار لاباسێکەوە ڕابگرم بۆ ئەوەی ئەم بەراوردکردنەی لایەنی دیاردەی «نباتی» لە شیعری نالی و حاجیدا بەو شێوە سەرپێییەی پێیدا تێ پەڕیم بەرەو خلیسکی فیکری و فەلسەفیمانەوە نەبات. ئەم تەرزە هەڵوەستە لە منەوە بۆ ڕەواندنەوەی تۆز و تەم و تاریکایی بە دەوری نوسینەکەمەوە پێداویستێکە ڕاستەوخۆ لە گرتنە ئەستۆی ئەرکی نووسینەکەوە سەر هەڵدەدات چونکە یەکەم مەبەست لە نووسینی دڵسۆزانە سوودی مرۆڤ چ لە ئێستاکە و چ لە دواڕۆژدا بێت، دیارە مرۆڤی لێرە بە پێشەوە لە دەست سوود و زیان و خۆشی و ناخۆشی و کەم و زۆریی دەرچوون پێوەندییێکی ئەوان بەو شتانەوە مابێت هەر ئەوەیە ئێمە و کەسانی دوای ئێمە لە بەسەرکردنەوەی ژیان و خەبات و چاکە و خراپەی ڕۆژگاری ئەوان پەند و سوود وەرگرین، پەند و سوودی فکریش شتێك نییە کێشانە و پێوانەی بەسەنگ و بەرهەستی هەبێت، چی بەلای قەناعەت و باوەڕی خاوێن و بێ فێڵەوە سوود بێت هەر خۆیەتی دەبێتە هاندەری خاوەنەکەی لەوەی دەیکات و دەیڵێت، منیش کە بزانم بیروڕایەکی دەرم بریوە مەترسیی بەسەهووبردنی خوێنەری لێ بکرێت دەبێ ڕووناکییێکی وەها بهاوێژمە دەوروبەریەوە کە شوێن هەنگاوی تێدا بەتاریکی نەهێڵێتەوە نەکا تەلەزگەی تێدا بکات. ئا بەم نیازە ئەم لاباسە بەڕووی خوێنەردا

دەکەمەوە و چی بەڕاست بزانم ئەویانی بۆ دەخەمە سەر کاغەز، دەشزانم لەم کارەدا گەلێك فکری قاڵب بەستووی شەختەکردوو و دژی خۆم دەورووژێنم بەڵام خوتخوتەی کۆمەکردن بەدڵی خۆمدا ناهێنم چونکە زۆر حەیفە باسی حاجی قادر، کە خۆی چاکەی رووت بووە، بەهۆی نەفەس کورتی و کەم و کەسری نووسینەکەی من سەر بکێشێتەوە بۆ بەسەهوویردنی خوێنەر، لە خۆشم ناسەلمێنم ترسی دڵڕەنجاندنی ئەو و ئەو بکەم بە بەهانەی خامۆش بوون. من ئەگەر ئەو ترسنۆکە سڵکردووە بم کە لە رەخنە و توانج و سەرکۆنە و دژایەتیی مێشك و شکان هەڵبێم چ ڕەوای هەق بوو لە سەرەتاوە دەست بۆ قەڵەم درێژ بکەم؟ کێ یەخەی گرتبووم بەدەنگ بێم؟ ئەوەی ڕاستی بێ من تا رادەی شەیدابوون حەز لە پووچاندنەوەی هەڵەی پەرەسەندوو دەکەم، لەبەر ئەمە زۆر زەحمەتە خاترانە و کۆمەکردن و تێبینیی دڵی ئەم و ئەو شتێکم پێ بنووسێت کە بە ڕاستی نازانم... بەڵێ هەموو کەس قسەی وەها دەکەن، وا منیش کردم، بەڵام با خوێنەر بەرەوان بێت لەوەدا ئایا چەند کەس قسەی زاریان و هەڵوەستی ڕاستەقینەیان وەك یەکە.

با لێرەدا شتێکی دیکەش بخەمە سەر ئەم قسانەم:

من وەکو ئەو نووسەرە (ملتزم)ەی سەر بەلایەنی فەلسەفە وەیا سیاسەتی قەرارادە نیم کە قەناعەتی پێشەکیی لایەنە باوەڕپێکراوەکەی بەسەر خۆیدا هێناوە و بەپێی بۆچوونی کەسانی لەخۆی بەرەوژوورتر دەڵێت و دەکات و دەنووسێت پتر لەوەی گوێ بداتە واقیع و ڕووداو و ڕاستی و ناڕاستیی شتان.

قەناعەتی من وەك هەر کەسێکی دیکەی زاڵ بەسەر دڵ و مێشك و دەست و زمانی خۆیدا، لە ناخی دڵ و دەروون و لە ئاکامی لێکدانەوە و لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی سەربەخۆ و ئازادی خاوەنەکەی پەیدا بووە، هەر بۆیەیشە ئیمکان هەیە ئەوەی بە ئازادی قەناعەتی لە دڵی خۆیدا پەیدا کردووە بە ئاسانی واز لە هەڵەی خۆی بهێنێت، چونکە کە حەقیقەتی لێ روون بووەوە چاوەنۆڕی رازیبوون و ڕاڵێبوونی دەسەڵاتی سەرەوەی خۆی ناکات بۆ ئەوەی بڕوا بکات بە ڕەوابوونی گۆڕینی قەناعەت. ئەوانەی بە عادەت ناوی (ملتزم) لە خۆیان دەنێن ناتوانن دان بە ڕاستبوونی شتاندا بهێنن بەر لەوەی فەتوای ئەو ڕاستییە لە دەسەڵاتی سەرووی خۆیەوە دەرچێت. دیارە مرۆڤی لاتەریکی وەك من لەوانە نیم، چونکە ئەرکی من چاوەنۆڕی فەتوا ناکا، بڕیاری پێشەکیشم پێ نادات بەڕاستی و چەوتیی شتان، ڕێگەشم پێ لە تۆژینەوەی ئازاد

نابڕێتەوە شاڵڵا ئەو توێژینەوەیە بیروباوەڕی هەموو دنیای سەرەوژێر دەکرد چونکە لە حیسابی مندا هیچ تەرازووێك بە دەرکەوتنی ڕاستیی شرایەوە دانالەنگێت قۆنتەراتیشم نەگرتووە لەسەر ڕاستبوونی ئەو شتانەی باوەڕیان پێ دەکەم تا ئەگەر هەڵەی یەکێکیان دەرکەوت نەختێکی سوودی قۆنتەراتەکەم لێ کەم بکرێتەوە وەك کە (ملتزم)ە فەلسەفییەکە بە دوو پیتی نەگونجاو لەگەڵ فەلسەفە بە (التزام) گیراوەکەی ڕیزپەڕ دەبێت و ناوی لە لیستەدا ڕەش دەبێتەوە. من (التزام)م لەگەڵ خۆمدا هەیە نەك لەگەڵ دەرەوەی وجوودم، خۆشم دوو لایەن نیم یەکیان پارەی (التزام) لەوی تریان داشکێنێت.

چەند بە ئاسانی لە تینووەتیدا ئاو دەخۆمەوە هەروەهاش بە ئاسانی واز لەو باوەڕەم دەهێنم کە بە بەڵگە دەپووچێتەوە با بە هەموو عومریشم ڕێزم لێی گرتبێ. من یەکەم ئامۆژگاریم بۆ ڕۆشنبیری تازە پێگەیشتووی کورد ئەوەیە خۆی نەکاتە پاسەوانی فکرەی قاڵب بەستوو... چاوی ڕەخنەی نەنووقێنێ.. هەردەم ئامادەی (ڕەفز) بێت بە مەرجێك سەرلەنوێ نەبێتەوە پاسەوانی ڕەفز. بوتپەرستی چ لە چەپ بێ و چ لە ناوەند بێ و چ لە ڕاست هەر بوتپەرستییە، فکرەش بەوە چاك و خراپ نابێت داوای (چەپایەتی و ڕاستایەتی) بکات. فکرەی خراپ بەوە چاك نابێت بەرەیێکی چەپڕەو بیکەن بە ئاینی خۆیان، فکرەی چاکیش بەوەندە خراپ نابێت چەپڕەوەکان بیکەن بە توهمە لە ملی ڕاستڕەوەکانی بپێچن. فکرە ئەگەر خراپ بێ هەر خراپە و بەند نییە بە چەپ و ڕاستەوە. ناشێ فەلسەفە و بیروباوەڕ قاڵبی سۆفیگەری و دەروێشایەتی وەرگرێت، تا لایەنی (مادیة)یش لە فەلسەفەدا بەهێزتر بێ پتر پێویستی هەیە بەنەرم و شلی و بەرفراوانی و باخەڵ فەراحی چونکە فەلسەفەی مادی لەسەر بنگەیێکی ڕەق کە مادەیە ڕەگ دادەکوتێ بە تەمایشە تەفسیری هەموو شتێك بکات بە مادە و مەعناوە. بە نموونە دەڵێم سۆزی دایك بۆ بێچووەکەی درەنگتر خۆی بەدەست تەفسیری مادیی تەسك بینەوە دەدات لەو تەفاعولە کیمیاییەی کە بەپێی دەستووری مادی ڕەقوزەق پێك دێت، کەچی کابرایێکی (مثالی)ی غەیب پەرست زۆر بە ئاسانی دەتوانێ بڵێ ئەم سۆزە مەعنەوییە لەم مریشکە نەزانەوە بۆ ئەو جووجەڵانەی کە دوای دوو مانگی تر لە خۆیانی دەکاتەوە بەهرەیەکی خوداییە و لەگەڵ حیکمەتی بێ پایانیدا گونجاوە بە قەدەر تەفاعولی کیمیایی لەگەڵ ئەو حیکمەتەدا. زۆر بەداخەوە، ئاغڵەب وا دەبێ بیرکەرەوەی مادی ئینکاری ئەو شتە مەعنەوییانە دەکات کە لەگەڵ ڕاستە حیسابی

فەلسەفە مادییەکەیدا ناگونجێت، ئینکارکردنەکەش هەر بەزەرەری ئەو قوتابیانە تەواو دەبێت کە وەك سۆفی و دەرویش چاویان ئەبڵەق بووە بەرانبەر وشە گەوهەرینەکانی ئەوەوە. فەلسەفەی مادی کە هات و بنگەی و سەرشاری خۆی تەسك کردەوە لە پێناو پاراستنی ئابرووی خۆی، وەها (محدود) دەبێ کە بەهیچ لێکدانەوەیێکی نیمچەژیرانەش بایی تەفسیری ئەم جیهانە نامەحدوودە ناکات. فەلسەفەی تەسك یا دەبێ لە ئاست تەفسیری (بوونەوەر) هەڵێت و کۆڵ بدات یا دەبێ جیهان تەسك بکاتەوە بۆ ناو قالبەکەی خۆی، واش دەزانم ئەو ڕۆژگارانەی فەرمانی (محاکم تفتیش) و ئۆردوگای عەمەلی سوخرەی سیبریایان تێدا ڕێز لێگیراو بوو خەریکن لە ئاسۆی بەسەرچوون و برانەوەوە ئاودیوی نەمان دەبن. لێرەدا کە دەڵێم دەبێ فکری مادی خۆی لەبەریەك بکێشێتەوە بۆ ئەوەی بتوانێ تەفسیری دیاردەی نامادی وەکو (سۆزی مریشك بۆ جووجەڵەکانی) بکات وەك کە بابای غەیب پەرست بە ئاسانی و بێ ئەوەی (تناقض) لە باوەڕەکەی خۆیدا بکات دیاردەکەی گێڕایەوە بۆ حیکمەتی خوا، لێردا هەرگیز مەبەستم ئەوە نییە بڵێم بیرکەرەوەی مادی واز لە باوەڕی خۆی بهێنێت و ببێتە خواپەرست، خۆ ئەگەر ئەمەش بکات پەکی لایەنی مادیی بیروڕایەکەی ناکەوێت چونکە خواپەرستەکانیش باوەڕیان بە دەستوورەکانی مادیی هەیە و فرۆك لێ دەخورن و شرینقە لە نەخۆش دەدەن و باراش بۆ ئاشی ئاگر دەبەن... مەبەستی من ئەوە نییە شتێکی ترە، من دەڵێم (دواتریش بەچاکی خۆم ڕوون دەکەمەوە) خۆ لکاندن بە تەفسیری مادیی رەقوتەق تا ئەو ڕادەی مرۆڤ سڵ بکاتەوە لەوەی تەفسیری (سۆزی مریشك) بە شتێکی جودا دابنێت لە تەفسیری پێکهاتنی ئاو لە ئۆکسجین و هایدرۆجین، کە دەشزانین تا بڵێی لە یەکتر جودان، سەر دەکێشێتەوە بۆ ئەوەی بڵێین دابڕینی گلاسێك ئاو لە کووپەیێك ئاو عەمەلیەتێکی مادییە وەك لێکردنەوەی سەری مریشك لە لەشەکەی... ئەمیشیان دیسان وەك بڕینەوەی دەست و قاچی مرۆڤە بە مشار، هەموویان هەر عەمەلیەتی مادین. ئەم ئەنجامە سەیرە ڕاستەوخۆ لە سەپاندنی یەك تەفسیری مادی بەسەر (ئاو – مریشك – مرۆڤ) (مردوو – زیندوو – هۆشدار) پەیدا دەبێت، هیچ لە کابرای مادیش ناسەلمێندرێ لەم ئەنجامە سەیرەی بڕیارە پێشەکییەکەی خۆی هەڵێت بەوەدا بڵێ من کە سۆزی مریشك و پێکهاتنی ئاوم گێڕایەوە بۆ تەفسیری مادی مەبەسم ئەوە نەبوو لە دواییدا بڵێم سەربڕینی مریشك و دابڕینی پەرداغە ئاو وەك یەکن، چونکە ئەگەر ئەمەی لێ

بسەلمێنین ڕێی پـێ دەدەیـن فـێڵـمـان لـێ بـکـات. دەبـێ لێی داوا بکـەین لـە سەرەتـای هـەڵنانی فەلسەفە مـادییەکەیدا فـەرقی مردوو و زیندوو و هۆشدار بکات تاکو دواتر لێی بسەلمێنین کـە دابـڕیـنـی ئـاو و سەربـڕیـنـی مـریشك و دەست بـڕیـنـی مـرۆڤ بـە پێی فەلسەفەکەی ئەویش شتی لەیەکتر جودان. دەبێ فەلسەفەکە لە سەرەتاوە ئەوەندە بنگەی لێکدانەوە و تەفسیری تێدا هەبێت کە بایی مامڵەتکردن لەگەڵ ملیۆنەها شتی لەیەکتر نەچوو بکات، نەك هەر جارە کە هات و کەلێنێکی تێ کەوێت و شت بەو کەلێنەدا تێ پەڕی و بەر تەفسیرەکەی نەکەوت قوڕێکی تازەکردی (فکری مادی) بهێنێت و کەلێنەکەی پێ پڕ بکاتەوە و بشڵێ فەرموون سەیری فەلسەفەکەم بکەن چەند ڕاست و تەواوە. ئێمە ئەگەر ئەو پینەچیەتییە لە بیروباوەڕ و فەلسەفەیێکی تریش بسەلمێنین، با ئەو فەلسەفە جنۆکەپەرستن بێت، بەرانبەری دەمکوت و دەستەوەسان دەبین چونکە لە هەموو پەککەوتنێکدا تەکانێکی نوێ دەداتە خۆی و لە قۆرتەکە دەردێت. چ فکری مادی بێت و چ فکرێکی دیکە بێت، لە پێشەکییەکانی و لە بنگە بـنـچـیـیـەکـانـیـەوە تـەواوی و نـاتـەواویـیـەکـەی دەردەکـەوێت، نـەك لـە فـەنـد و فێڵی پینەچییانەی دواکاتیەوە. ئەگەر ئەم مەرجەی (تەواوی و دروستی لە سەرەتاوە) نەکەین بە پێوانەی دۆزینەوەی ڕاستی و دروستیی باوەڕان ناتوانین بە هیچ باوەڕێك بڵێین ناتەواو وەیا هەڵەیە. بە نموونەیێکی سەرپێیی دەڵێم، بابایەك کە گوتی (کێ دەیەوێ دە هەزار دیناری بدەمێ؟) دەبێ دە هەزار دینارەکەی هەبێ، یاخود هەر نەبێ خێرا پێی پەیدا بکرێ، دەنا ئەویش دەتوانێ بەڵێنەکە بدات و کە پارەکەی لێ داوا کرا بڵێ لێم ڕاوەستن تا بۆتانی پەیدا دەکەم.

بێ هەموو نیازێکی تایبەتی بەهەڵە دەرخستنی هیچ یەکێك لە بیروباوەڕ و فەلسەفە جوداکانی ئەم جیهانە دەڵێم فەلسەفەی تەسك و دنیای بەرین و دوولایەنی یەکجار پێچەوانەی (معادلەی فکری)ن، ناشکرێ لە قەپێلکی کەللەی سەری مرۆڤدا جێیان بۆ بکرێتەوە مەگەر بە زەبری قەمچی و زمان برین و بەندیخانە وەیا دڵدانەوە و دەم چەورکردن... تۆ دەزانیت و منیش دەزانم (مطلق) و (أزل و أبد) و نهێنییەکانی سروشت و مادەی زیندوو و هۆشدار و دیاردەی خواز (ارادة) و خەسڵەتەکانی تری ڕووەك و گیانلەبەر و مرۆڤ... و پرسیارەکانی نیسبی و فەلەك و ئەسڵی مادە و هەستی شەشەم و حەوتەم و سەدان و هەزاران هەزاری باسی ئەوتۆیی، خەیاڵی بێ سنوور و وڕێنەی بەربەرەڵلا و خەونی ڕەها تێیان بڕ ناکات مەگەر ترسی هێڕبوون و سەرسووڕان و

گێژان و پەراوێزی دەسکردیان بەدەورەوە هەڵنێت و مەودایان کورت بکاتەوە، ئەگەر نا جیهان و پرسیارەکانی بێ سنوورن... نامەحدوودن، دیاریشە پێوانی ئەو نامەحدودانە بە عەیارەی مەحدوود گەپێکی سافیلکانەیە. کە بتەوێ بزانی دەریا چەند دەولکە ئاوی تێدایە، یا دەبێ دەریا بچووك بکەیتەوە بۆ دەسەڵاتی دەولکە، یا دەبێ دەولکەکەت ئەوەندە زل بێ بۆ پێوانی دەریا دەست بدات، یا واز لە پێوانی دەریا بهێنیت. ئەوەندەی زانیبێتیشم کەس وازی لە دەریا پێوان نەهێناوە تا ئەوەی بە ئەنگوستیلەی درووەمانیش ئاوی لێ هەڵێنجابێت.. هەموو خاوەنێکی دەولکەی فکری تەسك بەزمان و بەقەڵەم وەیان ڕانواندووە کە دەولکەیان بەشی دەریای تریش دەکات، زۆریشیان لەوانەن دوای هەڵهێنجانی چەند دەولکەیێك دەڵێن لە پێوانەی دەریاکان بووینەوە، جا ئەگەر دەسەڵاتێکی دنیاییان لە پشتەوە بوو وەیان هێزێکی ئایدۆلۆجیی دڵ خۆشکەرەوە لە ڕاگەیاندنەکانیاندا هەبوو خەڵکێکی زۆریان بەدوا دەکەوێت، بەچاوی خۆمان دەبینین فەلسەفە مادییەکان بەهەشتێکی سەر ئەرزی وەك بەهەشتی دینە ئاسمانییەکان دەکەن بە ڕاکێشەری مەردم بۆ ناو باوەشی خۆیان کە بەهەشتیش دروست نەبوو چاو لێزەقکردنەوە کاری خۆی دەکات.

ئەم پێشەکییانە کە وەك وتووێژێکی دەروونیی نووسەر و ئاخێوەر (لێرەدا من ئەو نووسەر و ئاخێوەرەم) خۆ دەنوێنن بەبەریانەوە هەیە گەلێك شریتەی تر بە دەوری خۆیانەوە بهاوێژن هەمووشیان لە جغزی رەهاییی فکر و پووچاندنەوەی قاڵب بەستن و شەختەکردنی فەلسەفەدا کەپرۆکە ببەستن چونکە هەم رەهاییی فکر بێ سنوورە هەم قاڵب بەستنی فەلسەفانیش، وەك بە چاوی خۆمان دەیانبینین، دیاردەیێکی بەرچاو و پەرەسەندووە. لە ڕاستیدا دەمەتەقە هەڵستاندن بە دەوری باسەکانی فکری و فەلسەفییەوە، بەهەموو جۆرەکانیانەوە، نە کۆتایی هێنان هەڵدەگرێ و نەهیچ ئەرکێك و درێژەپێدانیشی لێ خەسارە، تەنانەت بە نیسبەت زۆربەی خوێندەواری نەوباوی کوردەوە کوتانەوەی بیروڕای لێرە بەپێشەوە باسکراویش، بە تایبەتی ئەوەی ڕەخنە لە لایەنی (یۆتۆپیا)ی فەلسەفەی مادی دەگرێت، هەر زۆر بەسوودە چونکە بەداخەوە سی ساڵ پترە خوێندەواری کورد هەرچی فکرێکی دەرەوەی جغزی ماتیریالیزم هەیە لێی حەرام کراوە. خوێندەواری کورد هەر ئەوەندە چاوی بەفەلسەفەیێکی جودا لە ماتیریالیزم دەکەوێ کە نووسەری ماتیریالیست لە نووسینی خۆیدا و بە مەبەستی پتەوکردنی بنەمای فەلسەفەی مادی باس لە فەلسەفەی تر دەکات و بەدرۆیان

دەخاتەوە و لە باڵ یەکیان هەڵدەوەشێنێت وەك ئەوەی کە ئیمانداریك دێت و باسی زەندیق و کافر و بێ ئیمانان دەکات و سەرلەبەری بیروباوەڕەکانیان و ئاکارەکانیان و کردارەکانیان بە ئیشی شەیتان دادەنێت و دزێوترین وەسفیان بۆ بەکار دەهێنێت، بەڵام لێرەشدا فەرقێکی گەورە هەیە لە نێوان زەلیلبوونی زەندقایەتی بە دەست ئیماندارەوە لەگەڵ وردوخاشبوونی فەلسەفەی غەیری مادی لەلایەن فەیلەسووفی مادییەوە لەو سنوورەدا کە خوێنەری تازە پێگەیشتووی کورد دەبینێت و دەبیەت. مومکینە زەندیقایەتی لە وڵاتی ئیماندارادا باسی لێوە بکرێت وەك کە هەیە بێ ئەوەی بەسەریەوە بندرێت و لێی کەم بکرێتەوە، دواتر بە بەڵگەی ئیماندارانە هەوڵی پووچاندنەوەی بدرێت، واش بووە زەندیقی زۆر گەورە کتێبی داناوە و بڵاویش بووەتەوە، بگرە هەندێك لەو ڕەخنانەی کە زەندیقایەتی لە وشکەباوەڕی غەیبی گرتووە لەلایەن هەندێ زانای ئیماندارەوە بایەخیشی پێ دراوە، بەڵام لەو ماوەی سێ ساڵەی دواییدا گەنجی کورد لە مەیدانی فکری فەلسەفی و سیاسیدا لە تاکە یەك ئاوازی ماتیریالیست بەولاوە هیچی تری بەسەربەخۆیی نەبیستووە، هیچ کەسێکیش جورئەتی نەکردووە یەکسەر ڕەخنە لە سەرچاوە و بنەما فکرییەکانی ماتیریالیست بگرێت وەیا بوێرێ بە هیچ فەلسەفەیێکی دیکەی بگرێ وەیا ببڕای ببڕای باسی نەگەیشتنە دی شتە خۆشە چاوەڕوانکراوەکانی بکات وەیا ڕۆژەك لە ڕۆژان ژیانی کرێکاری وڵاتێکی وەك سوید و دانمارك تەرجیح بدات بەسەر ژیانی کرێکاری ڕووسیا... خولاسە حەرامبوونی باسی فەلسەفەی غەیری ماتیریالیست لە خوێندەواری کورد گەلێك بەولای حەرامبوونی زەندەقایەتی لە نەزەر ئیماندار تێپەڕی کردووە و دەرگای لەسەر داخراوە. هیچ موبالەغە لەوەدا نییە کە دەڵێم دیتوومە مەلای کورد لەنێو ئاڵقەی تازە خوێندەواری کوردا نەیوێراوە بەڕەهایی هەموو باوەڕێکی ئاینی ڕاست و دروست و بێ تەئویلی ئیسلامەتی باس بکات وەیا بە دەنگی دلێرەوە بڵێ بنەما ئابوورییەکانی ئیسلام لە کۆمیونیزم باشترە. من لەم قسەیەمدا مەبەستم ئەوە نییە داوا بکەم لە خاوەن بیری کۆمیونیست واز لە باوەڕەکەی بهێنێت، نەك هەر ئەمە و بەس، ئەوەی بە چاوی مامڵەت سەیری نووسینەکانی من بکات دەزانێ تا ئێستا نەمگوتووە ئاینە ئاسمانییەکان ڕاستن وەیا (وحی) هەبووە وەیا خوا چییە و چۆنە. بەکورتی و بەکوردی یەك پیت لە نووکی خامەی منەوە نەچووەتە سەر کاغەز ویستبێتی خەتێك لە نێوان مادە و غەیب ڕابکێشێت و فەلسەفەی مادی بۆ خاتری ئاین وەیا هەر جۆرە

بیرکرنەوەیێکی میسالی و غەیبی بێ بپووچێنێتەوە. ئەوەی کردوومە نووسیومە دیارخستنی ناڕاستی و کەم و کەسری ئەو بۆچوونە مادییانە بووە کە پێویستیی شیکردنەوەی بابەتی نووسین بە ملی دابڕیوم. من کە لە بەرگی یەکەمی (حاجی قادری کۆیی) دەوری خوێندنی فەقێیەتیم لە بەیەکەوە بەستنەوەی کوردستانی گەورەدا ڕوون کردەوە نەمگوت بابەتی خوێندنەکە چەندی ڕاستە و چەندی هەڵەیە، بگرە دوور و نێزیکیش بەم لایەدا نەچووم، یاخود کە وەك شانازیم بە ناو و ناوبانگی مەولانا خالید و کەسانی وەك ئەوەوە کرد نەمگوت مەزهەبەکەیان ڕاستە وەیا سۆفیەتی باشە. جارێ یەك تالّی شیرازە و رشتەی باوەڕی خۆمم لە بارەی حەقیقەتی ئەو بنەما فکرییانەی مادی و ئاینییەوە دەرنەخستووە، وەك گوتم لەوەم پتر نەکردووە کە بەپێی تێبرکردنی هۆشی خۆم بۆچوونە سەراوەکانی مادی لەو باسانی دێنە پێشم بێ کۆمەکردن بخەمە بەر ڕووناکاییی ڕەخنەوە، هەروەهاش ئەو شتە نامادییە کاریگەرانەی کۆمەڵایەتی و مێژوویی کە فکری مادی حەزیان لێ ناکات و دەیەوێ دەوریان کەم بکاتەوە، وەیا هەر بەجارێ نەیسەلمێنێ وەیا هەر نەبێ بە تەئویلان بۆ بەر حوکمی خۆی بیاندزێتەوە من تا ڕادەی قەناعەتی خۆم بیانخەمەوە جێگەی ڕەوای خۆیان. جارێکیان لەگەڵ ئاشنایێکی کۆمیونیستدا لە هەندێ باری تێك هەڵقژانی فکری مادی و نامادییەوە وتوویژم دەکرد، لە نێوان قساندا گوتم بیرکەرەوەی ماتیریالیست چ مانعێکی لەوەدا نییە ئەو حیکایەتە بسەلمێنێ کە دەڵێ دەمەو عەسر پشیلەیەك بەچووەکانی خۆی لە دێیەکی بناری شاخێکەوە ڕا گوێست بۆ ئەوبەری دۆڵی دامەن دێیەکە و بەشەو هەرەسی بەفر دێیەکەی وێران کرد و خەڵکەکەی کوشت، وەیا سەگێك لەپڕ کزی و عاجزی دای گرت و دوای چەند ڕۆژێك خاوەنە خۆشەویستەکەی مرد بەلاّم هەمان ماتیریالیست ناسەلمێنێ پیاوێکی وەك (حلاج) بایی پشیلەکە (کەرامەتی) هەبووبێت. پێم گوت چۆن بەخۆت ڕەوا دەبینی سەلماندنی کەرامەتی پشیلە و ئینکارکردنی کەرامەتی مرۆڤ بە باوەڕێکی مرۆڤ دۆست و پێشڕۆ و ڕاست و دروست دانێیت؟ لەوەرامدا گوتی پیاوە ئاینییەکان هێندەیان فێڵ لە ئادەمیزاد کردووە و سەریان لێ شێواندووە و بۆ تەماعی خۆیانیان چەوساندووەتەوە بۆیەیە ئینکاری کەرامەتیان دەکەین. پێم گوت من ئەو وەرامەت لێ قبووڵ دەکەم بەمەرجێك داوای عیلمانیەت و گیانی زانست پەرستی و ئینساف و.. هتد واز لێ بهێنیت و ددان بەوەدا بێنیت کە مرۆڤێکی (انفعالی)یت. دەبینی من پێم نەگوت (حلاج)

ڕاست دەکات یا ناکات... جارێکی دیکەش لەگەڵ یەکێکی تری کۆمیونیست وتووێژێکی کورتیلەم بوو بەم شێوەیەی وا بۆتی دەگێڕمەوە: پێشەکیەکی عەرەبیم نووسیبوو لە بارەی دیوانی شاعیرێکی لاهووتیی کورد، لەو پێشەکییەدا گوتبووم ئاین شتێك نییە لە جغزی سوودی کۆمەڵایەتی دەرچووبێت وەیا لەلایەن کۆمەڵەوە بێ بایەخ و بێ ڕێز بووبێت، هەر بەدەم ئەو قسانەیشەوە گوتبووم ئایا ئەو فەلسەفە و بیروباوەڕە پشت لە ئاینانەی دەیانەوێ دەوری دین لە کۆمەڵایەتی و مێژوو کەم بکەنەوە بۆ خۆیان هێندی ئاین بەردەوام دەبن؟ دەتوانن هەزاران ساڵ بژین وەك کە ئاین ژیاوە؟ ئاشنا کۆمیونیستەکەم پێی گوتم ئەوەی تۆ نووسیوتە لە بارەی تەئسیری دین و ڕێز لێگیرانیشەوە ڕەنگە تەواو ڕاست بێت بەڵام چ فایدە کە پیاوە ئاینییە فێڵبازەکانی ئەو تەرزە قسەیە بەزێڕ دەکرن و لە هەواوە دەیقۆزنەوە؟ پێم گوتەوە چ سووچی من لەوەدا نییە ڕاستییێکی دەیڵێم فەلسەفەیێك لێی وەتەنگ دێت و وەیا خۆی تێدا زەرەرمەند دەبینێت، دەبێ ئەو فەلسەفەیە خۆی بهاوێتە سەر بارێك کە تێیدا زەرەر لە ڕاستییان نەکات داوا لە خەڵك بکات ئینکاری ڕاستیی بۆ بکەن وەیا درۆیانی بۆ هەڵبەستن. قابڵیەتی بەردەوامبوونی باوەڕی ئاینیش پتر لە باوەڕی مادی و فەلسەفی، ئەویش بۆخۆی ڕاستییێکە دەبێ سەرنجی بیرکەرەوە، مادی بێ یا هەرچی دەبێ، بۆ دۆزینەوەی سەرچاوەکانی ئەو بەردەوامبوونە ڕابکێشێت.

چەند سەیرە ملیۆنەها خەڵق لە خۆوە بەئەرك و مەسرەفی خۆیان خەریکی بەردەوام باوەڕێك بن کە بەلای بیرکردنەوەی مادیی عیلمانییەوە فڕی بەسەر ڕاستی و مادە و سوودی خەڵقەوە نییە، کەچی فەلسەفە مادییەکە کە خۆی داناوە بە ئاڵای سوود و خێر و خۆشیی گەل ئەگەر پۆلیس و عەسکەر نەیپارێزن لەوانەیە بەزوویی لە بیران بچێتەوە. من بڵێم و نەڵێم، تۆش پێت خۆش بێ یا ناخۆش، دیارە ئاین ئەو بێ بنج و بناوانە نییە لە دڵ و دەروونی خەڵقدا کە موعادەلە سەراوییەکانی فەلسەفەی مادی سەر بەکۆمەڵایەتی بۆی هەڵدەنێن. هەر جارەش کە بیرکەرەوەی مادی بەردەوامبوون و ڕێز لێگیرانی ئاین دەدەنەوە بەو فێڵبازی و چاوبەستەکێیەی پیاوە زۆرزان و عەوام خەڵەتێنەکانی شەعبەدەباز لە پێناو سوودی دنیاییی خۆیان لە خەڵقی دەکەن دوو ڕاستیی زۆر گەورە پێشێل دەکەن، یەکەم ڕاستی ئەوەیە ئەگەر ئاین ئەو کەم بایەخ و بێ بنجەیە لە دڵاندا کە بە پێی تەفسیراتی فەلسەفەی مادی وەها دەردەچێت بۆچی مرۆڤی عادەتی بەدوو فڕوفێڵی شێخی نیوە خوێندوو واز لە ماڵەکەی خۆی دێنێت و بۆ

خاتری ئەو باوەڕە کەم بایەخ و بێ بنجە؟ بۆچی شێخەکە ناتوانێ بە غەیری ئەو شتە (کەم بایەخ و بێ بنجە) داوای ماڵی دنیا و بگرە گیانیش، لەو خەڵقە بکات؟ ڕاستیی دووەم ئەوەیە، بۆچی فەیلەسووفە مادییەکە خۆی بە هەموو بیروباوەڕە ڕۆشن و مرۆڤ دۆستەکانی خۆیەوە ناتوانێ دەیێکی فێڵبازە درۆزنەکە خەڵق بەدوا خۆیدا ڕاکێشێت ئەگەر پۆلیس و عەسکەر خەڵقی بۆ نەتۆقێنن؟ بۆ دەبێ مەرقەدی کابرایێکی مردووی هەزار ساڵە لە دوورایی هەزاران کیلۆمەترەوە مرۆڤی بێ پارەی بێ دەسەڵاتی لاتی ڕووتوقووت بۆ خۆی ڕاکێشێت و بەدەوری پەڕۆ و پاڵەکەی خۆیدا خولی پێ بدات و هەزاران فرمێسکی لە چاوان هەڵوەرێنێ، هیچ حکومەت و دەسەڵاتی دنیایی و چاوسوورکردنەوەش لەو کارەدا دەستی نەبووبێت؟ چۆن دەشێ وەها بە ئاسانی ئەم هێزە زلەی ئاین بەدوو موعادەلەی قوت و قرتاو بپووچێتەوە کە لە واقیعدا نەك ناپووچێتەوە بەڵکو پتریش تاو وەردەگرێ. دەبینی من لەم قسانەمدا ناڵێم ئەو باوەڕەی یەکێکی پاکستانی بۆ سەر مەرقەدی گەیلانی ڕادەکێشێت ئاخۆ ڕاستە یا چەوتە، من تەنها دیاردەکە بەڕووی خوێنەردا دەدەمەوە لەگەڵ هەندێك پرسیاری دوودڵانە و گومانکارانە بۆ ئەوەی پەلە نەکات لە بڕیارەکانی و خێراخێرا ڕیشی خۆی تەسلیم بە باوەڕێك نەکات کەوا کوردی گوتەنی، بەبەڵگە و بێ بەڵگە هەموو شتێك بەدرۆ دەخاتەوە کە لەگەڵ نیازەکانی خۆیدا ناگونجێت.

لێرەدا نموونەیێکی شەڕەگەڕەکێی نێوان بیری مادی و ئاینت نیشان دەدەم تاکو تۆش وەك من سەرنجت بۆ لایەنی خێراکردنی فەلسەفەی مادی لە سەپاندنی باوەڕ و بەرژەوەندیی خۆی بکێشێت هەرچەند لە ڕاستیشدا ئەو بەڵگانەی بەسەریانەوە هەڵدەوەستێت دژی ئەو بناما و ماکە فکرییانە بن کە فەلسەفەکە خۆی لە بنەڕەتدا لەوانەوە ڕسکاوە.

لە ژمارە (٢٥١٢)ی گۆڤاری (روزاليوسف)ی ڕۆژی ١٩٧٦/٨/٢، گوتارێکی د. فوئاد زەکەریا لە ژێر ناونیشانی (ماركس وأفيون الشعوب)دا بڵاو کرایەوە. گوتارەکە و بڵاوکردنەوەی، ڕووپەڕەییێکی هەرای نێوان فکری چەپ و فکری ڕاستی ئەوسا و ئێستاکەی میسرمان بە ڕوودا دەکاتەوە لە هەمان کاتیشدا نیشانمان دەدا چۆن لە پێناو بەرپەرچدانەوەی هێرش و خۆ لە ڕەخنە پەراندنەوەدا ڕاستیی یەکجار زل، بەنوێژی نیوەڕۆ، سەرپۆش دەکرێت، سەیریش لەوەدایە لە هیچ لایێکەوە نیشانەیەك دەرنەکەوت کەوا کەس فەرقی بەو سەرپۆشکردنە کردبێت.

وەك دیارە گوتارەکە بەگژ هێرشبەرانی سەر ئەو گوتە زۆر مەشوورەی مارکسدا دێتەوە کە دەڵێ ئاین ئەفیوونی گەلانە، لە زۆر شوێنی ئاینپەرستی ئەم جیهانەشدا گوتەکە بە گەورەترین گوناهی (مارکسایەتی Marxism) دانراوە. د. زەکەریا لە دوا پێشەکییەکی دۆستانە لەگەڵ بیری مارکسدا بەپێی بەرژەوەندێك کە خۆی بۆ بەرەی مارکسیستی ڕەچاو کردووە بە تایبەتی لە نێوان مسڵمانانداا، ئەمە دەنووسێت: «ولأبدأ أولا بالسياق الذي وردت فيه هذه العبارة: ففي كتاب (مقدمة لنقد فلسفة الحق او القانون عند هيجل)، وهي من كتابات ماركس المبكرة يقول: «ان العذاب الديني تعبير عن العذاب الفعلي وهو في الوقت ذاته احتجاج على هذا العذاب الفعلي. فالدين هو زفرة المخلوق المضطهد، وهو بمثابة القلب في عالم بلاقلب، والروح في اوضاع خلت من الروح. انه أفيون الشعب.» (لاحظ انه استعمل كلمة «الشعب» بصيغة المفرد، لا الجمع كما هو شائع). بەدوا ئەمەدا د. زەکەریا لەسەر نیازی مارکس لەو گوتەیەدا دەکاتەوە و زۆریش ژیرانە و زانایانە بەرەو وەدەستهێنانی قەناعەتی خوێنەر دەڕوات، هەروەها لە نێوان قساندا دەڵێ مرۆڤی ستەم لێکراو هەقیەتی بەتەمای ژیانەوەییێکی دنیای دووەم بێت کە تێیدا بحەسێتەوە و دڵی خۆشی دابین بکات بەوەی کە ئەم جیهانە دەبێ دادێکی تێدا هەبێت هەرچەند هاتنەدیشی بوەخرێت و بکەوێتە دوای مردن، بەڵام د. زەکەریا لەگەڵ هەموو زیرەکی و هۆشیارییێکی کە هەیەتی (ڕەنگە هەر لەبەر ئەو زیرەکی و هۆشیارییەش بێت) خۆی لەوە بەدەنگ ناهێنێت کەوا دین هەر جێگەی ئومێد و ڕێز لێگرتنی هەژار و ستەم لێکراو نییە چونکە دەوڵەمەند و دەسەڵاتداریش زۆربەیان بڕوایان بە دین هەیە و گەلێکیشیان بەڕاستی دیندارن و زۆر جارانیش خۆیان لە ستەم دەگێڕنەوە لەبەر تاکە هۆی ڕاگەیاندنی دین و ترسی ئازاری ڕۆژی قیامەت. د. زەکەریا خۆی لە شتێکی یەکجار گرینگتریش دەدزێتەوە کەوا کەم و زۆر لەگەڵ گوتەکەی مارکسدا ڕێك ناکەوێت: بەشێکی زۆری گەلان لە کۆن و نوێدا دین پەرست بوون و چ باوەڕیشیان بە زیندووبوونەوە و قیامەت و بەهەشت و جەهەننەم نەبووە، تەنانەت دینی جوولەکە لە سەرەتای پەیدابوونی لە کاتی پێغەمبەر موسادا باسی دوارۆژی تێدا نەبووە پاشتر لە زەمانی دانیال ئیشارەت پەیدا بووە بۆ ژیانەوەی مردووان (بە نموونە بڕوانە گوتاری – أنبياء العهد القديم، لە نووسینی د. كامل سعفان – ژمارە ١٠٣ – ساڵی دەیەم، گۆڤاری الرسالة الاسلامية، کە لەلایەن وەزارەتی ئەوقافەوە دەردەچێت). عەرەبەکانی پێش پێغەمبەر (د.خ) و زەمانی ئەویش خواپەرست و حەجکردووش بوون

بەڵام باوەڕیان بە زیندووبوونەوە نەبووە تاکو بەهۆی ئیسلامبوونیانەوە کەوتنە سەر دانهێنان بە قیامەت و بەهەشت و جەهەننەم. خولاسە تەمای بەهەشت و ترسی جەهەننەم نە بەتەنها خوتخوتەی دڵی هەزاران بووە نە جێگەی باوەڕی هەموو دینێك بووە. ئەگەر بگەڕێیتەوە بۆ سەردەمی کۆنی میسر دەبینی فیرعەونەکان پتر لە هەزاران و هەموو خەڵقی تر بە فکرەی ژیانەوەوە خەریك بوون و هەرەمی سەیر و سەمەرەیان بۆ ئەم مەبەستە دروست کردووە.. هەرچوونێك بێ ئەم قسانەی لێرەدا کردمن هەرچەند بە نیسبەت بۆچوونەکەی مارکس زۆریش گرنگ بن، مەبەستی یەکەمی وتووێژەکەم نین. لە گوتارەکەدا لایەنێکی تری یەکجار بایەخدار هەیە لە نوقتە نیگای چاوبەستەکێی فکرییەوە. خاوەن گوتار دوای ئەم پێشەکییانە دێتە سەر دەرخستنی ئەو هۆیانەی کە مارکسیان بەرەو دژایەتیی دین بردووە. لەوەدا هەوەڵ جار باسی مارکس و جوولەکایەتی دەکات کە چۆن لێی نارازی بووە و لە ئەنجامدا ئەویش وەك سپینۆزا لە جوولەکایەتی دەرچووە. لەم جێگایەدا بەدوا قسەکانی خۆیدا ئەمانە لە مارکسەوە بۆ ناو نووسینەکەی خۆی رادەگوێزێت کە لە زوێکەوە مارکس بە ناوی «المسألة اليهودية»وە نووسیبوونی:

«لو وجد تنظيم للمجتمع يلغي الشروط الضرورية للامساواة، وبالتالي يقضى على امكانها لأصبحت اليهودية مستحيلة. وعندئذ ينقشع الوعي الديني اليهودي كما لو كان ضبابا كئيبا بدده هواء المجتمع المنعش». سەرلەنوێ ئەمەی خوارەوەش لە «المسألة اليهودية»وە وەردگرێت: ان المال هو الاله الغيور لأسرائيل، الذى لا يمكن ان يوجد اله قبله. والحق ان المال ليحط من قدر كل آلهة البشر...».

دوای ئەمە د. زەکەریا باسی تەجرەبەی مارکس لەگەڵ مەسیحییەتدا دەکات و چۆن کەنیشتە بووبووە دەسەڵاتی ناڕەوا و ماڵپەرستی و ستەم، خاوەن بیری ڕۆشنیش بەناچاری دوشمنایەتیی دەکرد هەروەك کەنیشتەش دوشمنی هەموو زانین و بیرێکی ڕووناك بووە تاکو دەڵێ: «وعلى ذلك فان ماركس لم يكن الا واحدا في سلسلة طويلة من المفكرين الذين افرزتهم الحضارة الغربية، والذين وجدوا لزاماً عليهم ان يهاجموا الدين دفاعاً عن حقوق الانسان». لەم قسانەدا و پێش ئەوانیش خاوەن گوتار پێمان دەڵێت دژایەتیی ئەو ڕۆشنبیرانە لەگەڵ دین لەوەوە هاتووە کە تەجرەبەیان تەنها ڕووبەڕووی دینی ستەمکار و تەماعکار و جەهالەتدۆستی کردوون (دەبێ گوتارەکە بخوێنیتەوە) تاکو دواتر دێتە سەر باسی دینی ئیسلام و پێیدا هەڵدەڵێ و بەمە دەست

بە قسەکانی لە بارەی ئیسلامەوە دەکات: «يمكننا اذن ان نقول ان تجربة ماركس مع الدين كانت تجربة مع تراث ديني رجعي في صميمه...» تاکو دەگاتە ئەمە:

«على ان هناك تجربة اخرى لم يكن من الممكن ان يعرفها ماركس لانها تنتمي الى تراث حضاري لم يعرفه معرفة كافية فضلا عن ان معالمها لم تتحدد الا في عصر لاحق لذلك الذي عاش فيه ماركس. تلك هي تجربة الدين كقوة تحررية يستمد منها المجتمع طاقة روحية تعينه على التصدي لطغيان الاستعمار الأجنبي. وهذه التجربة لم تظهر ملامحها الا في بلاد العالم الثالث وفي النصف الثاني من القرن التاسع عشر وان كان تأثيرها لم يتضح بجلاء الا في القرن العشرين.» دوای گەلێك لێكۆڵینەوەی دیكە و لە كۆتاییی گوتارەكەدا دەڵێ:

«... وان موقف ماركس من الدين كان مرتبطا بعصر معين وثقافة معينة، وان ماركس لوكان عايش تلك التجربة الشديدة التعقيد التي عاشتها مجتمعات العالم الثالث في عصرنا الحاضر لكان من الجائز ان يعدل احكامه البسيطة المباشرة بحيث يعمل حسابا للدور التحرري الذي قام به الدين في بعض هذه المجتمعات.».

ئەم گوتارە لەلایەن بەرەی چەپی میسرەوە کرا بە قەڵخانێك بۆ بەرپەرچدانەوەی بەشێکی زۆری ئەو هێرشانەی بە ناوی ئاین دەبرێنە سەر (مارکسایەتی – Marxism)، سەیرش لەوەدا بوو کەس نەهات ڕاگەیاندنە ڕاستەقینەکانی ئەم گوتارە لەبەر تیشکی مێژوو و زانست و مارکسایەتی خۆشیدا لێك بداتەوە بۆ ئەوەی بەچاکی بزاندرێ ئایا چەندی ڕاستی پێکاوە و چەندیش لە ڕاستی دوور کەوتووەتەوە، جگە لەمەش ئایا گوتەکان، بەتایبەتی ئەو چەند دێرەی هەرە دوایی، لە واقیعدا لەسەر مارکسایەتی دەکەنەوە یاخود لەبەریەکی هەڵدەوەشێنن!

لە پێشەوە زۆر بەخێرایی ئەوەندە دەڵێم مەسیحییەتی لەسەرەتای پەیدابوونیەوە تاکو ماوەی چەرخێکیش بریتی بوو لە خۆبەختکردن و کوژران و خنکان و خورانی پـێڕەوەکـان و پـاوەندەکـانـی چ جـایـی ئـەوەی خـۆی سـتـەمـکـار بـووبـێـت وەیـا خـزمـەتـی ستەمکاری کردبێت مارکسیش ئەم ڕاستییەی زۆر چاك دەزانی، باشتر لە من و لە د. زەکەریاش، ئاگاداری مێژووی هەرە کۆنی جوولەکایەتیش بوو، هی سەردەمی موسا، کە چ خزمایەتیی لەگەڵ مێژووی دواتری ئەم ئاین و ڕەگەزە نییە. هەروەها قەناعەتم هەیە مارکس بێ ئاگا نەبوو لە ئیسلامەتی بە کۆن و نوێیەوە، تەنانەت زۆر نووسینی

سەر بەمارکسایەتی ئاینی ئیسلام و پێغەمبەری بە ئازادیخواز لە قەڵەم داوە، ئیتر نە مارکس و نە من و تۆش ئەوە ناسەلمێنین کە ئیسلامەتی هەر لەو کاتەوە کە (استعمار) بەرەنگاری عالەمی سێیەم بووە بووەتە ئازادیخواز، خۆ ئەوەی ڕاستی بێ لە هەموو مێژووی نوێی ئیسلامەتیدا پیاوی وەك (عەلی کوڕی ئەبو تالیب) و (عومەری کوڕی عەبدولعەزیز) مرۆڤدۆست و دژە ستەم و دیمۆکرات و دادپەروەر نە پەیدا بووە نە ڕێی پەیدابوونیشی هەبووە. مارکس ئەم ڕاستییە رووتەی دەزانی، لەوەش بەولاوە لە لایەن بەگژداچوونەوەی داگیرکەرەوە، تۆ بڵێی باس و خواسێکی شەڕی خاچپەرستەکان و سەلاحودینی ئەیووبیی نەبیستبێ؟ چەندین قارەمانی دیکەی وەك سەلاحودینیش؟من ئەمانە هەموو بەلاوە دەنێم و ئەو چەند دێرەی هەرە دواییی گوتارەکە لە نوختەی پشتگیریکردن لە مارکسایەتییەوە هەڵدەسەنگێنم:

وا دەزانم مارکس خەیاڵی بۆ ئەوە نەچووە کەوا ڕۆژێك دێت دۆستەکانی هەر ئەوەندەیان پێ دەکرێ بۆ لەسەرکردنەوەی کە بڵێن ئەی مەردم لە مارکس مەگرن وەها بێ باکانە لە ئاین دواوە چونکە کابرایێکی کەم زان بوو، ئاگاداری مێژووی کۆن و نوێ نەبوو، هەر هەندەی لەبارەی ئاینەوە دەزانی کە بەچاو دەیدیت... باوەڕ ناکەم هیچ ناحەزێکی مارکس بەچاوی کراوەوە تا ئەم ڕادەیە پایەی مارکس لە پلیکانەی زانایی و فەیلەسووفایەتی بهێنێتە خوارەوە، هەر نەبێ لەبەر حورمەتی خۆی نەکا لە نەزەر خەڵق بەمرۆڤێکی نیوە خوێندوو دەرچێت چونکە کەسی خوێندەوار نییە نەزانێ مارکس چەند شارەزای مێژووی بەرفراوانی گەلان بوو بە هەموو لایەنەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و ئاینی و زانستی و نازانم چییەوە. ئەوەی من بۆی دەچم لە تەعلیلی هێندێك لەو گوتە و بیروباوەڕانەی مارکس کەوا لەگەڵ ڕاستە حیسابی زانیاریی بێ گومانـدا ناڕوات شتێکە هیچ پێوەندی و خزمایەتی و نێزیکایەتیی بە نەزانین و نەشارەزاییەوە نییە، باشترین ئەوەیە بڵێم (دووشتە) نەك شتێك، نەشمدیتووە تا ئێستا هیچ نووسەرێك و قسەکەرێك باسیان بکات وەیا لە دیراسەی مارکس و مارکسایەتیدا حیسابێکیان بۆ بکات. من وا دەزانم مارکس لەبەر تیشکی دوو چرای زۆر گەش و بەتیندا نووسیوەتی، یەکەمیان ئەو ئامانجە سیاسییەی کە دەیەویست پرۆلیتاریای جیهانی لەسەر کۆ بکاتەوە، دووەمیان دانانی شوێن پەنجەی بیروباوەڕی خۆی لە هەموو ئەو باسە گرینگانەی کە شوێن پەنجەیێکی ئاشکرای لەمەوپێشی بەسەرەوە بووە، ڕێگەشم نییە لێرەدا، بەپێی پێویستی خۆڕوونکردنەوە، بەدوا قسەکانی خۆم

بکەوم، ئەوەندەی کە وەها یەکجار بەکورتی و خێرایی گوتیشم هەر بۆ ئەوە بوو لەلای خۆمەوە گومانی بێ ئاگایی و نەشارەزایی و نەزانی لەو بلیمەتە بێ ڕەزایە بتەکێنمەوە. ئەگەر مارکس ئەو بێ خەبەرە بوویایە کە لە سەر کردنەوەکەی د. زەکەریا بۆمانی باس دەکات چۆن دەیتوانی لەسەر زەقاییی مادەی پشت لە غەیب و ئاین و ڕووبەڕووی جیهانێکی زانست تێگەڕاو و نوێڵێکی وەها گەورە لە بیروڕاکانی خۆی ساز بدات کە چینی هەژارانی پێ ڕاست بکاتەوە تا ئەو ڕادەیەی بەسەر دەوڵەمەند و دەسەڵاتدارانیاندا ڕاشکێنێت، بەر لە هەژارانیش هەموو ڕۆشنبیرانی جیهان بە خۆیەوە خەریك بکات ئیتر بەدۆستایەتی و شاگردایەتی بێت یا بەدوشمنایەتی. بەڕاستی لێرەدا مەودای قسە یەکجار بەرفراوانە، هەمووشی بەگژ ڕایەکانی د. زەکەریادا دێنەوە، من هەر ئەوەندە دەخەمە سەر ئەوانەی تازە گوتمن کە بڵێم ئەگەر مارکس تا ئەو ڕادەیەی د. زەکەریا دەڵێ پابەندی تەجرەبەی بەرتەسکی شەخسی خۆی بێت و چەشمەندازی بینین و فەلسەفەی هەر بایی دیمەنی بەرچاو پان و بەرین بێت، ئەوسا نەك هەر لە مەیدانی ئایندا دووچاری چاوبەستەکێی بینینی شەخسیی دەبوو بەڵکو لە مەیدانە گرینگترەکانی ئابووری و ڕامیاریشدا هەمان چاوبەستەکێی لەخۆ دەکرد ئیتر دەبوو بڵێین ئەگەر مارکس پەنجا ساڵێك درەنگتر هاتبایە دنیا وازی لە بەشی هەرە زۆری شۆڕشگێڕایەتیی خۆی دەهێنا چونکە ئەوسا تەجرەبەی لەگەڵ پرۆلیتاریایەکی زۆر جودا دەبوو لەوەی لە سەدەی نۆزدەمدا دیتی کە دەزانین لە (٥٠) ساڵێکدا هەم چینی کرێکار ماوەیەکی درێژی لە وەدەستهێنانی مافە خوراوەکانی خۆی بڕی هەم باوەڕی گشتیی تێکڕای کۆمەڵایەتی بەرانبەر مەفهومی داد و ستەم و چاکە و خراپە لە هەموو مەیدانێکدا بەرەو پێشەوە گۆڕا، بەو پێیە دەبوو مارکس تیۆریی خەباتی چینایەتی وەها دەست لێ بدات و تەعدیلی تێدا بکات کە ببێتەوە بەرنامەیێکی (اصلاحی) و ئەو ئەزەلیەت و ئەبەدیەتی کە بۆ فەلسەفەکەی دیاری کراوە و پێڕەوەکانی ئێستا بۆی گەرمتر و بەهەڵپەترن لە سەد ساڵ پێش ئیمڕۆ، هەمووی بسڕابایەوە شتێکی تری لە جێگەدا پەیدا بووبایە زۆر جودا بێ لەوەی هەیە. هەر چەند من تا ڕادەیەك بڕوا دەکەم کە تەجرەبەی شەخسی بە تێکڕایی لە پێکهێنانی بنجی و گشتی تەئسیری خۆی دەکات، بەڵام دوو تێبینیم لەوەدا هەیە بەنیسبەت مارکسەوە:

١– نەفسی مارکس لەوانەیە کە تەجرەبەی شەخسی سەرنەرم دەکەن بۆ پرۆگرامێك کە خۆیان حەزی لێ دەکەن (ڕێم نییە بەدوا ئیسپاتی قسەکەم بکەوم).

٢– ئەگەر دەقی قسەکانی د . زەکەریا بسەلمێنین لەوەی تەعلیلی هەڵوەستی مارکسی لە ئاست ئایندا پێ کرد، هەر ئەو ڕێگەیەمان لە پێشدا دەبێت کە هەمان پێوانە و کێشانە بۆ سەرلەبەری مارکسایەتی بەکار بهێنین و سیفەتی (علمانیة) لە فەلسەفەکە دارنین و پێ بڵێین ئەمە گرۆگاڵی بابایێکی رق هەڵستاوی کەمزانە.

لەگەڵ ئەمانەشدا دەبێ هەر دان بەوەدا بهێندرێ کە گوتارەکەی د. زەکەریا لە کات و جێگە و هەڵکەوتی خۆیدا زۆر بە تەئسیر بوو چونکە بەرەی چەپ و بەرەی ڕاست بە ڕواڵەتی دۆستانەی گوتارەکە بۆ مارکسایەتی تێ خیچان و هەر ئەوەندەیان لێ خوێندەوە کە بەپێی بۆچوون و شیکردنەوەی خاوەنەکەی توهمەی نارەوای لە مارکس و مارکسایەتی تەکاندووە و پاکانەیێکی دڵدەرەوەی لای موسڵمانەکان بۆ کردووە. هەڵبەت ئەم تەرزە پەراندنەوە و پاکانەیە بەمەفهوومی (تاکتیك) تا بڵێی کارێکی سەرکەوتووە چونکە ئەوانەی لە کێشەی سیاسەتدا خەریکی زۆرانبازین پتر پەککەوتەی تاکتیکن، بیروباوەرە فەلسەفییەکان نە هەموو ڕۆژێك لە شەڕەکەدا بەبیروباوەڕی دیکەی دەگیرێت نە کەسیش ئامادەیە بیروباوەڕی خۆی بخاتە تاقیکردنەوە و ئەزموونەوە، خۆ ئەگەر هەموو ڕۆژێ دە عەیبیشی لێ بەدیار کەوێت بایی تۆسقاڵێك کار ناکەنە سەر پایە و حورمەت و پیرۆزیی باوەڕەکە لای پێڕەوەکانی، بە پێچەوانە ئەوەی من بیزانم پێڕەوە دڵگەرمەکانی باوەڕی سیاسی، بە تایبەتی مارکسایەتی، پتر پشتگیری لە لایەنە بێ هێزەکان و مەیلە و سواوەکانی نەزەرییەکە دەکەن پتریش هەڵمەت دەبەنە سەر لایەنە بەهێزەکان و ڕاست و دروستەکانی ئەو شتەی لەگەڵی بەشەڕدێن. هەر لەم کولانەوە، بەچاوی خۆمان دیتمان لەو کاتانەی پێڕەوەرەکانی مارکس لە کوردستان دەسەڵاتێکیان گرتە دەست خەریکی ئابڕووبردن و ڕیسواکردنی ئەو کەسانە بوون کە لە مەیدانی نیشتیمانپەروەریدا ناو و ناوبانگێکیان هەبوو بە سەراحەتیش دەیانگوت ئێمە بۆیە وا دەکەین چونکە ئەمانە جێی باوەڕی خەڵقن و عەیبی بەرچاویان تێدا نییە، خەتەری ئەوان لە دوشمنەکانی دیکە پترە کە چ هێزێکی کۆمەڵایەتی و سیاسییان بەدواوە نییە و عەیب و عاریشیان دیارە. بەڵێ دەزانم سیاسەت مامڵەت لەگەڵ ئاپۆڕەی خەڵقدا دەکات و زۆربەی گەلیش بە نەخوێندوو و ڕۆشنبیریەوە ڕواڵەت پەرستە، بەڵام من کە هیچ جووتم لە زەوی سیاسەتدا نەگەرێ بۆچی جڵەوی هۆشی خۆم بدەمە دەست مرۆڤی ڕواڵەت پەرستی نیاز لەخۆ گرتوو و لە پشت چاویلکەی ئەوەوە سەیری جیهان بکەم؟ بۆچی فێڵ لە

خوێنەری کوردی لێقەوماو بکەم بەوەدا کە پەردە درۆزنەکەی سەرڕووی قسان و بیروڕایانی لێ بکەم بە حەقیقەتی ئەو شتەی لە ژێریدا شاردراوەتەوە؟ چاوبەستەکێی فێڵبازان، بگرە هەر لە شەعبەدەباز و جادوو تا دەگاتە پیاوی قسەلووس و خەڵق خەڵەتێن... تا دەگاتە مرۆڤی سیاسیی جەربەزە... تا دەگاتە خاوەن بیروباوەڕی فەلسەفیی خلیسکێنەر هەموو لەبەر ڕواڵەت پەرستی و سەراوبینیی خەڵقەکە بە ئامانج دەگات. فێڵبازیش لە نێواندا نەبێ هەر دەبێ ئەوەندە ڕێزە لە هۆش و گۆش و مرۆڤایەتیمان بنێین، هەڵەی هەڵوەست و گوتە و بیروباوەڕ و فەلسەفان باسی لێ بکەین و پێی ڕازی نەبین. زانست هات و ڕازی نەبوو بە ڕواڵەتە شین و بەرین و بەرزەکەی (ئاسمان) و ئەنگوستی لە چاوی هەموو ڕواڵەت پەرستان... نا بەوەدا کە بۆشایەتی و هیچایەتی و نەبوونایەتیی ئاسمانی بەرچاوانی بە ئیسپات گەیاند و بەناو هیچەشدا ڕۆیی بۆ ئەو ئەستێرانەی کە لە ڕواڵەتدا کەسیان پێ ناگات. جا من و تۆش بۆ دەبێ کۆمە بکەین لە دەرخستنی ناڕاستیی ئەو ڕایەی کە دەڵێ دین هەر دڵ خۆشکەرەوەی هەژار بووە وەیا هەر بە ئومێدی بەهەشتێکی مەوهووم خوا پەرستراوە؟ ئەو کەسانەی کە ڕێزیشیان لەو ڕایە نادروستە ناوە بۆ دەبێ زەندەقیان بچێ لە باسکردنی نادروستییەکە؟ بۆچی خۆیان پێش من و تۆ ڕاستیی مەسەلەکە نەخەنە ڕوو؟ د. زەکەریایێك ژیرانە و هۆشیارانە چاوبەستەکێیەکیی فکریمان لێ دەکات و ئێمەش بەچاوی کراوەوە و بێ خواستنەوەی چاویلکەی ئەم و ئەو فەندەکە دەدۆزینەوە، بۆ دەبێ زراوڕژاو بین لە دەستنیشانکردنی ڕاستیی کێشەکە؟ ئەوانەی کە سوودی بیروباوەڕیشیان لە بەسەردا تێپەڕینی چاوبەستەکێیەکەدا دەبینن بۆ نایەنە سەر باوەڕێك پەکی لەسەر چاوبەستەکێ و زیندە بەگۆڕکردنی ڕاستی نەکەوتبێ؟ چەند سەیرە لە چارییێکی دواییی سەدەی بیستەمدا مرۆڤی خۆ بەعالم زانیو داواکاری داد و ڕاستی بە گوتنەوەی ڕاستییێکی بچووك قەڵس بێت و پارێزگاری ڕووپۆشی درۆزنی سەر ڕووی ڕاستی بکات! بەداخەوە ژیانی جیل لەدوای جیلی میللەتەکەمان بەسەر دەچێت و بەرەیێکی گەورە لە ڕۆشنبیرەکانمان هەر سوورن لەسەر ئەو باوەڕانەی بۆفیان بۆ هەموو چاوێکی مەیلەو کزیش دەرکەوتووە، ئەوەی لە دڵدا ڕەخنە و توانجێکیشی لەو باوەڕە نادروستانە هەیە ناوێرێ ورتەی لەبەرەوە بێت، ورتەش بکات جورئەتی ئەوەی نییە بە نووسین دوو دێران لە بارەی هەڵەبوونی ئەو باوەڕە نادروستانەوە بهاوێتە بەر ڕووناکایی. سەد جاری دیکەش بەداخەوە دەڵێم ڕۆشنبیری

سەربەلایەنی چەپی کورد پتر لە هی هەموو جیهان قولابی پەنجەکانی خۆی لە دروشم و دەقە نەزەرییەکانی بەر لە سەد ساڵ گیر کردووە و چەمبۆڵەی لێ شل ناکاتەوە وەك بڵێی بەسەر سووری ماهی هەزاری بەهەزارەوە دەستی لە پنچکێك قەیم کردووە هەر لێی بترازێ هەپڕوون بەهەپڕوون دەبێ. ملکەچی و فەرمانبەرداریی ڕۆشنبیری چەپی کورد بۆ دەقە بەرەوپاش بووەکانی کۆنینەی چەپ هەموو ئەو شەقڵە دەروێشانە و ترسنۆکانەی پێوەیە کە بەناچاری و بەپێی بڕیاری سروشت لە سەرلەبەری ڕووپەڕەکانی ژیان و بۆنی میللەتی بێ دەسەڵاتی دواکەوتووی لاساییکەرەوەی هیچ نەداری بێ پشتیوانی پارچەکراوی وەك میللەتی کورد زەق زەق لە چاوان دەچەقێت. کۆمیونیستی کورد شەرعیەتی بزووتنەوەی خۆی لەو دەقە کۆنانە وەردەگرێت کە ژمارەیێکی زۆر لە پارتییە کۆمیونیستەکانی جیهان ئەوەندەیان لێ تێ پەڕیون ریسوانەکردن و نەپووچاندنەوەی ئەو دەقانە بە بەڵگەی دواکەوتن و کۆنەپەرستی دادەنێن. گومانت نەبێ لەوەدا کە کۆمیونیستی کورد کاتێك دەبیەت پارتی کۆمیونیستی فرەنسە وەیا ئیسپانیا بەگژ یەکێك لە بڕیارەکانی پارتی بۆلشەفیکی ڕووسیادا دێنەوە هەموو دەماری لەشی کشت دەبێت و مووی سەری ڕاست ڕادەوەستێ و دنیای لێ وەتەنگ دێت هەر دەڵێی کون تێبوونی ئەو زیندانە فکرییەی خۆی تێدا مەڵاس داوە ڕیسی مرۆڤایەتی و پرۆلیتاریا و پێشکەوتن و ئازادی دەکاتەوە خوری.

بێگومان تێکڕای کورد لە میللەتێکی تری دراوسێی خۆی پاشکەوتووترە، بەڵام دیسانەوە بێگومان کۆمیونیستێکی کورد لەچاو یەکێکی میللەتێکی تر یەکجار پاشکەوتووترە لە پاشکەوتوویی تاکێکی تری کورد، نەك هەر ئەوەندە بەڵکو هەتا کۆمیونیستە کوردەکە پتر لە کۆمیونیستایەتی تێ هەڵدەکشێت و پایەی لە نێوان بزووتنەوەی کۆمیونیستی جیهاندا بەرزتر دەبێت کەمتر دەوێرێ ناوی کورد بهێنێت و باشتر لەسەر میللەتێکی تر دەکاتەوە. بێ ئەوەی ناوبهێنم دەڵێم بەرپرسێکی زێدە گەورەی بزووتنەوەی کۆمیونیست لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا کوردە و بارەها لێی بیستراوە کە کوردایەتییەکەی لێ بووەتە بار، خۆ ئەگەر واش نەڵێت و هیچ دەنگی لەبەرەوە دەرنەیەت ئەم ڕاستییەی هەر لێ بەدیار دەدات چونکە ڕۆژەك لە ڕۆژان لێی نەبیسترا لەسەر کورد بکاتەوە بەڵام میللەتی ڕەش و سپی و سۆر و زەردی ڕووی زەمین نەماوە ئەم کۆمیونیستە کوردە شیوەنی بۆ نەکات و داوای مافەکانیان نەکات. ئەم خۆ

بە موتەهەم زانینەی کۆمیونیستێکی کورد لە داواکردنی مافی نەتەوایەتیی کورد بە جۆرێکی سەربەخۆ، بەتەواوی لە کوردە قەومییەکەش دەردەکەوێتەوە بەوەدا کە ئەو پتر لە قەومیێکی عەرەب وەیا فارس وەیا تورك خۆی لە توهمەی شۆڤێنیەتی دەپارێزێ لە حالێکدا کوردی بێ دەسەلات ئەوەندە نەدار و کەم هێزە ناتوانێ بەدرۆش شۆڤێنی بێت وەك بەرخ و کار هەرگیز ناتوانن هەرەشەی گۆشتخۆری درندەیی بکەن. سەیری پەژارەییی کورد لە چ پلەیێکی مرۆڤ تۆقێندایە، کە هەستی خۆ بەکەم گرتنی هەزاران ساڵەی ژێردەستی و نۆکەرایەتی وا لە (شۆڕشگێڕ!)ەکەی دەکات کە ترسی گلەمەندیی ئاغا کۆنەکانی و (هاوڕێ) تازەکانی سواری وەهم و خەیاڵی ببێت و بە تف لەخۆکردن و جنێو بە کورد و کوردستاندان توهمەی ڕەگەزپەرستی لە خۆی بتەکێنێت لە حالێکدا دەبوو، بەپێچەوانە، ئەو ئاغا کۆنانە عوزر بۆ کوردەکە بهێننەوە و حورمەتی (ڕەگەز)ی کورد بگرن، (هاوڕێ) تازەکانیش بەو لاواندنەوە و دڵڕاگرتنەی میللەتی ئیمرۆکەی کورد نەختێك لە ڕەشاییی مەغدووریەتی کورد بەدرێژاییی ئەزەل بسڕنەوە. هەمووو ئەو خۆ شکاندنەوانەی لە ڕاپەڕینەکەی (٩٤٨)ەوە تاکو دوای شۆڕشی ٩٥٨و ساڵانی دوای (١١)ی ئەیلولی ٩٦١و هەتا ئێستاکەش کە بەرەی چەپی کورد لەسەر حیسابی ئابڕووی قەومایەتیی میللەتی کورد کردوویەتی و دەیکات ڕاستەوخۆ لە هەستە پەستەکەی ژێر دەستی و نۆکەری و بێ مافی و بێ کیانی و بێ سامانی و دەربەدەری و پارچەکراوی و دەردە کوشندەکانی تری کوردەوە دەپەڕنەوە بۆ سەر زار و قەڵەمی بەشی زۆری (ڕۆشنبیر!)ی چەپ بەو جۆرە کە لە بەرەی چەپی هیچ میللەتێکی تردا شەبەنگیشی نییە. ڕۆشنبیری بەرەی چەپی ئەو میللەتانەی کە مەسەلەی (کوردایەتی) تێیاندا بووە بە کێشە بە دەگمەنێکی یەکجار کەم نەبێ هەر دانیش بە مافی نەتەوایەتیی کورددا ناهێنن چ جایی ئەوەی عوزری ستەمی لێرە پێشەوەی کە لە کوردیان کردووە بکەن بە دڵ خۆشکەرەوەی کورد با بەدرۆش بێ. ئێمە دەبێ دەمەبەشکە بمانگرێ کە ببینین (تتوودە)ی ئێران دان بە بوونی کورددا دەهێنێت، دان پێداهێنانێك کە ڕەنگە داگیرکەری ئیستیعمار لە کوردی چاو نەبووبێ چونکە هیچی تێ نەچووە و پێوەی ماندوو نەبووە و چ فەرقی نەبووە لەگەڵ دان پێداهێنان بە مافی تورك و فارس و نازانم کێ. ئا لێرەشدا سەرلەنوێ بەرەی چەپی کورد پەستی و بێ دەسەلاتیی میللەتی کوردی لێ دیار دەداتەوە بەوەدا کە ئەگەر ئیستعمار مافی میللەتێکی غەیری کوردی سەلماند چەپرۆیەکەی کورد دەڵێ خەباتی گەلان

ئیستیعماری ناچار کرد مافەکە بسەلمێنێت بەڵام ئەگەر ئیستعمار بەڕاست یا بەدرۆ باسێکی مافی کوردی کرد خێرابەخێرا بەرەی چەپی کورد بە دمیدا دێنەوە و تەئویلێکی خراپی لێ دەدەنەوە هەر دەڵێی کورد سنووری حەیا و ئەدەب دەبەزێنێ ئەگەر وەك میللەتێك باسی کرا. بگەڕێوە بۆ مێژووی (٣٠) ساڵەی ڕابردوو دەبینی ئەم شکاندنەوەی ڕەگەزی کورد لەلایەن بەرەی چەپی کوردەوە دیمەنێکی هەمیشەیی و بەبەرینایی کوردستانە. لە نامێلکە زۆر تاوانبارەکەی (کورد ئوممەت نییە) تا نەشیدی (ئێمە گورگین نەتەوەی گورگین)... تا (مەعاریفی قلیاسان)... تا هەڵکەندنەوەی قەبری عەلی کوردی... تا (بلێ کوردم هەتا سەرت ببڕم.) تا دەگاتە شکاندنەوەی شێخ مەحمود لە کاتی سەردانی وەفدێکی عیراق لە (خرۆشچیف) لەلایەن شیوعییێکی کوردەوە لەوەدا کە شێخ لەتیف باسی میللەتی کوردی هێنابووە ناو قسانەوە... تا دەگاتە خۆشامەدی کردن لە فرۆکەی مێگی رووسی لەلایەن (چەپی)یەکانەوە کە دەهات لە سەردەمی عەبدولکەریم قاسمدا بۆمبارانی کوردستانی دەکرد... تا بەرهەڵستیکردنی بێ وچانی کۆمیونیستەکانی کورد لە پێکهێنانی دامەزراوە دیمۆکراتە کوردستانییەکان هەر لە سەرەتای بەرپابوونی شۆڕشی چواردەی تەموزەوە... تا چەندین تێك هەڵقژانی چەپەکان لەگەڵ ئەوانەی بەخۆیان دەگوت قەومی لەسەر داواکردنی مافەکانی سەر بە قەومایەتیی کورد... ئەمانە و هەرچی هەیە لە هەڵوەستی (چەپ)ی کورد لە ناوەوە و دەرەوەی عیراق هەموی زادەی دایك و باوکێکی ئیعتبارین: ١- خۆ بەکەم زانین لە ئاکامی تێشکانی چەندین هەزار ساڵەی میللەتی کورد ٢- خۆدانەپاڵ بزووتنەوەیەك کە یەکەم هۆی شانازی لە کوردایەتیدا نابینێت بەڵکو لە (أممیة)دا دەبینێت، با ئەو بزووتنەوەیەش هەر ببڕای دانی بە کوردایەتیدا نەهێنابێت. بەڕاستی دەشێ ئەم دان پێداهێنانەش هۆیەکی بنجی بێت لە کزبوونەوەی هەستی شانازیکردن بە نژادی کورد لای کۆمیونیستی کورد، بەوەدا کە ئەو لە پێشەوەی خۆی بە (أممیة)وە لکاند و کردی بە کێشانە و پێوانەی چاکە و خراپەی شتان، (أممیة)یش مەرحەبای لە کوردایەتی نەکرد یەکسەر کوردایەتییەکە لەبەر چاوی کۆمیونیستەکە دەپووچێتەوە و لە سەبەبە گەورەکەی شانازی پێوەکردن بەتاڵ دەبێ. هەر ئەم ڕاستییەیە وا دەکات کۆمیونیستی کورد شانازی بە بزووتنەوەی پرۆلیتاریای هەموو جیهانی دەرەوەی کوردستان بکات وەك ئەوەی کە بەرهەمی بزووتنەوەکە ڕاستەوخۆ برژێنە عەنباری ماڵی خۆی، وەیا

باوك و برای خۆی ڕابەری بزووتنەوەكە بن.

تاریكترین ڕووپەڕەی ئەم هەستە پەستەی (كورد بەكەم زانین)ی مێژووكرد كە بەم دواییيە لە بەرەی چەپی كوردی بەدیار دابێت ئەوە بوو كە لە ژمارە (٤٢)ی تشرین دووەمی ساڵی (١٩٧٦)ی گۆڤاری (ڕۆژی كوردستان) لەژێر عینوانی (سەركۆتەڵەكەی ماوە پێمانی بهارن) بە ناوی (دنیادیدە)وە بڵاو كرایەوە. كەم وەها ڕێك دەكەوێت دەست و قەڵەمی مرۆڤ تا ئەو ڕادەیە بە ئازایی و بێ پەروا و بە ورشەی لەخۆبایيبوونەوە ئابڕووی خەڵق بتكێنێت. بابایێكی وەك من هەرچەندە لە گۆشەی لاتەریكی خۆمەوە تێكەڵ بە چەند و چۆنی سیاسەتی ناوەوە و دەرەوەش نەبم ئەوەندەم پێوەندی بە دنیاوە هەر دەمێنێت كە فەرقی دەمی تیغ لەگەڵ نەرمایيی چەپكە گوڵ بكەم، وابزانم هیچ كوردێكی خاوەن دڵ و دەروونیش نییە وەك من هەستی ئەو دەمەتیغەی نەكردبێت. دەك ماڵی بێ دەسەڵاتی و ئیفلاسی مەعنەوی بڕمێت چ گاڵتەیێك بە كەرامەتی مرۆڤ دەكەن. تۆ سەیری، لە نێوان چەند هەزار ملیۆن ئادەمیزادی دوور و نێزیك و بێ تەرەف و دوشمندا هەر نووسەری كورد ڕێ بەخۆی بدات چەنگاڵ لەشرە سەرپۆشی سەر حەیا و شەرم و ڕووەتی بەشێكی میللەتەكەی خۆی، ئەو بەشە چی دەبێت با ببێ، گیر بكات و زراوزڕ دای بدرێت. تاكە یەك نووسەری عەرەبی عیراق شتێكی وەها بێ حورمەتی لەو قوتابیانە نەگرت، نەخێر هەر هیچی بێ حورمەتی پێ نەگوتن. نەك هەر ئەوەندە و بەس، ئەوەی خەڵق دەیبیێتەوە لە ڕەفتاری حكومەتی عیراق بەرانبەر قوتابیی كورد شتێكی زۆر جودایە لە بێ حورمەتی بەوەدا كە هەمیشە خەریكە بیانگێڕێتەوە بۆ خاك و مەفتەنی خۆیان. خاوەنی ئەو نووسینە بێ حورمەتە زۆر چاك دەزانێت قوتابیی كورد وەك پووڕەهەنگی هەنگوین لێ گیراو كە هەنگەكانی پەرت و بڵاو و بێ دەرەتان بێرە و بەوێدا پەلەفڕە دەكەن، ئەوانیش لە سەرشێواوییەكەی بێ سەروبندا پەلەكوتكەی خۆگرتنەوەیانە، خۆشیان پێ ناگیرێتەوە... با من قسەی خۆم ڕابگرم تاكو بەشێكی دەقی ئەو گوتارە لێرەدا تۆمار دەكەم، ئەو بەشەی قسە هەرەنازدارەكانی تێدایە. گوتارەكە نەختێك بە زۆرزانی قسەی پەندامێزی تێكەڵ بە زەهرە كوشندەكەی كردووە بۆ ئەوەی، كوردی گوتەنی، لە ڕوودا نەمێنێت بەڵام چ عوزران دروست ناكات و هەر دەمێنێتەوە وەك نموونەی شەرمهێنەوە و بەخۆدا شكێنەوەی مرۆڤی خاوەن دڵ و دەروون. فەرموو بخوێنەوە:

«..... ئێمە داخ بۆ ئەم جۆرە مرۆڤانە ناخۆین، چونكە ئامادەن شوێنی هەموو

«عیو»ێکی دوژمن بکەون بەڵام داخی ئەو لاوە خوێندەوارانە دەخۆین کە لە بەینی بەرلینی ڕۆژاوا و فرانکفۆرتدا سەریان لێ شێواوە.

«دەترسێین وەکو سەگەکەی بەینی «تەپەلو» «لەیلان»یان لێ بێت.

«لەم قسەیەدا هیچ نیازی ڕووشکێنیی کەس نین. بەڵام لە کوردەواریدا گەلێ قسەی نەستەقی وا هەن کە لە هەریەکە سەد عەقڵی لێ وەردەگرین....

«تەپەلوو و لەیلان دوو دێن نزیکی شاری کەرکووك. سەگێك دەبێت بۆ دەنگی دەهۆڵ و زوڕنا زۆر گوێ سووك دەبێت. دەزانێت دەهۆڵ و زوڕنا مانای شاییە، شاییش خواردەمەنی چەوری تێدایە، لە هەر یەکە لەم دێیانە، دەنگی دەهۆڵ دەبیسێت خۆی بۆ بەرئەدات...

«دوو چاوەشی قۆشمە و بلیمەت هەر یەکە لە ماڵێکی ئەم دوو دێیە خۆیان دەشارنەوە، کە سەگەکە لە تەپەلوو دەبێت چاوەشی لەیلان زرمە لە دەهۆڵ هەڵئەستێنێت سەگەکە وا دەزانێت شایی لە لەیلانە و تاو ئەدات بۆ ئەوێ، کە ئەگاتە لەیلان ئەم بێدەنگ ئەبێت و چاوەشی تەپەلوو لە دەهۆڵ ئەدات، سەگەکە بەتاو ئەگەڕێتەوە بۆ تەپەلوو. سەگەکە ئەوەندە ئەبەن و ئەهێنن ئەیپرووکێنن.»

ئەم قسە بێ حورمەتانە کەوا هیچ دوودڵی و زمان گرتن و لێ کەمکردنەوەی تێدا ڕەچاو نەکراوە تا ئەو ڕادەیەی دەتوانم بڵێم بە دڵخۆشی و هەستی حەسانەوەشەوە دەربڕاون لە لایەن چ دوشمنێکەوە لە کورد نەگیراون، تەنانەت دەسەڵاتدارەکانی بەرلین و فرانکفۆرتیش شتی وەها سووکیان بەو قوتابییە کوردانە نەگوتووە کە سەر بەو وڵاتەن، بەلای خاوەنی گوتارەکەوە بەهەشتی سەر زەمینە. بێ گومان چ کوردێکیش بە دڵیدا نایەت ئەو تەرزە سووکایەتییە بداتە پاڵ قوتابیی میللەتێکی دیکە، خۆ خاوەن گوتار لەبەر پاکانەی خۆی لە توهمەی ڕەگەزپەرستی هەر نزیکی شتی وەها «بڤە» نابێتەوە.

ئێمە کە هەر خەریك ببین گوێ بگرینە دەهۆڵی تەپەلوو و لەیلان با ئەوەندەش بەبیری خاوەن گوتار و سەرپەرشتیکەرانی ڕۆژی کوردستان بهێنمەوە کە نوقسانییەکی زۆر گەورە لەو وێنە ناحەزەدا هەیە، کە قوتابی کوردی ئەورووپا بوون بە سەگی نێوان تەپەلوو و لەیلان بۆچی ئەوەش نەگوترێ کەوا لە وڵاتە سۆشیالیستەکانیش دەهۆڵ و زوڕنایەك لە کۆنەوە بۆ قوتابیی کورد دەکوترێ، بەو

پێیە ئەوەی بۆ کوردەکە نراوەتەوە شتێکە وەك (سێ ڕسکانە)، لێشم بسەلمێنن کە دەڵێم (لەم قەسەیەدا هیچ بە نیازی ڕووشکێنیی کەس نیم).

وا دەزانم قوتابییەکانمان بدرێنە دەست دوشمنەکانیان دوو قازانجی مناسب دەستگیر دەبێت، یەکەمیان ئەوەیە قوتابییەکان بەدەست دوشمنەوە پتر دەحەسێنەوە لەوەی دەست و زمانی مرۆڤی وەك خاوەن گوتارەکە پێیان دەکات، دووەمیان ئەوەیە هەر نەبێ کەفوکوڵی دڵە رق هەڵگرتووەکەی کوردێك دژی ئەو لێقەومـاوانە بۆ بەرچاوی دۆست و دوشمن سەر ناکات، بایی بادانەوەی سبەی ڕۆژیش مەیدانی سیاسەت گۆڕی بۆ خاوەن گوتار بە هەموارتری و بێ کۆسپتر دەمێنێتەوە وەك دەشزانین زۆر جاران مەیدان گۆڕییمان لێ دیتووە تەنانەت بەشێك لەوانەی، ناوناوە، پەنای بردوونەتە بەرێ لەو پاکانە بوون شوێن هەموو (عیو)ێك دەکەون، لەعنەتیان لێ بێت.

خوێنەر دەبینێ، هەڵسوور و داسوورمان بە دەوری (فکر)ەوە چەند بە ئاسانی ڕووبەڕووی هەڵوەست و ڕووداو و واقیعمان دەکات، هەر دەڵێی بزووتنەوەی نوقتەیە خەت دروست دەکات و خەتەکەش وێنەی ئاڵقە و سێ سووچ و چوارگۆشە و شکڵەکانی تری ئەندازە دەکێشێت و بەدوا ئەویشدا (بارست) پەیدا دەکات، ئەوەی ڕاستیش بێ موناقەشەی فکر کە هەر لە جغزی فکری ڕووتدا بمێنێتەوە سوودێکی چەندانیی نابێت. ئێمە دەبێ فکر بە ناوی هەڵکەوت و ڕووداو و هەڵوەستدا بگێڕین بۆ ئەوەی یەکتر یەکالا بکەنەوە ئیتر فکرەکە ڕاست دەردەچێت و چەوتی شتە مادییەکان دەردەخات، یا بە پێچەوانەوە شتە مادییە رەق و زەقەکان پووچەڵی فکرەکە بە ئیسپات دەگەیەنن، دیاریشە مەبەست لە چەوتیی (شتی مادی نەبوونی شتەکە نییە چونکە شتی چەوت وجوودی هەیە بەلام دەشێ بگوترێ دروست نییە، ڕاستگۆ نییە، بەرژەوەندی تێدا نییە، مرۆڤانە نییە، لەگەڵ زۆربەی گەلدا نییە، پاك نییە...هتاد).

هەرچی (فکر)ەکەیە لەوانەیە سەرەڕای ئەو هەموو عەیبانەی لە مادەدا هەبوو عەیبێکی تری زێدە گەورەشی تێدا بێ ئەویش دەرنەچوونی ڕاگەیاندنەکان و بەڵێنەکان و ئومێدەکانیەتی. فکر کە بنگەکان و پێشەکییەکانی مەوهووم وەیا درۆزن بوون دەبێتەوە برای نامەوجوود... بەهەمەحاڵ دابڕینی فکر لە واقیع کەلك لە فکرەکە دەبڕێ و وای لێ دەکات بچێتە ریزی دامە و شەترنج کە زانین و نەزانینی لە سنووری خۆیدا دەمێنێتەوە و هیچ شتان بە ئیسپات ناگەیەنێت و هیچ تاریکییان ڕوون

ناکاتەوە و هیچ درۆیان لە کەس سپی ناکاتەوە... هەر هیچ ناکات. بێ گومان ئەم نیازەی ئەزموونی واقیع و هەبوونی مادییە وام لێ دەکات بەدوا ساغکردنەوەی ئاکامەکانی ئەو بۆچوونەی بەیەکدی گرتنی دیوانی نالی و حاجی بکەوم تا بزانین ئایا ڕاستە لە مەعادلەی (سروشت + مرۆڤ)دا مرۆڤ لایەنە کارتێکراوەکەیە و سروشتیش کاریگەرەکە؟ ئایا دەوروبەر و مادە ئاغایە، مرۆڤەکەش نۆکەر؟

دەزانم هەندێ ئەدیب کە حەز لە (تحلیلی مادی) دەکەن لەوانەن پەسەندی ئەو بەیەکدی گرتنەی دیوانی نالی و حاجی قادرە بکەن بەو جۆرەی کە کردم، چونکە لە ڕواڵەتدا بەیەکدی گرتنەکە ئەوە دەسەپێنێ کە (مادە) زاڵە بەسەر (فکر)دا ئەدی ئەوە نییە تێکەڵبوونێکی سەرەتای عومر لەگەڵ گژوگیادا شاعیرێکی وەك (نالی)ی کرد بە پسپۆڕی نەبات؟ مانەوەی حاجی لە نێوان عەشرەت و کۆچەر و بەهارەهەواردا کردی بەساحیر لە کێشانی وێنەی ئەو ژیانە؟ لە زاهیردا ئەمانە بەڵگەی تازەن دەچنە ڕیزی زنجیرەی هەزار ئاڵقەی بەڵگەکانی دیکەی (نظری و تجریبی)یەوە کە بەڵگەخانەی فەلسەفەی مادیی دەوڵەمەند کردووە.

خوێنەر ئەگەر زیهنی خۆی لە قسەکانم نەخلیسکێنێ دەزانێ من نامەوێ مادە ڕووت بکەمەوە لەو بایەخەی کە هەیەتی و لەو دەورەی لە عەمەلیەتی بوون و ژیان و گۆڕاندا دەیبینێت. ئەوەی من مەبەستمە بەیەکدی گرتنی دەوری مرۆڤە لەگەڵ دەوری مادە لەو عەمەلیەتەدا بۆ ئەوەی چەند و چوونی هەردووکیان لە قاڵبی ڕاستەقینەی خۆیدا دابنێین. دەمەوێ بزانین لە تەفاعولی مرۆڤ لەگەڵ سروشت کە بنەمای هەموو ژیان بەرەوپێش چوونێکە ئایا کاریگەری یەکەم مرۆڤەکەیە یا مادەکە؟ ئایا مرۆڤ کە دێت و دەچێت و ڕاو دەکات و دەچێنێت و نەوت دەردەهێنێت و فرۆکە بەرەو بڵندایی دەبات و بۆ بنی دەریا قووڵ دەبێتەوە و فابریقان دادەنێت و هەنگوین لە هەنگ دەستێنێت و هێزی ئاو و با و کارەبا و ئاتۆم بەکار دەهێنێت و مرۆڤی دیکە دەکوژێت و دەیگرێت و دەیفرۆشێت و (دەشی لاوێنێتەوە) و ملیۆنەها شتی چاك و خراپ و نەچاك و نەخراپ دەکات خۆی کارتێکەر و کاریگەر و ئیرادەتمەندە یاخود بووکە شووشەیەکی کۆك کراوە بەدەست ئەو شتانە و ئەوان کارتێکەر و کاریگەرن مرۆڤیش کارتێکراو و بێ ئیرادە؟ ئێمە ئەگەر لەو پرسیارەدا مەسەلەکە بەلای مرۆڤدا بشکێنینەوە زەرەر لە کەس و لە چ لایەنێك نادەین چونکە (مادە – بەهەموو جۆرەکانیەوە) هیچ داخوازیێك و مافێکی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی نییە بە کزکردنەوەی دەوری لەم جیهانەدا

ئەو مافانەی کەم ببنەوە، بەڵام کە هاتین و لە بایەخی ڕاستەقینەی دەوری مرۆڤمان کەم کردەوە بەخۆی و هەموو داخوازییەکان و مافەکان و ئارەزووەکانیەوە دادەشکێت و لە کیسی دەچێت و لێی کەم دەبێتەوە چونکە لە کاتی دیارکردنی پشکی مرۆڤ لەو خێر و خۆشییەی کە کۆمەڵایەتی پێکی دەهێنێت، ئەو لایەنە دەسەڵاتدارەی کە دابەشکردنەکەی بەدەستەوەیە بایی کزبوونەوەی دەوری مرۆڤ لە عەمەلیەتی بەرهەمهێنان و بەرەوپێشچووندا لە پشکەکەی دادەدەلەنگێنێت و بۆ خۆی و بۆ ئەو مەبەستانەی خۆی حەزیان لێ دەکات گلیان دەداتەوە، لەگەڵ ئەم فێڵە مادییەدا ڕێی ڕازی نەبوونیش لە مرۆڤەکە دەبڕێتەوە کە ئەمەیش هەر جۆرێکە لە دالەنگاندنی پایەی مرۆڤ لە مەیدانی ئازادیی بیروباڕوەدا. لەبەر ئەمە و لەبەر گەلێ هۆی تر کە هەمووی ڕاستەوخۆ لە چاودێریکردنی سوودی مرۆڤەوە هەڵدەستنەوە دەبێ ئاگادار بین هەرگیز کێشانە و پێوانەمان بەرەو مادە و پشت لە مرۆڤ نەبێت. لە سەردەمەکانی کۆندا بەڕاشکاوی مادەی مردوو لە شێوەی بوتدا لەلایەن مرۆڤەوە دەپەرسترا، با ئێمە شتێکی وەها نەکەین لە ڕێی فەلسەفەوە سەرلەنوێ مرۆڤ بکەینەوە بە بوت پەرستێکی مۆدیلی سەدەی بیستەم...

لە زەمینەی بەیەکدی گرتنی دەوری مرۆڤ و مادە لە سەر ئەم ئەرزەدا، تا ئەوەندەی بگوترێ مرۆڤ، یاخود فکر، ناتوانێ لە بۆشاییدا هیچ بەرهەمێکی هەبێت، نە مادی نە عەقلی، چ جۆرە بەرهەڵستییێکم بەدڵدا نایەت، دەشتوانم لەو گوتەیە زیاد کەم و بڵێم بێ مادە هۆش و مرۆڤیش هیچیان پەیدا نابن تاکو باس لە بەرهەم و دەوریان بکەین، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا دەبێ بزانین کە گوتەی وەها بەدیهی هەموو فەلسەفەکان لەسەری ڕێك کەوتن، هەندێ خەیاڵبازی ئایدیالیست نەبێ کە بەرەو ئەو دیوی مادە بۆ «مطلق – رەها» تێ هەڵدەکشن و جیهانێکی وەهمی لە (وێنەی زیهنی) دروست دەکەن و بەدەوری ئەو وێنەیەدا دەمەتەقەی مەنتیقیی نەزەری هەڵدەستێنن و چەکبەردەی ئەو دونیا مەوهوومە بۆ ناو جیهانی خۆمان دەهێننەوە. لەو تەرزە ئایدیالیستە نەبێ زۆربەی خاوەن فکران هەر لە مادیەتی مولحیدەوە تا دەگاتە جەرگەی ئاین دەڵێن تا (زانراو) نەبێ (زانین) نابێ. مەلاکانی ئیسلام بەر لە هەزار ساڵ زیاتر گوتوویانە (حقایق الاشیاء ثابتة والعلم بها متحقق)، تەنها جوداوازییەك هەبێ لە نێوان ئاین پەرست و مرۆڤی مولحید لەم مەیدانەدا ئەوەیە کە پیاوە ئاینییەکان باوەڕیان بەوە هەیە کە ئەگەر خوا بیەوێ دەتوانێ هەرچی زانستی جیهان هەیە، هی لێرە بەپێشەوە و

هی لێره بەدواوە کە وا جارێ پەیداش نەبووە، بخاتە مێشکی نەخوێندەوارێکەوە. ئەم قسەشیان شتێکی چاوەڕوانکراوە لە باوەڕهێنان بە خوا چونکە کە خوا هەبێ دەبێ هەموو شتێك بزانێ باجارێ شتەکەش پەیدا نەبووبێ لەو ڕووەوە کە پێویستە زانینی خوا نوقسانی تێدا نەبێت دەنا بەشی خوایەتی ناکات. چەند سەیرە خوا عیلمی دواڕۆژی نەبێت ئیتر ئەویش وەکو من و تۆ لەنگاو بەسەرشتاندا بکەوێت. پیاوی مادی تا ڕادەیێك عیلمی پێشەکی لە داهێنەر (مخترع) دەسەلمێنێ و دان بەوەدا دەهێنێ کە دەبێ داهێنەر پتر لە خەڵکی تر بزانێ فلانە مەکینە و فیسار دیاردە چ دەکەن و چییان بەسەر دێت، دیارە کە هات و باوەڕی بەخوا پەیدا کرد دەبێ باییی دەسەڵاتە بێ سنوورەکەی خوا عیلمی بێ سنووریشی لێ بسەلمێنێ. من لەم قسەیەمدا مەبەسم نییە لە جیاتی پیاوی ئاینی بەڵگەی هۆشەکی (عقلی) بۆ عیلمی خوا پەیدا بکەم داواش لە مولحید ناکەم ئیمان بە بوونی خوا بهێنێت کە دەزانم نە زاناکانی ئاین پەکیان لەسەر بەڵگەهێنانەوەی من کەوتووە نە مولحیدیش ئەوەندە خۆش جڵەوە بە دوو قسەی وەها بەپەلە قەناعەتی خۆی بگۆڕێت. مەبەسی من ئەوەیە بڵێم، لە دەرەوەی جغزی خوایەتیدا، پیاوی ئاینیش هێندە مادییەتەی لایە کە بڵێ بێ (معلوم) چاوەڕوان ناکرێ (علم) هەبێت. لە ئاست ئەم بەدیهییەدا تێبینییەکم هەیە نابی چاوی لێ بپۆشم، دەزانم گوتەی (بێ بوونی «زانراو» مومکین نییە «زانین» هەبێ) ئەلف بێتکەی قسەی مەنتیقییە و هێندە سادە و سافیلکە و تەنکە کەسی پێ سوودمەند نابێت، لێرەش بەدواوە دەبینی من لەگەڵ یەکدی گرتنی دەوری هۆش لەگەڵ مادە لایەنی هەبوونی مادە و پەککەوتنی هۆش لەسەر ئەو هەبوونەم لە حیسابان سڕیوەتەوە و هەرگیز لێکدانەوەکەم لەسەر ئەوە هەڵناستێنم بڵێم ئەگەر مادە نەبا هۆش نەدەبوو یاخود نەیدەتوانی بیر لە هیچ شتێك بکاتەوە چونکە هۆشیش هەیە و مادەش هەیە و لەو هەبوونەدا پێکەڵپێکن... بەڵێ ئەمە شتێکی زۆر ڕوونە و نابێ لە موعادەلاندا «هەبوون» بکرێ بە دیاری بۆ لایەنێك و لەوی تر بسێندرێتەوە، بەڵام ئەوەی سەرنجم ڕادەکێشێت لەو نرخاندنەی کە بەعادەت بیری مادی لە ڕووداوی مێژوویی بەکاری دەهێنێت شتێکە وەك ئەو بەدیهییەی « ئەگەر نەبوویا...»یە یە کە تازە پووچاندمانەوە، زۆر جاران مێژوونووسی (بە اصطلاح مادی) دەوری تاك لە ڕووداوی مێژوویی دەپووچێنێتەوە بەوەدا کە دەڵێ ئەگەر گەل نەبا تاکەکە هیچی پێ نەدەکرا هەرگیزیش خۆی لەوە ناگەیەنێ ئایا گەلە بەستەزمانە زۆر لێکراوەکە چ دەسەڵات و ئیرادەیێکی

هەبوو لەو ڕووداوەدا؟ ئایا بە خواهشتی خۆی دەبوو بەعەسکەر و تاوی دەدایە بێ تاوانان و لەشەڕدا دەیکوشتن وەیا بەزەبری قەمچی مزە و هەستە و پیتاکی لە بێ دەسەلاتان دەستاند بۆ زۆردارەکەی کە سەربازیی بۆ دەکرد؟ ئەم تێبینییە زۆر جاران یەخەمان دەگرێتەوە، با جارێ بچینەوە سەر ڕچەی لێکدانەوەکەمان، لە بەیەکدی گرتنی دەوری هۆش و سروشت...

بەخەیاڵ یەکێك لە تاریکستانی ئەودیوی کاکێشان خەلق بکە، هەڵبەت ناتوانێ شیعر هەڵبەستێ و گۆرانی بڵێ و بیر لە تەلاقکەوتن بکاتەوە، بەلام حیکایەتی پێوەندیی هۆش بە مادەوە و زاڵیەتی یەکێکیان بەسەر ئەوی دیکەدا بەو دوو سێ ڕستەیە تەواو نابێ و ڕاستیی مەسەلەکە لەوەندەدا دەرناکەوێ.

هەروەك لە بەتالاییدا هۆش (واتە مرۆڤ) کار ناکات، بەبێ هۆشیش هەرچی سروشت هەیە بە ئەزەل و ئەبەدییەوە و بە دەستوورات و هێزە نهێنییەکانیەوە ناتوانن یەك خاڵ بنووسن... یەك وشە بڵێن... یەك هەڵپەرکێ ڕێك بخەن.

هەموو ئەو شتانەی پەکیان لەسەر هۆش کەوتووە و بێ بوونی ئەو پەیدا نابن سروشت لە هەموویاندا بێ دەسەلاتە نەك هەر بەو مانایەی کە ناتوانێ بیانکات، بگرە لە شێوەی (هێزەکی، وجود بالقوة، potential)یشدا [1] وێنەی مەوهوومی ئەو شتانە لە

---

(١) زاراوەی (هێزەکی، وجود بالقوة، potential) بە کورتی ئەوە دەگەیەنێ کە شتێك وەیا ڕووداوێك وەیا وێنە و هەڵکەوتێك ئیحتیمالی پەیدابوونیان هەیە بەلام جارێ کات و باری دەرکەوتنیان نەهاتووە وەك ئەوەی قابلیەتی (ئاخاوتن) بە شێوەی (هێزەکی) لە منداڵدا هەیە بەلام دەبێ بگاتە تەمەنی توانینی قسەکردن ئەوسا لێی بەدیار دەدات و بوونەکەی دەبێتە (بوونی کردەکی – وجود بالفعل).

من کە دەڵێم ئەو شتانەی پەیدابوونیان بە هۆش بەستراوەتەوە بەر لە پەیدابوونی هۆش بوونی هێزەکیشیان نییە، مەبەستم ئەوەیە کەوا ئەو (مادە)ی فەیلەسووفە مادییەکان بۆ ئێمەیان باس کردووە لە خۆوە ناتوانێ لە پێشەوەی مشووری ئەو بوونە هێزەکەییە بخوات چونکە ئیرادە و ئیدراکی نییە نەهەست بەخۆی بکات و نە (خەریك) بێت بە شتانەوە. هەروەهاش خاسیەتی وەك زیندوویەتی و ئیرادە و هۆش کە بوونی هێزەکییان لە مادەدا نەبوو، مومکین نییە لە هەناوی مادەی مردوودا وردە وردە بە تێپەڕینی کات بڕسکێن چونکە لە نوختە نەزەری (نەبوون)ەوە دەقیقەی ئێستاکە و دوای ئەو دواتر و هەتا کۆتاییی ملیۆنەها دەقیقە هەموویان وەك یەکترن هیچ تاکێکیان ناتوانن شتێك پەیدا بکەن کە =

سروشت پەیدا نابێ.

بێ مرۆڤ، ئەوەی چالاکیی (طبیعي) مادە مردوو و زیندووی ڕووەك و ئاژەڵ هەیە لە سروشتدا پەیدا دەبێ: گیا دەڕوێت، بوومەلەرزە جیهان دەهەژێنێت، باران دەبارێت، شێر مامز ڕاو دەکات، مانگ و ڕۆژ دەگیرێن، ساڵ تێ وەردەسووڕێتەوە... بەڵام کە

= ئەوی بەر لەخۆی پێی پەیدا نەکرا بوو دەنا دەبێ بڵێین هێزێکی سیحری و غەیبی لەو تاکەیاندا هەبوو کە ئەمە دژی هەموو بیرکردنەوەیەکی مادییە. ئەو فەیلەسووفانەی دەڵێن مادە لە فلانە پلەدا و لە فلانە باردا قابیلیەتی (ژیان)ی لێ پەیدا دەبێ سیفەتێکی نامەوجوود بۆ مادەکە لە غەیبەوە دەخوازنەوە (ئەمەش جەرگەی میتافیزیکایەتییە) کەچی پێشینەکانی نەزەرییەی مادیی موتلەق چ جێگەی پەیدابوونی سیفەتی غەیری کیمیایی و فیزیایی و سروشتی کە هەموویان خاوەن (بوونی کردەکی – وجود بالفعل)ن تێیاندا نابێتەوە چاوەنۆڕیش نابین ئەو فەیلەسووفە دەنگ دلێرانە هێندە بە ناچاری هەنگاوی وەها میتافیزیکیی بەرین و کۆڵنەدەرانە بهاوێژن، هەر دەڵێی لە کاری خۆیان بە تاڵووکەن و دەیانەوێ خێرا خۆیان و نەزەکەشیان لە دوودڵی و نەسەلماندن ڕزگار بکەن، فەیلەسووفی مادی کە نەسەلمێنێ (خوا) ئەو بوونە هێزەکییەی لە مادەدا خەلق کردووە دەبێ بسەلمێنێ کە ئەو مادەی تا ئێستا قسەی لێ کراوە هەر بەجارێ لێی هەڵناستێ بەرەبەرە خاسیەتێك لە هەناوی خۆیدا بڕسکێنێ کە پێشتر وجوودی نەبووە..
تەعلیلی بەدیارکەوتنی خاسیەتی غەیری سروشتی و کیمیایی و فیزیایی وەك زیندووەتی و هۆش و ئیرادە لە مادەی مردوودا دەبێ لە یەکێك لەو سێ ڕێگایەوە بچێتە زیهنی ڕووناکەوە:
١– یادەبێ بگوترێ (خوا) مادە و خاسیەتەکانی دروست کردووە.
٢– یاخود لە مادەدا قابیلیەتی پەیداکردنی هۆش و ژیان و ئیرادە هەیە کە ئەوسا مادەکە خۆی جێگەی خوا دەگرێتەوە.
٣– یاخود مادە لە زیمنی (مادییە)ی خۆیدا قابیلیەتی وەهای هەیە کە تا ئێستا فەلسەفەی مادی و زانست لەبەر غەلەبەکردنی مادییەتی ئالی و مردوو بەسەر قەناعەتیاندا بۆی نەچوون وەیا نەیان سەلماندووە، کە ئەمەش قبوڵ کرا هەموو بینین و بۆچوون و بنەمای فکری و تەسەوراتی مادی دەبێ لە نوێوە هەڵنرێتەوە چونکە کاریگەرێکی نوێ دێتە ناو حیسابی لێکدانەوەی (مادی)یەوە کە هیچ حیسابی بۆ نەکراوە.
تا ئەوەندە زانست و لێکدانەوە واقیعیان روون کردووەتەوە لەم سێ ڕێگەیە بەولاوە نایەتە بەرچاو.

مرۆڤ نەبێ هەرچی دەریا و کێوە بەرزەکان و بیابانەکان و فرتەنەکان و ڕۆژ و مانگ و ئەستێرەکان هەیە ناتوانێ یەك تەقەڵ لە پینەی پێڵاوێك بدات... پێڵاو نابێ تاکو پینە بکرێ... پینە نابێ تەقەڵی لێ بدرێ... فکرەی تەقەڵیش لە فەرهەنگی سروشتدا وجوودی نابێ.

لەم ڕووبەڕووبوونەی مادە و هۆش لەبەر تیشکی بوونی لایەکیان و نەبوونی ئەوی دیکەدا دیتمان هەریەکەیان لە مەیدانی خۆیدا «فەرمانڕەوا»یە، بەڵام دەبێ ئەوە بزانین کە پەککەوتنی هۆش لەسەر هەبوونی «مادە» بەخواهشتی مادەکە نییە. مادە ئاگای لە هۆش و لە خۆیشی نییە تا بیەوێ پەکی بخات، هەر لە بنەڕەتدا چ خواهشتی نییە. مادە بێ ئیرادە و بێ ئاگایە ئەگەر هێزێکی خاوەن ئیرادەی دەرەوەی مادە بەگژ مرۆڤ وەیا غەیری مرۆڤیدا نەهێنێ لەخۆوە بە پێی ئارەزوو و خواهشت ورتەی لەبەرەوە نایێ بە ڕەزامەندی و بەپێ ناخۆش بوون... بەهێشتن و بەنەهێشتن.. بەکردن و بە ڕێگە لێ برینەوە. ئەوەی بە پێی دەستوورە ئەزەلییەکانی مادە ڕوو دەدەن لە خۆوە بێ تەدبیر و بێ خوازی مادە ڕوو دەدەن، کە هۆی ڕوودانیشیان پەیدا بوو دەبێ هەر ڕووبدەن، بەڵام مرۆڤ لە تەك سروشتدا و لەتەك ئەوەی بۆ خۆشی دەیکات وەها ناچار و بێ دەسەڵات نییە، مرۆڤ دەتوانێ بکات دەشتوانێ نەکات. هۆشی مرۆڤ بەرهەمێکی میکانیکی و مادی ڕووت نییە وەك سەعاتی کۆککراو بە شێوەیێکی ئالی مرۆڤەکە بخولێنێتەوە و بیوەستێنێت... ئاگر هەر گەرمە... ڕووناکایی لە چرکەیێکدا سێ سەد هەزار کیلۆمەتر ماوە دەبڕێت... کێشی زەوی شەش هێندەی هی مانگە... دوو زەڕە هایدرۆجین و یەك زەڕە ئۆکسجین ئاو پێك دەهێنێت... ئاسن لە خەڵووز قورسترە... ساڵ٣٦٥ڕۆژ و چەند سەعاتیك... تیشك لە حەوت ڕەنگ پێك هاتووە... هەرچی لە سروشتدا هەیە بە پێی بڕیاری دەستووری قەراردارە کار دەکات و کە مەرجەکانیان هاتەجێ بەپێی بڕیاری دەستوورەکانیان دەکەونە گەڕ. مرۆڤ ئەو چشتە «مفروغ منە»وە نییە. مرۆڤ لەوانەیە برسی بێت و خواردنی خۆشیشی لەلا هەبێت و نەشیخوات، ڕەنگە بەڕۆژوو بێت، یاخود زگی بیەشێت، یاخود لێی یاساغ کرابێت، یاخود بۆ فرۆشتنی دانابێت، یاخود چاوەڕێی مێوان بێت، یاخود بیەوێ هەڵی بگرێت... یاخود... یاخود تا دەیان یاخودی دیکە. کە برسیش بوو ئەگەر خواردنیشی نەبێ هەوڵ دەدا پەیدای بکات، وەیا دروستی بکات. ڕەنگە بگوترێ ئاژەڵیش لە برسییەتیدا خەریکی پەیداکردنی خواردن دەبێت، قسەکەش ڕاستە چونکە هێزی

زیندوویەتی و هەستی برسییەتی پاڵی پێوە دەنێن بەرەو هەوڵی خواردن پەیداکردن بەڵام نەلێی بەرۆژوو دەبێت و نە دروستی دەکات و نە دەیفرۆشێت و نە بەدیار هاتنی مێوانەوە لێی کنار گیر دەبێت. ئاژەڵیش تا ڕادەیێکی زۆر «مفروغ منە»وە بەڵام نەك هێندەی مادەی مردوو. گەلێك جاران لە نووسینی نووسەری مادی، کە بە پێی لێکدانەوەی «ئاوێنەیی»یەکەی خۆی مرۆڤیش بە بەرهەمێکی عادەتی مادە دادەنێت، دەوری مرۆڤ لە موعادەلە بەرفرەوانەکاندا هێندەی دەوری مادە بە ئاسایی و ناچاری و ئالی حیساب دەکرێت. لە نووسینی بەرەییێکی زاناکانی سایکۆلۆجی بزووتنەوە و خواهشت و ویستن و نەویستنی مرۆڤ وەها بە «رد فعل»ی هاندەران داندراوە فەرقێکی ناکات لەگەڵ بەگەڕهاتن و ڕۆیشتن و وەستانی عەرەبانە... ئەو زانایانە چ مەبەستیشیان نییە مافی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی مرۆڤ کەم بکەنەوە بەڵام لە گۆشە نیگای ئیلحادەکانەوە حەز دەکەن خاسیەتەکانی مرۆڤ ببەنەوە ڕیزی خاسیەتی مادەی ڕەق و تەق تاکو کەلەبەرێك نەدەن بە حیکمەت و ئیرادەیێکی غەیبی کە مرۆڤی خستبێتە بەر دەستوور و یاسای تایبەتییەوە، دەیانەوێ تارمایی «خوا» سایە نەخاتە سەر هیچ شتێك.

با بگەڕێینەوە بۆ باسەکەی خۆمان و نەختێکی دیکەش لە نزیکترەوە مرۆڤ و سروشت بەیەکدی بگرین لە ڕووی ئەو دەورەی لە (ڕووداو)دا دەیبینن.

ئەگەر ئەو کابرایەی کە بە خەیاڵ لەو دیو کاکەشان خەلقمان کرد بتوانێ زرە فکرێك بە دڵی خۆیدا بهێنێت وەیا گرۆگاڵێکی منداڵانە بکات، سروشت بێ مرۆڤ ئەوەندەشی پێ ناکرێ، بەلای بزووتن وەیا وەستانە ئالییەکەی کە زادەی دەستوورە نەگۆڕاوەکانیەتی هەرچی چالاکیێکی سەر بەفر و دوان و جوانکاری و خاسیەتەکانی دیکەی مرۆڤ هەیە، میکرۆسکۆپیش بێ، لە دەسەڵاتیدا نییە.

نالی کە لە سروشتەوە وێنەی گوڵ و گیا و درەخت بۆ ناو هەڵبەستی خۆی دەهێنێت چ ئیزنی لە سروشت نەخواستبووەوە بۆ ئەم کارە، سروشتیش چ ئاگاییێکی لە هیچ سەروبەرێکی خۆی و چالاکییەکەی نالی نەبوو تاکو بێین بەشێکی کەم یاخود زۆری وێنەکانی ناو ئەو هەڵبەستانە بۆ ئەو حیساب بکەین. گوڵ و گیا لەو دەمەدا کە مەڕ و ماڵات و کەر و ئێستر دەیخۆن چەندە بێ دەسەڵاتە، کە نالی دەیانخاتە شیعری خۆیەوە وەیا وێنەگر لەوحەیان لێ دروست دەکات وەیا پووشفرۆش دەیاندورێتەوە ئەوساش هەر هەمان بێ دەسەڵات و بێ چارەیە. ئا لێرەشدا یەك تێبینیی گرنگ هەیە پشتگوێ

ناخرێ، تێبینییەکەش ئەمەیە:

بیرکەرەوەی مادی لە هەڵسەنگاندن و نرخاندنی دەوری ئەو کاریگەرانەی ڕووداو پێك دەهێنن بە خەیاڵیاندا نایەت لە عەمەلیەتی خواردنەکەدا دەوری کەر و ئێستر بەدەوری گیا و گوڵ بگرن، چ مانیعێکیشیان نییە کەر و ئێسترەکە بە کاریگەر حیساب بکرێن چونکە دیارە ئەوان گیاکە دەکەن بەخۆراك و پێی تێر دەبن گیاکەش تێ دەچێت، بەڵام کە مرۆڤ لە جێگەی کەر و ئێستر بوو بە تەرەفێکی موعادەلەکە ئەوسا هەموو گومان و شوبهە و خوتخوتەی زانا مادییەکە بەخەبەر دێت دژی کاریگەربوونی مرۆڤەکە و بێ تەرەفی و بێ بایەخیی گیاکە. مرۆڤ لە ئاست گیاکەدا شاعیر بێ وەیا پووشفرۆش بێ وەیا وێنەگر بێ وردە حیسابێك لەگەڵیدا دەست پێ دەکا کە هەرگیز لەگەڵ کەر و ئێسترەکەدا نەکرابوو، ناشکرێ، لەوانەیە بگوترێ ئەی شاعیر تۆ کەی دەتوانی شیعرەکەت بە وێنەی گوڵ و گیا بڕازێنیتەوە ئەگەر چاوت پێیان نەکەوتبا، هەروەهاش تۆ ئەی وێنەگر، کابرای پووشفرۆش تۆش ئەگەر گیا نەبا لەوانە بوویت لە برسان بمریت، جگە لەو لایەنەی لەبرسان مردنیش، بزانە گیادروون چۆن ناچاری کردی داسوولکە و گوریس و کەر پەیدا کەیت. بزانە چەند ملکەچیت بۆ یاسا گیادروون. کەچی دەشێ لە ئاست کەر و ئێستردا دەم و دوویەکی دیکەی هەبێت و بڵێت، سروشت کەر و ئێستری بەسەر گیادا زاڵ کردووە بەوەدا کە دەیخۆن پێشیلی دەکەن و لەسەری پاڵ دەکەون هیچ دەسەڵاتێکی سەرپێچی و ڕازی نەبوونی نییە. بەڕاستی مرۆڤ نارەحەتە بەدەست دۆستەکانیەوە.

بەلای باوەڕی منەوە سروشت لە عەمەلیەتی گۆڕان و بەرەوپێشچوون و چالاکیی مرۆڤدا دەورێکی بێ تەرەفانەی هەیە، بەو مانایە کە لە بوونی خۆی بەولاوە شتێکی تر (وەك پێوە ماندوو بوون، خواهشت، ویستن، نەویستن، ئیرادە) تێکەڵ بەو عەمەلیەتە یەکجار ئاڵۆزکاوە ناکات، بۆنەکەشی لە دەست خۆیدا نییە، (أمر واقع)ێکە بێ ئاگا، بێ ئیرادەیە. ئەو گیایەی ژەهراوییە و خۆرەرەکەی دەکوژێت لەگەڵ ئەو میوە و گۆشت و دەغڵ و دانەی هۆی ژیانی کامەرانن هەموویان یەکسانن لە ڕووی بوون و نەبوونی دەوری (ایجابی)یەوە چونکە تێکڕایان دەوری بێ تەرەفانەیان هەیە بەتەواوی وەك ئەو بەردەی کە لە تۆقەڵەی سەری چیا لەژێر پێی مرۆڤ تەلەزگە دەبەستێت و مرۆڤەکەی پێ هەڵدەدێرێت و دەمرێت وەیا ئەو تەختە دارەی کە لە گێژەنی ئاودا مرۆڤی پێ لە خنکان ڕزگار دەبێت، بەردە تەلەزگە بەستووەکە و دارە ڕزگارکەرەکە

هەردوویان لە تای تەرازووی عەمەلیەتی ژیان و مردن و ڕزگاربوون و تێوەگلاندا بێ تەرەفن، نە ئەویان مردنی مرۆڤی مەبەست بوو نە ئەمیشیان ویستی ڕزگاری بکا، ئەو هێزە کێشەرەی کە قورسایی لە سەرەوە بۆ خوارەوە ڕادەکێشێت و بەهۆی مردنی کابرای تەلەزگەبەستووی سەری شاخ ئەویش وەك قابیلیەتی سەراوبوونی دار لەخۆوە وەها بوو بێ ئیرادە و بێ مەبەست.

لێرەدا شتێکی بچووك بەبیری خوێنەردا دەهێنم، گۆڕان دوو جۆرە یەکێکیان گۆڕانی بایۆلۆجی کە هەموو گیانلەبەرێك، بە ڕووەك و حەیوانەوە دەگرێتەوە و مرۆڤیش تێیدا بەشدارە. ئەم گۆڕانە دەشێ پێی بڵێین مادی سروشتی چونکە گۆڕانێکی ئالیی ناچاریی هەمیشەیی و بەپێی داخوازیی ئەو دەستوورە مادییانە ڕوو دەدات کە لەئەزەلەوە بێ خواهشت و بێ پلان کاریان کردووە(١) و کاریش دەکەن. گۆڕانەکەی دیکە گۆڕانی کۆمەلایەتیی سەر بە مرۆڤە کە ئەویان لە هەموو ڕووێکەوە لەوی دیکەیان جودایە چونکە عامیلێکی نوێی بێ سابیقەی لەگەڵدایە ئەویش خاسیەتەکانی مرۆڤە کە لە پێش هەموویاندا (هۆش) دێت. گۆڕانی بایۆلۆجی بەرهەمی پەیدابوونی (گیان – زیندووەتی) بوو کەوا بەر لە پەیدابوونیدا هەموو جیهانی بێ سەروبن و بێ سەرەتا و کۆتایی یەك پارچە سەرانسەر مردووی بێ گۆڕانی (کیفی–چۆنی) و هەمووی تاکە یەك مەیدانی دەستووورە گشتییەکانی فیزیا و کیمیا و کارەبا و زەرە و ڕووناکایی و... هتاد بوو کە لە هیچیاندا خواهشت و جووڵەی ئیرادی و ویستن و نەویستن و ئاگا لە لەخۆبوون و ... مردن و زاوزێ نەبوو... تەنانەت یەك گرام مادەی زیندەڵ (عضوی) جاریێ لە هەناوی سروشتدا نەڕسکابوو... گۆڕانی ئەم گیانلەبەرانە کە پێی دەڵێین (بایۆلۆجی) تا بڵێی تەنبەڵ و درێژخایێنە. کە مرۆڤ پەیدا بوو سەرلەنوێ عامیلێکی نوێی گۆڕان و کارتێکردن هاتە کایەوە کە ئەویش نەك هەر لە بەرانبەر سروشت، بەڵکو لە بەرانبەر ڕووەك و جانەوەریشدا، بە هەموو خاسیەتەکانیەوە کە شەقڵی تایبەتیی ئەون سەرانسەر نوێ و بێ پێشینە بوو. هێزی هۆش و لێکدانەوە و بەبیرهاتنەوە و بەیەکدی گرتن و... هەست و پێزانینی ئەوتۆیی بوو بە سەرەتای جۆرە گۆڕانێك کە نە لە کۆندا هەبوو نە لە ئیمکاندا بوو هەبێ. مرۆڤ لەلایێکەوە هاوبەشی سروشتە لەوەدا کە لەشی بریتییە لە مادە، لەلایێکی دیکەوە هاوبەشی گیانلەبەرانە

(١) لێرەدا قسەکە لە گۆشەنیگای مادییەوە باسی ئەو گۆڕانە دەکات، نامەوێ لە گۆشەی لاهووتەوە موناقەشەی مەسەلەکە بکەم.

لەوەدا کە لەشی بریتییە لە مادەی زیندەڵ. دیارە گیانلەبەریش وەك مرۆڤ هاوبەشی خاسیەتە سروشتییەکانە چونکە ئەویش هەر مادەیە. لەوە بەولاوە مرۆڤ هیچ هاوبەشێکی لەم جیهانەدا نییە، نە سروشت و نەگیانلەبەر، چونکە هەروەك هێزی زیندووەتیی هەموو زیندوویێکی لەسروشت جودا کردەوە هەروەهاش هێزی هۆش و لکەکانی تری کە تێکڕایان خاسییەتەکانی مرۆڤایەتی پێك دەهێنن مرۆڤی لە هەموو جیهان دابڕێ و خستیە سەر ڕاڕەوێك کە بەر لە پەیدابوونی مرۆڤ نەدەشیا پەیدا ببێ. زیندووەتیی گۆڕانی بایۆلۆجیی داهێنا، ئەم جارەیان هۆشداریی گۆڕانی کۆمەڵایەتیی داهێنا.

ئەم سێ دیاردەیەی ١- سروشت ٢- گیانلەبەر ٣- هۆشلەبەر، هەرچەندە لەگەڵ یەکتردا تێکەڵ و هاوڕێی (هەبوون)ن سێ جیهانی لەیەکتر جودا پێك دەهێنن کە هەر یەکەیان بە پێی خاسیەتی تایبەتیی خۆی بەتەواوی لەوانی دیکە دەترازێ. خوێنەر نابێ سەیری بەم قسەیەم بێ بە تایبەتی ئەو خوێنەرەی بڕوای بە (تناقض) هەیە چونکە هەروەك ئاو و ئاگر کە دژی یەکترن و بەیەکەوەش هەن بێ ئەوەی کەس سەیری بەم کۆبوونەوەیەی لەیەك نەکردوو بێتەوە، هەروەهاش ناشێ سەیرمان بێتەوە لەوەی کە سێ جیهانی یەکجار لەیەکترجودا بەیەکەوە و لەتەك یەکتردا پەیدان بێ ئەوەی لە هەموو خاسیەتەکانی یەکتر بەشدار بن.

من لە خوێندنەوەمدا سەرنج لە بیرکەرەوەی مادیی سەر بەچینایەتی دەگرم و دەبینم زۆر بەعەنتیکەیی خولیای جوداوازی «چین» وای لێ دەکات ئەو بایەخەی کە بەجوداییی نێوان کرێکار و پارەدار دەدات هەرگیز بەجوداییی نێوان دەوری «سروشت» و دەوری «مرۆڤ» لە گۆڕانی کۆمەڵایەتی نادات. بایەخ نەدانەکە لە سەرجوملەی بۆچوونەکان و شیکردنەوە مادییەکانیەوە بەدی دەکرێت نەك لەوەی بەسەراحەتی پاتەوپات مرۆڤ و سروشت وەك یەك حیساب بکات. لەلایەن زێدە بایەخدان بە جوداوازیی چینایەتییەوە ئەوەندە بەسە کە لە هەندێك وڵاتی سۆشیالیستدا کوڕی کۆنە دەوڵەمەند و کۆنە پیاوماقووڵەکان وەك کوڕی کرێکارێك مافی خوێندنی زانکۆی پێ نادرێ هەرچەند لە ئەزمووندا پلەی بەرچاویشی وەرگرتبێ لێرەدا ئەم جوداییکردنە پتر لە ڕەجعیەت ڕۆچووە لەوەی بابایێکی سپی خۆی لە ڕەشێك هەڵاوێرێ چونکە هەر نەبێ جوداخوازیی ڕەنگ لەگەڵ هەموو دزێوییێکی کە هەیە شتێکی بایۆلۆجییە و بە میرات وەردەگیرێ و کاری سروشتە لە حاڵێکدا (پارەداری) خاسەتێك نییە وەك خوێن

و پێست بەجۆرێکی ئالی لە باوك و دایکەوە بۆ وەچەکانیان سەرەژێر بێتەوە و ماکی خیانەتی ئەوان بۆ ئەمان بە دیاری بهێنێت. هەر لەم بابەتەی بایەخ نەدان بە خاسیەتە هەرە زل و جوداکەرەوەکەی مرۆڤ لە جانەوەران کە هۆش و زانینە ئەوەیە کە مانگانەی کرێکارێکی عادەتی مەیلە و نەخوێندوو هێندەی هی دکتۆرێکە، بگرە زیاتریشە. بەڕاستی ئەم تەرزە جوداوازییە فەرقێکی نییە لەوەی پێی دەڵێن جوداوازیی ڕەگەز بەڵکو لەویش خراپترە چونکە مومکینە کۆمەڵێك هەمووی یەك ڕەگەز بێت کە لەو حاڵەتەدا جوداوازیی ڕەگەز بەتەواوی بزر دەبێت، بەلام لەهەمان کۆمەڵدا جوداوازیی (چین) کارە نارەواکەی خۆی دەکات چونکە دیارە لەو کۆمەڵەدا کۆنە دەوڵەمەند و دکتۆر و ئەندازیار و کرێکار هەر دەبن کە فەرق و جوداوازییان لە نێواندا بکرێ. هەڵبەت من لێرەدا دژی یارمەتیدانی کرێکار نیم کە دەبێ حیسابی نەخوێندوویی لەگەڵدا نەکرێت و هەموو مافێکی مرۆڤایەتیی بۆ جێبەجێ بکرێت و حورمەتی بوون و ژین و بیروڕا و خواهشتی بگیرێت، بەلام نابێ موجامەلەکردن لەگەڵ کرێکار بە زەرەری دکتۆر و ئەندازیار تەواو بێت وەیا لە تۆڵەی سالانی فیزونازی دکتۆر و ئەندازیاری سەد ساڵ پێش ئیمرۆ ئەمانەی سەردەمی ئێستاکە مافی خۆیان پێ نەدرێت. تێ ناگەم بۆچی هەمان دەستوور بەسەر ئەو کەسەدا جاری ناکرێت کە خۆی بووەتە جێگیری کۆنە فەرمانڕەوا و قەیسەرەکان و پاشاکان و تۆڵەی زوڵم و زۆری ئەوانی لێ بسەندرێتەوە، لە نموونەی خۆ دەرهاویشتنی فەرمانڕەوا لەو بڕیارەی بەسەر غەیری خۆیدا دەسەپێنێت شتێکی کۆتاییی سالانی چلەکانم بیر دەکەوێتەوە کە ستالین لە شێوەی (أمر اداری) فەتوایێکی دەرچواند بەسەر زیرەکی و زەکای مرۆڤدا و بڕیاری دا پلەی زیرەکی تاکان لە بنەڕەتدا وەك یەکە بەلام جوداوازیی چین و پەروەردە بوون لێکیان دوور دەخاتەوە. لەم فەتوا سافیلکەیەدا کە چ پێوەندیی بەڕاستی و بە بەرژەوەندیی مرۆڤیشەوە نییە هەر ئەوەم مەبەستە کە ئەگەر خاوەنی فەتواکە بڕوای پێی هەبووبا دەبوو خێرا بەخێرا واز لەو ڕابەرایەتییە زێدە زەحمەتە بهێنێ کە بە ئەستۆی خۆیەوەی گرتبوو چونکە لەسەرەتای ژیانی خۆیدا بە هەژاری ڕای بواردبوو و بۆی ڕێك نەکەوتبوو لە ڕێی پەروەردەبوونی تایبەتییەوە، بەپێی قسەکەی خۆی، زیرەکییەکەی بەرەوپێش بچێت ئیتر بۆ دەبێ یەکێکی خواپێداو و دڵسۆز نەدۆزێتەوە و دەسەلاتی ڕابەرایەتی و بەڕێوەبەرایەتییەکەی خۆی پێ نەدات؟ بێگومان ئەو کەسانەی کە قسەی وەها دوور لە واقیع دەکەن هەرگیز بەتەما نین قسەکان بەسەر خۆیاندا

بـهێنـن، بـەپـێچـەوانـە، بـەنـیـازی ڕامکردن و کـەویکردنـی غـەیری خـۆیـان سێبـەری گومـانکردن لـە قـابیلیەتی مرۆڤ بـەسـەر خـاوەن قـابیلیەتـاندا دەهێنن. بەهـەمـە حـاڵ، مرۆڤ هـەرچی دەبێ بـا ببێ، ئـەگـەر غـەدری لـێ نـەکرێ لـەلایـەن دەسـەڵاتدارەکـانـەوە پێویستـە هـەموو مـافی مرۆڤـایـەتیی پـێ بدرێ هـەر لـە خـواردن و خـواردنـەوەوە تـا دەگـاتـە ئـەوەی بـەو (فـەیلـەسووف)ە دەسەڵاتدارانـە بڵێ ڕام لـێتـان نییـە، فـەرمـوون لـە مـاڵـەکـەی خۆتـان دانیشن، سەیریش لـەوەدایە کە دەبینی ئـەو ڕۆشنبیرانـەی خۆیـان بـە مرۆڤ دۆست و شۆڕشگـێڕ دادەنـێن هــەمـیشە دەبـنـە کـوتـەکـی دەسـتـی ئـەو فـەیـلـەسووفـە زۆردارانـەی ئـارەزووی دڵـی خۆیـان بـەسەر گەلدا دەسەپێنن. دەسەڵاتدارێکی وەکستـالین هیچی نەهێشتەوە نەیکا دژی ئـارەزووی فـەلاحـی رووس لـە مـەسەلـەی (دابـەشکردنـی زەوی و کێڵگـەی هـەرەوەزی) و ئـەو سیاسەتـانـەی بـەسـەر زەویدا دەهێندرا، لـەوەشدا ڕەفتـارێکی هێندە دڕندانە لـەگـەڵ فـەلاحـاندا کرا بـە وەهـم و وڕێنـەی شۆڕشی ئۆکتۆبـەری (٩١٧)دا نـەدەهـات کـەچی ڕۆشنبیری چـەپی کوردی ئـەم ڕۆژگـارە بـەڕاشکـاوی خۆی دەداتـە پـاڵ ئـەو دڕندەییـە بـێ ڕەحمـە و بـێ ئینسافـە و ملیۆنـەهـا فـەلاح بـە تـاوانبـار دادەنـێت نـەکـا (سـەرۆکـی کـەهـەنـووتـی فـەلسەفـە) عـەیـبێکـی بـەسـەردا بـێت. بـەڕاسـتـی گەلدۆستی و پرولیتـاریاپـەرستی هـەر وەهـا دەبێ.

مونـاقـەشە بـەدەوری (فکر و مـادە) و چۆنیـەتیی وەرگێڕانی بیروبـاوەڕ لـەو پرسیـارەدا بۆ هـەڵوەستی واقیعی گەلێك مـەیدانمـان پی دەکوتێتـەوە چونکە دیـارە مرۆڤ لـە ئـاکـامی تـەتبیقی بیروبـاوەڕی خـاوەن فەلسەفـاندا خۆی لـە حـاڵـەتـە جۆربـەجۆرەکـانی سیـاسی و ئـابووری و کۆمـەڵایـەتی و ڕۆشنبیریدا دەبینێتـەوە کە لێیـان ڕازییە یـاخـود نـاڕازییە لـەبـەر ئـەمـە بـەنـاچـاری دەبێ هـەر سـاتـە بـابدەینـەوە سـەر ئـەو حـاڵـەتـە مـادییـانـەی کـە بیروڕای پیـاوی وەك ستـالین لـە فـەلسەفـەوە دەیـانکـات بـەیـاسـا و دەستوری گوزەران و خوێندن و هونـەر.. بگرە پـەرستنیش. بیروڕای ئـەو خـاوەن فـەلسەفـانـە نرخـی وەهـا زل لـە مرۆڤ وەردەگرن بـەرانبـەر بـەو نـانـەی کـە گۆیـا بۆی پـەیدا دەکـەن، سەد جـاران مـافی ئـەوە بـە هـەموو کـەسێك دەدات هـەر نـەبێ وەك من بـەقسە و لێکدانـەوە هـەڵیـان سـەنگێنێت، خۆ بـە نیسبـەت ئـەو خـەڵقـەی کـە یـاسـاکـانی بیروڕای خـاوەن دەسـەڵاتـەکـانیـان بـەسـەردا دەبرِدرێت، ئیتر یـا تێریـان دەکـات یـا نـایـانکـات، هـەزاران جـاریش هـەقی ڕازیبوون و ڕازی نـەبوونیـان هـەیـە تـەنـانـەت ئـەو هـەقـە نـابێ لـە زۆربـەی میللـەت بستێندرێتـەوە بـا هـەمووشیـان بـەو یـاسـایـانـە تێر و تـەسـەل بووبن چونکـە نـاشێ یـەکێك یـا کۆمـەڵێك خۆیـان

لە میللەت بکەن بە (دایانی منداڵ) و بەزۆر شیریان دەرخوارد بدەن. ئەمە لە لایەنی هەقی زۆربەی میللەتەوە، بەڵام لایەنی دەسەڵاتدارە خاوەن فەلسەفەکە واز لە چەرخ و بازاڕی خۆی ناهێنێت ئەگەر هەموو ڕۆژەکیش بەهەزاران خەڵق لە برسان بکوژێت، وەهاش لەسەر هەڵوەستی خۆی بەردەوام دەبێت و بەچاکی دەزانێت میللەتەکە تاوانبار دەکات لە نەهاتنەدیی خێر و خۆشیی بیروباوەڕە ڕووناکەکانی. سەدان قەڵەمی برندەی بەکرێگیراویش (وەیا تۆقاندراو) لە قالبی دۆستایەتیی گەلدا دەبنەوە بە هاوبەشی جەلادەکە. ئا لەم تەرزە هەڵکەوتەدا خاوەن فەلسەفەی مادی کە لە هەوەڵەوە وا دەردەبڕێت گۆیا زەرفی مادی یەکەم بایەخدارە لە هەڵنانی باری کۆمەڵایەتی و یاساکانی و بیروباوەڕەکانی، هەر بەجارێ لە فەلسەفەکەی خۆی بەرەودوا دەبێتەوە چونکە بیروڕاکەی خۆی، چەوت بێت و ڕاست بێت، دەکاتە ئەو زەوییەی کە سەرلەبەری کۆمەڵایەتیی بەسەرەوە هەڵدەندرێت، ئەگەر نەڵێم دەچێندرێت، لەمەشدا نابێ چ بایەخێك بەوە بدەین کە گۆیا بیروڕاکە و فەلسەفەکە لە بنەڕەتدا لە واقیع هەڵێنجراوە یا هەڵەش بێ، چونکە هەڵەبوونی بیروڕاکە جارێکی دیکەش پوچاندنەوەی واقیعەکە لە نەزەر خاوەن بیروڕاکە دەردەخات لەو ڕووەوە کە ئەو وێنە نادروستەکەی ئاوێنەی مێشکی خۆی داناوە بەجێگر و نوێنەری واقیعی ڕەق و زەق، گوێش ناداتە دەرچوون و دەرنەچوونی ئەو بەڵێنانەی کە پێشبینی و گەشبینیی بیروڕاکەی بەتەمایان بوو.

مرۆڤ ئەگەر لەگەڵ خۆی ڕاستگۆ و سەریح بێت، لەسەریەتی بێ ئەوەی لە پێشەوە بڕیاری قەراردادەی لە خۆی کردبێتە ئاین، هەر شتە نرخی خۆی پێ بدات و ئەو دەورەی کە لە گۆڕان و بەرەوپێشچووندا هەیەتی بۆی تێ بخوێنێتەوە، هەڵبەت لەمەشدا دەبێ تەجرەبە ڕابەر بێت چونکە هەر تەجرەبە لە دەستی دێت ڕاستی و هەڵەییی بیروڕا و فکر و فەلسەفە و پرۆژان ساغ بکاتەوە، ناوەناوەیێك نەبێ کە هەندێ بنگەی فکری سەرەتایی و بەدیهی لە پێشەوە و بەر لە تەجرەبە دەشێ بڕیاریان لێوە وەربگیرێت. لێرەدا مەبەس لە «تەجرەبە» واتای دەقاودەقی وشەکە نییە چونکە پێویست نییە هەموو جاران سەرلەنوێ شتی تەجرەبەکراو تەجرەبە بکرێتەوە، لەوەش بەولاوە هەڵێنجانی بیروڕاش لە واقعی ڕاست و دروست هەر دەچێتەوە ڕیزی تەجرەبە و نرخی ئەوەی پێ دەدرێت، خۆ ئەگەر وەها نەکەین و هەمیشە چاوەنۆڕی تەجرەبە بین دەبێ هەموو موناقەشەیێك ڕاگرین و هیچ لێکدانەوەیێکی هۆشەکی «عقلی» نەکەین.

ئێمە کە واقیع بکەینە ڕابەر بۆ دەرخستنی دەوری مرۆڤ و دەوری غەیری مرۆڤ، بەمردوو و زیندوویەوە، لە ڕووداو و گۆڕان و بەرەوپێشچوونی کۆمەڵایەتیدا، بە نیازی دەستنیشانکردنی عامیلی کاریگەر و لایەنی کارتێکراو، نموونەی زۆر سادە و ئاشکرا و بێگومانمان هەیە، لەوانەی ئەگەر ڕاستی مەسەلەکەی تێدا نەگوترێ و دەوری هەرلایەنە بەخۆی نەدرێتەوە گاڵتە بە لێکدانەوەمان دەکات و شەرمیشمان لە خۆمان دەهێنێتەوە.

لێرەدا دەگەڕێمەوە بۆ لای نالی و هەڵبەستەکانی و لەوێوە بۆ نموونەکان دێمەوە:

ئێمە ئەگەر بڵێین نالی لە خواستنەوەی دیمەنی گوڵ و گیا و دەشت و دەر بۆ ناو هەڵبەستەکانی ئەسیری سروشت و کارتێکراوی بوو، دەبێ بڵێین قەسابیش ئەسیری ئەو مەڕە و ئەو گامێشەیە کە بە نیازە بۆ سوودی خۆی و گوزەرانکردن سەریان دەبڕێت. نالی ئەسیری گیا و گۆڵە قەسابیش ئەسیری بزن و مەڕە، ڕاوکەریش ئەسیری پێستی ئەو ڕێویەیە کە بەتەڵە دەیگرێ.. با هەروا بەدوا قسان بکەوین و بڵێین خاوەن زەویش ئەسیری ئەو فەلاحەیە کە دەڵێین دیلی زەویەکەیە، فەلاحیش ئەسیری گاجووتەکە و گەنم و جۆیەکە و کێڵگەکەیە.. دەوڵەتە ئیمپریالیستەکانیش ئەسیری میللەتە داگیر کراوەکانیانن.. جەلادیش ئەسیری ئەو مەحکومانەیە کە هەڵیانداوسێت چونکە لەوەوە مانگانە وەردەگرێت.. دەتوانین بەم جۆرە هەرچی جیهان هەیە سەروژێری بکەین و ڕاگەیاندنەکانی هەڵگێڕینەوە، وەك کە بڵێین ئەو تیپانەی یاری دەدۆڕێنن دەبێ پاداشتەکەیان بدرێتێ چونکە ئەگەر ئەوان نەبەزیبان لایەنەکەی تر ڕێی نەدەبوو سەرکەوێت، لەشکری شکاویش هەقی پێدا هەڵگوتنی دەبێت چونکە بەهۆیشکانی ئەوەوە لەشکرەکەی دیکە شەڕی بردەوە..

هەرچی نموونە هەیە، لەوانی دوو لایەنی کاریگەر و کارتێکراویان تێدا بێت، سەرلەبەریان لە تەرازووی خستنە پێشی دەوری مادەدا بەم جۆرە سەرەوبن دەبن.

دەزانین و دەڵێین و دەشسەلمێنین، دەبێ مادە هەبێ تاکو مرۆڤ بتوانێ کاری تێ بکات، بەڵام بەوەدا شتێکمان نەگوتووە فلسێك بهێنێت وەیا تیشکێکی هەبێ تاریکایی رووناك بکاتەوە چونکە، چونکە، وەك گوتمان دەبێ هەموو لێکدانەوەیێکمان لەو مەیدانەی بەیەکدی گرتنی دەوری مرۆڤ و سروشتدا لەسەر بناخەی «هەبوون»ی کاریگەرەکانەوە هەڵبستێت. بەو پێیە دەبێ بڵێین سروشتیش هەیە و مرۆڤیش هەیە و

لەو هەبوونەدا پێکەڵپێکن، هەر بۆیەیشە دەتوانین هەبوونەکە لە حیسابی هەمووان دەربهاوێژین و هیچیشیان حیسابیان دانەلەنگێ. ئێمە دەبێ سەیری دەوری چالاکیی مرۆڤ و چالاکیی سروشت بکەین لەو شتانەی کە لە جیهانی مرۆڤدا روودەدەن. بە نموونە، خانوو دروستکردن بهاوێینە بەر لێکدانەوەمانەوە و زەینی خۆمان بدەینە ئەو چالاکییەی لە دروست کردنەکەدا دەدیترێت تا بزانین کاریگەری بۆ چ لایەنێك دەگەڕێتەوە، ئایا مرۆڤ خانوو دروست دەکات یاخود بەهۆی گەچ و بەرد و قوڕ و خشت و سیمەنت و شێلمان و دار و گەرا خانووەکە دروست دەبێ؟ بەڕاستی خۆنەزانکردنە ئەگەر نەڵێین مرۆڤ دروستکەرەکەیە چونکە نەك هەر دروستکەرە بەڵکو شارەزا و وەستایشە، بۆ مەبەستێکیش دروستی دەکات، ئەو مەبەستەش لەوانەیە یەك لە هەزار مەبەستان بێت وەك: تێدا ژیان، قۆنتەرات تەواوکردن، بەکرێدان، تێداچوون، عیبادەت تێداکردن.. هتاد، ئەوانەی پێوەی خەریکیشن هەریەکەیان بە ئامانجێکی خۆیەوە خەریك بێت وەك عەمەلەیی، وەستایی، ئەندازیاری، خاوەن ماڵی، خاوەنایەتیی قۆنتەرات، چاودێریکردن، پاسەوانی، گوێزانەوەی شتوومەك، نەجاری، سوخرە و بێگار.. هتاد. نموونەی خانوو دروستکردن نوێنەری هەموو ئەو بەرهەمانەیە کە مرۆڤ تێیدا بەشدارە، لە مرۆڤیش بەولاوە هەرچی بەکار دێت لە پێکهاتنی ئەو بەرهەمانە تاکێکی هەست بەخۆی و بەدەوری خۆی ناکات و هیچ خواهیشتێکی نییە لە بوون و نەبوونی بەرهەمەکەدا، تەنیا جووداوازییەك هەبێ لە نێوان مادەی مردوو و مادەی زیندوودا کە مرۆڤ بۆ ئارەزووەکانی خۆی بەکاریان دەهێنێت هەر ئەوەیە کەوا گیانلەبەر لێی دەوەشێتەوە لە ترسی رۆحی خۆی هەڵبێت وەیا جووتە بهاوێژێت وەیا گاز بگرێت واش دەبێ بەتەمای ئالیك و خواردن وەیا لەبەر ترس وەیا لەبەر وەفاداری [سەگ!] مل بنێتە چالاکی بۆ مرۆڤ و ئۆگری بێت. مادەی مردووش تێیاندا هەیە بەزەحمەت چنگ کەوێت وەیا دەردەست بکرێت وەیا سوودی لێ وەربگیرێت بەڵام هیچ تاکێکی هەڵوەستی (ایجابی) نییە، نە دەیەوێت و نە نایەوێت و نەبەئیرادەی خۆشی لاتەریك دەوەستێت. بگرە لە خەستەخانەوە کە نیوە مردووی تێدا دەژیتەوە تا ئەو پەتەی کە مرۆڤی پێ دەخنکێنن، هەروەها لەو گیایەوە کە هەندێ نەخۆشی پێ چاك دەبێتەوە تا ئەو زەهرەی کە مرۆڤ دەکوژێت هیچیان نە دەسەڵاتێکی خۆی هەیە و نە مەبەستێکی هەیە.

لەم لێکدانەوەیەدا، کەوا تا بڵێی سەرەتایی و سەراویشە، دەبێ لەوەی پێی دەڵێن

دەوروبەری مادی حیساب بۆ شتێکی گرنگ بکرێت. بەشێکی زۆری دەوروبەری مادی دەسکردی مرۆڤەکە خۆیەتی وەك دامەزراوە سیاسییەکان و زانستییەکان و ...هتاد، وەك ئاین و نەریتی کۆمەڵایەتی.. وەك هەموو خانوو و کارگە و ڕێگەوبان و بەرهەمە پیشەسازییەکان و کانەکان و کشتوکێڵ و مەڕومالْ (کە بەخێو دەکرێن و دەبن بە ماڵی مرۆڤ) و.. هەرچی سامانی مێژوویی و نەتەوایەتی هەیە. حیسابی ئەم تەرزە دەوروبەرە مادییە لەگەڵ دەوروبەری سروشتی کاڵ و خام زۆر جودایە لە ڕووی دیاریکردنی دەوری مادە لە گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا چونکە ئەمانە دەسکردی مرۆڤن، ئەگەر بەدیش بن، لە دەستەتەرازووی مرۆڤدا دادەندرێن. بەرهەڵستیکردنی یاسایێکی بەد لە بەرەوپێشچوونی مرۆڤ هەرگیز وەك زەحمەتی وەدەستهێنانی نەوتی بن بەحران نییە کە ئەویش بە پێی وەزەحمەت یەخستنی کاری مرۆڤ جۆرێك بەرهەڵستی پێك دەهێنێت... شەهیدبوونی ئاشتیخوازێك بە دەستی زۆردارێك وەك ئەوە نییە کە برووسکە بیکوژێت وەیا تاوێرێك پانی بکاتەوە.

دەوروبەری دەسکردی مرۆڤ، بە هەردوو جۆری مادی «وەك خانوو، فابریقە، رەز، پۆشاك، خۆراك...» و مەعنەوییەوە «وەك ئاین، سیاسەت، نەریت و درۆ و ڕاستی...» شتی بێ تەرەف نین و هەموویان بە مەبەستی تایبەتییەوە پەیدا بوون ئیتر مەبەستەکە چاك بێت یا بەد. زۆریش لەوان هەر لە بنەڕەتدا بە نیازی (شەڕ پێ فرۆشتن) وەیا (لەسەرەخۆ کردنەوە) و خۆ پاراستن پەیدا کراون، واش دەبێ لەدوای پەیدابوون و بەیەکترکەوتنەوەیاندا دەبنە هۆی شەڕ و هەرا. بەنموونە: ١– خانوو، پۆشاك، خۆراك، کێڵان، چاندن... هەموویان بۆ پاراستنی ژیانن. ٢– چەك، لەشکر، وەرزشی سپایی، هاندانی سیاسی و ئاینی، پڕوپاگەندە... لەوانەن بۆ خۆپاراستن بن لەوانەشن بۆ شەڕ پێ فرۆشتن بن. ٣– ئەو ناکۆکییانەی لەسەر جودایی باوەڕ هەڵدەستن بەزۆری لە دوای بەیەك کەوتنەوە و بەیەکگەیشتنی باوەڕەکان پەیدا دەبن نەك لە سەرەتاوە هەموو باوەڕێك بە نیازی شەڕ فرۆشتن بەباوەڕێکی دیکە دەبرێتە مێشکانەوە. ئیسلامەتی لە داهێنانی قوربانی چ مەبەستی ئەوە نەبوو دوای چەندین ساڵ مسڵمان و هیندۆسەکان لەسەری بەشەڕ بێن... حیسابی ئەم دەوروبەرەی کە دەسکردی مرۆڤە لێکۆڵینەوەی سەربەخۆی دەوێت، لەوەشدا دەوری لایەنە چاکەکان و لایەنە بەدەکانی دەوروبەرەکە بە جۆرێکی ناوکۆیی بەیەکدی دەگیرێن نەك تێکەڵ بە دەوروبەری سروشتی دەکرێن. من کە بێم لە دەوری (نەوت) بکۆڵمەوە لە پێشەوە نەوتەکە بە

مادەیێکی مردوو دادەنێم کە لە خۆوە هیچ ناکات و چ نیازێکی نییە و هەرچی سەر بەویشە وەك باشی و خراپیی نەوعەکەی و نزیکی و دووریی هەڵێنجانی و لەباری و نالەباریی شوێنی لێ دەرهێنانی ئەویش هەر دەگەڕێتەوە بۆ حیسابی مادەی مردوو (سروشت) کە هەمووی (امر واقع)ە. لەوە بەولاوە دەورە سەربەخۆیەکەی مرۆڤ دەست پێ دەکات ئەویش بە هەموو لایەنە چاك و خراپەکەیەوە بگرە لە تەکنیکەوە تا دەگاتە هەرەوەز و هاریکاری و پەیمانە نەوتاوییەکان و تەقەلای سەرمایەداران و خۆ بەدەستەوە نەدانی خاوەنە دڵسۆزەکانی نەوت و هەزاران لایەنی دیکەی ئاشکرا و بزری کێشەی نەوت... من لێرەدا ڕێگەم نییە لەم گۆشە فکرییە تایبەتییەی نرخاندنی دەوری مرۆڤ و سروشتەوە بادەمەوە سەر وردەکاریی شیکردنەوەی لایەنی چاك و خراپ و بەهێز و بێ هێزی ئەو دەوروبەرەی کە دەسکردی مرۆڤە و بریتییە لە هەموو مێژوو و کۆمەڵایەتیی مرۆڤ، لەوێشدا چۆنیەتیی هۆنینەوەی شیرازەی کۆمەڵایەتی و بەرەوپێشچوون و بەرەو دواهاتنەوەی مێژوو و دەوری ڕاستەقینەی دیاردەی «تناقض» بە چاك و خراپیەوە و بزربوونی «تناقض» لەو حاڵەتانەی هاریکارییان تێدایە و... هتاد بەپێی بۆچوونی خۆم بەدرێژی باس بکەم. من لێرەدا ئەوەندە ڕێیەشم نییە کە مێژوو بەچاوی مێژووناسەکان و بە چاوی فەیلەسووفەکان و بەچاوی مارکس سەیر بکەم و دەمەتەقە لەسەر بیروڕاکانیان هەڵستێنم. من بەحاڵ دەتوانم لە کولانەی بەراوردکردنی حەقیقەتی دەوری مرۆڤ و سروشتەوە تیشکێکی بیروڕای خۆم بهاوێژم بۆ ئەو ناتەواوییە فکرییە کە دەوری فاعیلیەت و خالقیەت لە مرۆڤ دەدزێتەوە بۆ دەوروبەر کەچی بەشی هەرەزۆری دەوروبەرە کاریگەرەکە دەسکردی مرۆڤەکە خۆیەتی. بە زۆری، ئەگەر نەڵێم هەمیشە کات، ئەوانەی لە ڕێی شیکردنەوەی مادیی تەقلیدییەوە مێژوو و کۆمەڵایەتی و ڕووداوەکانی دەدەنەوە بە عامیلی دەوروبەر و زەرفی مادی و لەوەشدا «مرۆڤ» دەکەنەوە بە داشی دامە، زۆر بە عەنتیکەیی زەرفە «مرۆڤ کرد»ەکەش هەر دەخەنەوە سەر ئەو لایەنەی کە لە لێکدانەوەکانی ئەواندا بە شتی دەرەوەی وجودی حیساب دەکرێت، واتە بۆ کاریگەریی مرۆڤەکەی حیساب ناکەن هەرچەند لەوەوە هەڵقوڵێوە. بەنموونە لەوانەیە لە لێکدانەوەی تەقلیدی بخوێنیتەوە «.... قوتابخانە زۆر بوون، دەرگەی بازرگانی لەگەڵ وڵاتە پێشکەوتووەکاندا کرایەوە سەرپشت، دەنگوباسی ئازادیخوازی و زانست و بزووتنەوە کۆمەڵایەتییەکان بڵاوبووەوە، ڕۆژنامە و گۆڤار و کتێب و – بەتێکڕایی– چاپەمەنی کەوتە کووچە و

بازاڕ، هۆی هاتوچۆ و ڕاگوێستن جیهانی بەیەکەوە بەستەوە... ئا لەم زەرفەدا فلانە فەندی، وەك بەرهەمێکی سەردەمی خۆی، کەوتە سەر خولیای داوا کردنی مافە کۆمەلایەتییەکان...» ئەم تەرزە لێکدانەوەیە فاعیلیەتی «فلانە فەندیی» تێ دەبات، لەوەندەش ڕاناوەستێ کە بایەخەکەی لێ دەستێنێتەوە بۆ لایەنێکی دیکە چونکە لێکدانەوەکە حیسابێك بۆ ئەو ڕاستییەش ناکات کە هەرچی ئەو عامیلانەی ناو زەرفە تازەکە هەیە هەموویان دەسکردی مرۆڤن و لە مەریخەوە بەسەر زەویدا نەباریون. بەڵێ ڕەنگە منیش لە نووسیندا شێوازێکی وەها بەکار بهێنم بۆ مەبەستی کورتکردنەوەی قسان، چونکە لەوانەیە زەحمەت بێ هەموو جارێك و لە هەموو حاڵێکدا لایەنی زەرفی مرۆڤکرد هەلاوێرم لە زەرفی سروشتی، بەلام من ڕاستییەکەم هەر لەبیرە و زەینم تەلەزگە ناکات بۆ ئالۆزبلۆزیی لێکدانەوەی ناڕەوا. جا ئەگەر بێت و نووسەران و خاوەن بیروڕایان بەجۆرێکی گشتی لە سەرەتاوە خۆیان باوەڕ بکەن و خەڵقیش ڕابێنن بەوەی تاکە عاملی ئیجابی لە گۆڕانی کۆمەلایەتی و لە مێژوودا مرۆڤە ئەوسا پێی ناوێ هەموو جارێك ڕاستییەکە دووبارە بکەینەوە لە نووسین و گوتندا، وەك کە دەڵێین ڕۆژ هەلات و ئەستێرە ئاوا بوو پێویست نابینین هەموو جارێ بڵێین «بەهۆی سووڕانەوەی زەوی بە دەوری خۆیدا» چونکە ئەو ڕاستییەمان لێ بووەتە بەدیهییە و لە زیمندا حیساب کراوە.

خاوەنی ئەو بیرکردنەوەیەی کە حەز دەکا بۆ پتەوکردنی بنگەی فەلسەفەی مادی لە بایەخی دەوری سەربەخۆ و زێدەگرنگی مرۆڤ کەم بکاتەوە نەکا لایەنی زاتی بەسەر مادەدا زاڵ بێت، زۆر بەعەنتیکەیی خۆی لە باری پێچەوانەدا دەبینێتەوە، واتە زاتی خۆی دەبێتە یاسا و دەستوور تا ئەوەی هەموو دروستکراوێکی مادی لەسەر وەهم و خەیاڵەکانی ئەو زاتە هەڵدەنرێت. کابرای خاوەن فکری مادی دوای ئەوەی بەپێی باوەڕی خۆی، دەگات بە دۆزینەوەی یاسا مادییە عیلمییەکانی کۆمەلایەتی، دەست دەکا بە پڕۆژە دانان بۆ بەڕێوەبردنی کۆمەڵ، سەرلەبەری پڕۆژەکانیش لە بیروباوەڕی خۆی هەڵدێنجێت وەك دەشزانین نە لە کەس دەسەلمێنێ هەڵەی بۆ ڕاست بکاتەوە نە گوێش دەداتە ئەو تەجرەبانەی کە هەڵەی پڕۆژەکانی دەردەخەن، سەیریش لەوەدایە میللەتی ئەو تەرزە جێگایەش کە گۆیا پێڕەوی فەلسەفەیێکی مادی دەکەن پتر لە میللەتی جێگەی دیکە ملکەچن بۆ ئەو بیروڕا و پڕۆژە نادروستانەی کە لە «زات»ی سەرۆکەکەیان هەڵدەقوڵێ، بەکوردی پتر بەردەست و ڕامکراوی «زات»ن لەوەی هی

ماده بن چونکه هیچ مادەیێك و بەرژەوەندێك خۆی لە نێوان ئەو میللەتەدا نادۆزێتەوە ئەگەر «زات»ی سەرۆکەکەیان نەیسەلمانـدبێت. بەڵام ئەم حیکایەتە لەوەنـدەدا بەکۆتایی ناگات:

نووسەران و خاوەن فەلسەفان کە دێن باسی فکری زاتی و فکری «موضوعی» دەکەن ڕاستییێکی یەکجار گەورە و بنجی لەو باسەدا هەڵدەبوێرن، ڕاستییەکەش لەو شتە یەکجار بەرچاوانەیە کە وا لەبەر زێدە ئاشکراییيان نیگا بۆخۆیان ڕاناکێشن:

جوداکردنەوەی شێوازی بیرکردنەوە و بیروڕا بۆ زاتی و مەوزووعی لە ئەنجامی دواییندا بێ بایەخ و بێ نرخ دەردەچێت، چونکە کابرای مەوزووعی دوای تەجرەبە ناچارە هەر دەبێ باوەڕ بەو بیروڕایە بکات کە لە زات و مێشك و دەروونیدا خۆی بەڕاست دەنوێنێت لەوانەیشە ئەو بیروڕایە فرِی بەسەر ڕاستییەوە نەبێت. تەجرەبە و ئاکامەکانی ڕاستەوخۆ نابنە بیروباوەڕ لەمێشکی ئەو کەسەی پێیانەوە خەریکە. دەشێ مرۆڤی خاوەن تەجرەبەی جۆراوجۆر بڕوا بە هەڵەترین تەجرەبە بکات، هەروەك مومکینە لێکدانەوەی کابرای «زاتی» لەگەڵ ئاکامی ڕاستترین تەجرەبەدا ڕێك بکەوێت. بەڵێ دەزانم ئەو کەسەی ڕێبازی مەوزووعی دەگرێتە بەر پتر بەلای زانستدا دەڕوات، بەڵام هیچ مەرج نییە لەو ڕێبازەدا هەموو جاران نیشان بپێکێت کەچی ئەو هەموو جاران باوەڕ بەڕاستی و دروستی قەناعەتەکەی خۆی دەکات. پێی ناوێ من بڵێم لەخۆوە دیارە ئەو کەسە مەوزووعییە بەهەڵەدا چووە، بیروڕایەکەی نابێ مەوزووعی بێت هەرچەند لەسەر تەجرەبەش هەڵچەقیبێت. ئا لێرەدا زۆر ئاشکرایە کە شێوازە مەوزووعییەکە فکرێکی زاتیی بەدەستەوە دا فکرەکەش هەڵەیە. کابرا مەوزووعییەکەی کە نیشانیش دەپێکێت هەر لە ڕێی زاتەوە بڕوا بەڕاستیی مەوزووعەکە دەکات، لەوانەیە یەکێکی تری مەوزووعی وەك خۆی بڕوای جودا بێت لە هەمان پرسیاردا. مومکین نییە مرۆڤ لە هیچ حاڵێکدا لە قەپێلکی زاتییەت دەرچێت. ئەگەر دەتەوێ فکری مەوزووعی دوور لە زات ببینیت سەیری تەختە و ڕەمزەکانی هۆشی ئەلیکترۆنی بکە چونکە ئەو زاتێکی نییە تێکەڵ بەبابەت بێت، کە زانیاری ڕاستیشی پێ بدرێت ئەنجامی هەرە ڕاست بەدەستەوە دەدات و بەدەگمەنێکی وەك نەبووش نەبێ هەڵە ناکات. هەموو میقیاسێکی دیکەی مادیش وەك هۆشی ئەلیکترۆنی هەر یەکە لە مەیدانی خۆیدا مەوزووعی تەواوە، ئەگەر لە دروستکردنیاندا هەڵە نەکرابێت ئاکامی ڕاست بەدەستەوە دەدەن وەك، تەرمۆمەتر، بارۆمەتر، سیسمۆگراف، رادار... هتاد.

مرۆڤ لە هەموو حاڵ و باراندا بەناچاری مەخلوقێکی زاتییە، هەر ئەو خەسڵەتەیش کە زادەی هۆشیەتی یەکجار جودای دەکاتەوە لە گیانلەبەری دیکە چونکە لەواندا غەریزە هەیە دەیانگێڕێت ناوەناوەییێك نەبێ هەندێ جانەوەر لە سنوورێکی تەسکدا هەڵوەستی زاتی دەبێت وەك ئەو وەفایە زێدە بەرچاوەی سەگ کە لەوە دەچێت بۆ سوودی خۆی بێت. سەگیش تا سەگ فەرق دەکات. واش دەبێ جانەوەرێك رق لە غەیری خۆی هەڵدەگرێت و خەریکی تۆڵەسەندنەوە دەبێت، بەڵام ئەمانە سەرەڕای کەمبوونیان چ ئەنجامێکی دیکە پەیدا ناکەن سەر بە هیچ شتێك بگەیەنێتەوە وەیا گۆڕانێك لە حاڵ و باری جانەوەرەکەدا پەیدا بکات... (باسی ئەو جانەوەرانە زۆری بەبەرەوەیە تا ئەوەی هەندێ لە زاناکان باس لە سایکۆلۆجیی جانەوەران دەکەن، بەڵام لێرەدا کارمان بەوانەوە نییە).

مرۆڤ لە ڕۆژی لە دایکبوونیەوە بوونەوەرێکی زاتییە. پێ بەپێی تەمەنی جۆری خەریکبوونی دەگۆڕێت. لە هەر تەمەنێکدا بێت بەبابەتێکەوە خەریك دەبێت لەو تەمەنەدا جێی بایەخ پێدانی هەست و هۆشیەتی. نەك ئەمە، گەلان بەپێی پلەی شارستانەتییان خەریکی گوزەران و ڕابواردن و خۆشی و ناخۆشی دەبن. مەوزووعاتی جیهان لە ئەزەلەوە هەر ئەوانەن کە هەن بەڵام مامڵەتی مرۆڤ لە گەڵیاندا بەپێی بەرەوژوورچوونی زاتی دەگۆڕێت و پێش دەکەوێت. هەرچی بابەت و مادە و مەوزووعی جیهان هەیە ناتوانن مرۆڤ ببزێون ئەگەر تێیان نەگات، کە تێشیان گەیشت بەپیریانەوە ناچێت ئەگەر بڕوا بەسوودیان بکاتە خەریکی دەردەستکردنیان نابێت ئەگەر توانای نەبێت وەیا لێی نەگەڕێن وەیا عەقیدە ڕێی پێ نەدات خولاسە هەتا بەدوا خوردکردنەوەی چالاکی مرۆڤ بکەویت بۆت ڕوونتر دەبێتەوە کەوا مرۆڤ چەند زاتییە و چۆن مەوزووعیەتەکەشی هەر بە بۆتەی زاتەکەیدا تێ دەپەڕێت ئینجا دەبێتە هاندەر.

دەبێ لێرەدا ئەوە لەبیر نەکەین کە زاتی مرۆڤ هەموو دەم ئازاد نییە لەوەی دەیکات و نایکات. لە گەلێك باردا ئازادیی ئیرادە تێ دەچێت وەك کە هەڕەشە لێکردن بەکاربهێندرێت وەیا بەپارە دڵ و دەروون بکڕدرێت وەیا بە فەندی جادووگەرانە دڵ و دەروونەکە خەفە بکرێت. لەو تەرزە حاڵەتەدا زاتییەتی مرۆڤ زۆر کز دەبێتەوە بەڵام هەر دەمێنێ و هەر خۆی بڕیار دەدا سەر بۆ هەڕەشە دانەوێنێت وەیا بەپارە خۆی بفرۆشێت، مرۆڤ واش هەیە لەو حاڵانەدا زاڵ دەبێ بەسەر ترسی هەڕەشەدا و

دەشکـوژرێ بـەڵام واز لـە بـاوەڕی نـاهـێنـێت، دیـارە ئەو تـەرزە مـرۆڤـە بـاوەڕی خۆی بەهەموو دنیا ناگۆڕێتەوە، تەنانەت کە نادروستی باوەڕی خۆشی دۆزییەوە شەرم دەیگرێ وازی لێ بهێنێت. لەم حاڵەتەدا زات دەگاتە ئەوپەڕی زاڵبوون بەسەر بابەتدا. ئـەوەی بـەچـاوی خـۆشمـان دەبـینـین شتـێکـە دژی چـاوەڕوانـکـردنـمـان چـونکـە بـەزۆری ئەوانەی بەخۆیان دەڵێن مەوزووعی و خاوەن بیروڕای مادی پتر لە خەڵقی دیکە پێ دادەگرن لەسەر ئەو بیروڕایانەی ڕۆژگار بەدرۆیان دەخاتەوە.

لە نێوان خاوەن بیروباوەڕە مادییەکاندا دوو سەرۆکی زێدە گەورە ئەم لایەنەی لەخۆ ڕازیبوون و باوەڕ بەخۆهێنانەیان لە ڕادە بەدەرە، هەر لە ڕێی ئەم خەسڵەتەشەوە بوون بەدوو ڕابەری هەرە گەورەی فکری ماتیریالیست چونکە قسەکانیان زەرەییێك گومان لەخۆ کردن و ڕێدان بە ئیحتیمالی دووەمیان تێدا نییە، ئەوی دەیڵێن لە شێوەی قەتعیی وەها پتەو و بێ کەلەبەر جلوە دەبەستێ هەرچی باوەڕێکی دیکە هەیە لە تەك ئەودا بە کێش و تەرازووی ئەو پووچەڵ و درۆزن و وڕێنە و ئەفسانە دەردەچێت. یەکەمی ئەو دوو ڕابەرە مارکسە و ئەوی دیکەیان لینینە. مارکس وێڕای ئەو هەموو زانیارە بێ پایانەی لە مێشکی خۆیدا کۆی کردبووەوە، مادەیێکی لە نووسینەکانیدا بەکار دەهێنا کـە زاتـەکـەی خـۆی بـوو، ئـەو زاتـەی حـەزی دەکـرد بـەگژ هـەمـوو جیـهـانـی دەرەوەی قەناعەتی خۆیدا بچێت و سەری پێ بفرۆشێت. برناردشۆ لە وەسفی مارکسدا دەڵێ «یەکەم مرۆڤە بەسەر بەرزاییەوە ڕاوەستا و بێ ترس سەیری جیهانی کرد» بەڵام من یەك تەعدیلم هەیە لەم قسەیەدا ئەویش لێزیادکردنی دوو وشەیە: «... بەسەر بەرزاییی نـەفسی خـۆیـەوە» مـەبـەسیشم لـە بـەرزایـی، بـاوەڕبـەخـۆکردن و گیـانـی تـەحـەدی و هەڵمەتبردنە سەر باوەڕی غەیر و ئەو تەرزە خاسیەتانەیە، دەنا گەلێك کەسی دیکە هەیە لەسەر سەکۆیێکی زانستیی بەرینتر و بەرزتریش لە سەکۆی مارکس، ڕاوەستاوە و پتر ڕاستییەکانی جیهانی زانیوە بەڵام لە زاتیدا ڕابەرایەتی و ئیمان بەخۆهێنان و گیانی تەحەدی و هەڵمەتبردن نەبووە، خەڵقیش بەدوا بریقەی زات و بریقەی قسان و بریقەی بەڵێنان دەکەون نەك بەدوا بریقەی ڕاستی و دروستی کە زۆر جاران لە هەموو شتێك ناحەزتر دەبێت. مارکس دەگەڕێ بەدوا باوەڕی پتەوی بە بنگە و بنج و بناوان و هەڵی دەتەکێنێ و یەکێکی خۆی لە جێگەدا دادەنێ هەرچەند لەوەشدا هەڵەی لە جێگەی (ڕاست) دانابێت. نموونەیێکی زێدە بچووك و زێدە بەرچاوی ئەم شەڕ بەدنیا فرۆشتنە هێرشە مەشوورەکەیەتی بۆ سەر یاسا ئابوورییە بەدیهییەکەی «عرض وطلب» کە

هێندەی گەرمای هاوین و سەرمای زستان ئاشکرایە، کەچی مارکس هات و یاسایێکی وەها «زاتی»ی خستە جێگەی ئەو «موضوعی»یەوە بەوەدا کە نرخی شتانی گێڕایەوە بۆ ئەو ئیشەی لێی خەرج کراوە کە ئەگەر باوەڕی پێ بکەین دەبێ کیلۆی دونبەڵان بەئانەیێك بێت... ئەو گڵەی لە کاتی دۆزینەوەی ئەڵماسدا هەڵی دەکەنین دەبێ ئەویش بە نرخی ئەڵماسەکە بێت... چونکە دونبەڵانەکە خۆڕسکە و لە مەسرەفی گوێزرانەوەی پتر تێ نەچووە، خۆڵەکەش بەقەدەر ئەڵماسەکە ماندووبوونی ویستووە. لێرەدا هەر تەئویلێك بهێندرێتەوە بۆ بەدرۆخستنەوەی «عرض وطلب» و بەڕاست گێڕانی بۆچوونەکەی مارکس لەوە تێپەڕ ناکات کەوا ڕەنگە تەئویلێکی ژیرانە بێ و بایی کوشتنی کرمی گومانی ناو دڵان بکات (ڕەنگە نەشکات) خۆ ئەگەر زاتە لەخۆڕازییەکەی مارکس لێ گەڕابایە چ زەرەرێك لە مارکسایەتی و بیری مادیش نەدەکەوت، ئەوسا قوتابییەکانی مارکسیش هەموویان دەبوونە محامیی دەستوورەکەی «عرض وطلب» دەشیانکرد بەبەڵگەی عیلمیبوونی مادییەتی مارکس.

لینین چونکە لە بارێکی پتر سەربەچالاکی و جموجوڵی شۆڕشگێڕانە بووە لەو بارەی مارکس تێیدا ژیا، لایەنی زاتیەتی لێ دیارترە. لینین لە هەموو نووسینەکانیدا یەك خەتی ڕاست و بێ خوارەکە و پێچەکەی بروابەخۆکردن و غەیر ریسواکردنە، لەوەشدا ڕستەی وەها «زاتی» بەکار دەهێنێت دەبێ چەند جاران لێی ورد ببتەوە ئینجا یا تێی دەگەیت یان ناگەیت. بەڕاستی لینین هەموو ناحەزە فکرییەکانی خۆی بەلاوە لە ژێرووی پلەی جانەوەراندان، لەوەشدا یەك زەڕە زمان گرتن و وشە بەپاشدان و لێگرتنەوە بەکارنایەنێت هەر دەڵێی باسی قاپ و قاچاخ و بەڕە و سەماوەر دەکات. لێرەدا نموونەیێکی مەیلەو واتا ئاشکرا لە نووسینەکانی دەهێنمەوە بۆ ئەوەی بزاندرێ بە چ چاوێکی سووك سەیری ئەوانە دەکات کە بە غەیانی پرولیتاریایان دادەنێت.

لە لاپەڕە (١١٥)ی کتێبی (لینین: عن الأمبريالية والأمبرياليين – دار التقدم، موسكو–١٩٧١) ئەم جەهەنەمە دەخوێنیتەوە:

«ولكن جميع هؤلاء الكاوتسكيين، وهيلفردينغ والأوكيين، ومارتوف وشركاه، هم، في الواقع، **متفائلون**... من **الانتهازية**. وكل المسألة هنا.

«ان البروليتاريا هي نتاج من الرأسمالية، الراسمالية العالمية، لا الاوروبية وحسب، ولا الامبريالية وحسب، ويقينا ان «البروليتاريا» «ستكون» واحدة على النطاق العالمي،

بعد خمسين سنة او قبل خمسين سنة– تلك نقطة تفصيلية في هذا النطاق– وبها ستنتصر الأشتراكية– الديمقراطية الثورية «بصورة لا مرد لها». ولكن، ليس المقصود ذلك ايـهـا السادة الـكـاوتسكيـون، انما المقصود **انكم** الآن في البلدان الامبريالية الاوروبية، **تزحفون على بطونكم** امام الانتهازيين الذين هم **غرباء** عن البروليتاريا بوصفها طبقة، والذين هم خدم البرجوازية وعملاؤها، وناقلو نفوذها وتأثيرها. وإذا **لم تتحرر** الحركة العاملة منهم، ظلت **حركة عاملة برجوازية**. ان دعايتكم «للوحدة» مع الانتهازيين، مع ليغن ودافيد، مع بليخانوف او تشخنكيلي، وبوتريسوف، وغيرهم واضرابهم، انما **تعني** موضوعيا، الدفاع عن **استعباد** البرجوازية الامبريالية للعمال بوساطة خير عملائها في صفوف الحركة العاملة. ان انتصار الاشتراكية الديمقراطية الثورية على النطاق العالمي امر محتم اطلاقا، ولكنه سيجرى وسيجرى، يقوم وسيقوم **ضدكم** فقط، وسيكون انتصارا **عليكم**».

ئەو وشانە لە سەرەوە بە خەتی ڕەش نووسراون لە نووسینەکەی لینیندا خەتیان لە ژێر کێشراوە، نووسینەکەش هی ساڵی (١٩١٦)یە.

بەشێکی ئەم توندوتیژییە پێداویستی مەوزووعە، بەشێکیشی هی زاتە خورت و سەرکەشەکەی لینینە، هەرچی نووسینێکیشی من دیتبێتم لەم جۆرەیە. تێکەڵبوونی زاتەکە لەگەڵ مەوزووعەکە چاك بێت یا خراپ بێت لێرەدا لێی نادوێم، ئەوەی مەبەستمە تەنها ڕوونکردنەوەی لایەنی بەرچاوی «زاتی»بوونی بیروڕای ئەوانەیە لە بەرەی ماتیریالیستن. نەختێك وردبیتەوە دەبینی مرۆڤی وەك لینین کە هەڵوەستی «ئەوپەڕ»ی لە کۆمەڵایەتیدا هەیە وا بەڕاشکاوی دەوێرێ ئەو هەموو خەڵقە لەو هەموو هەڵوەستانەدا (لە سەرلەبەری کتێبەکە و گەلێکی دیکەی وەك ئەو) لە هەموو ڕووێکەوە ریسوا بکات. سەیری چۆن لە کۆتاییی قسەکانیدا هەر دەڵێی لە ئامانجیی بنجی شۆڕشی پرۆلیتاریا، کە بەزاندنی ئیمپیریالیزمە، دوور دەکەوێتەوە و دەلکێ بە بەزاندنی ئەو کەسانەی شۆڕشگێڕی سوشیالیستی تەواو نین (سیجری وسیجری، یقوم وسیقوم ضدکم فقط– ئەم «فقط»ە هەرچی هێزی ئیمپیریالیزم و بۆرجوازیەتی هەیە لە حیسابیان دەردەهاوێژێت. زاتییەت لەمە پتر مومکین نییە).

بەلای منەوە، وا دەزانم بەلای **واقیعیشەوە**، هێزی هەرە گەورەی مارکسایەتی و لینینایەتی لە زاتەکەی خۆیان و لە لایەنی ڕوحانیەتی فەلسەفەکەیانەوە پەیدایە نەك

لەوەی پێی دەڵێن لایەنی مادییەت و زانستایەتی، هەر ئەمەش بوو وای کرد بە دەنگ هاتنی پارتە کۆمیونیستەکانی دەرەوەی دەسەڵاتی سۆڤیەت دەیان ساڵ لە کاتی خۆی دوا بکەوێت، هەر ئەمەیشە وا دەکات تازە پێڕەوی کۆمیونیزم لە جێگەیێکی وەك کوردستانی عیراقدا پتر لە سۆفیی گەرمەتەریق جەزبەگرتوو دەبێت بۆ ئەو فەلسەفەیەی کە جارێ هەر تێی ناگات چ دەڵێ. گومانم نییە لەوەدا کە کۆمیونیستێکی ئەوتۆیی ئەم قسانە دەخوێنێتەوە هەمان حاڵەتی خۆ ونکردنی دوچار دەبێ کە لە کاتی جنێودان بە شێخی تەریقەت دوچاری مریدەکەی دەبێ، کەچی ئەوەی گوتوومە شتێك نییە هیچ کەسێکی مەوزووعی زوێر بکات چونکە سەدێیکی ئەوەم نەگوتووە کە کۆمیونیست لەسەری زمانیەوە بە هەموو دنیا دەڵێ. ئەوانەی کە لە مادییەتی تەقلیدی زۆر تێ هەڵناکشێن، بە عادەت، گەلێك مەوزووعیترن لەو مادییە تەقلیدییانەی کە بە غەیری بیروڕای خۆیان هیچ نرخێك و بایەخێك نادەن، بگرە ئەگەر لە ناچارییەوە نەبێ هەموو بیروباوەڕێکی ناکۆمیونیست بە پووچەڵ و پاشکەوتوو و چەوسێنەرەوە دادەنێن، لە سەرەتای فەلسەفەکەشیانەوە گوتراوە و نووسراوە هەموو بیروڕا و بزووتنەوەییێکی غەیری مارکسی پێ بەپێ دەبێ لەناو بچێ، ئەمەش بە فەرمانی مێژوو دادەنێن. نامەوزووعییەتی ئەم باوەڕە لەوەوە دێت کە وا نە خۆی ئەو چاکە و ئەو ڕاستەیە ئیدیعای دەکات نە غەیری خۆشی هەموویان ئەو بەدە و ئەو هەڵەیەن کە لێی کردوون بە تەمغەی حەتمیەت. مەوزووعیەتی باوەڕی دیکە کە زۆر تێ هەڵناکشێت لە مادییەت ئەویش لەوەوە دێت هەموو چاکە و ڕاستیی دنیای بەبەرخۆی هەڵنەبڕیوە، بەدی و هەڵەشی نەکردووە بە شەقڵ و دروشمی غەیری خۆی، لەبەر ئەمە دەرگەی مەوزووعیەت لە باوەڕە مادییەکە داخراوە و ناتوانێ مەودا بدات بە تەعدیل و ڕاستکردنەوەیەکی کە تەجرەبە دەیکات بە پێویست چونکە خۆی ناچار کردووە بە بەردەوامبوون لەسەر قەناعەتەکانی با هەموو ڕۆژەکیش دەیان هەڵەی لێ ئاشکرا بێت. لایەنەکەی دیکە بەم جۆرە تەسك پێوییە خۆی بە تاکە ئیحتیمالی «ڕاست و چاك» نەبەستووەتەوە، لە مەیدانێکی بەرفراوانەوە سەیری جیهان دەکات و ئیحتیمالی هەڵەبوونی خۆی و ڕاستبوونی غەیری خۆی لە حیساب. بەندا دەهێڵێتەوە. هەر بۆیەشە فکرەی مادی لە سێبەری دەسەڵاتی غەیری خۆیدا دەتوانێ گەشە بکات و بشگات بە حوکم، ئەگەر باوەڕەکانی دیکەش وەك ئەو هەموو جیهانی غەیریی خۆی بە غەیان دانابا نەیدەهێشت مادییەتەکە هەناسە هەڵێنێت وەك کە مادییەتەکە لە یەکەم ڕۆژی

گەیشتنی بە دەسەڵات هەموو باوەڕێکی غەیری خۆی تەفروتوونا و تاوانبار دەکات. کە دەڵێن «حەتمییەتی سەرکەوتنی فکرەی مادی» لەم ڕاستییەوە هێز وەردەگرێت نەك لەبەرئەوەی فکرە مادییەکە بەچکە شەرعییە نازادارەکەی بەرەوپێشچوونی کۆمەڵایەتییە. لەو وڵاتانەی بەرەی کۆمیونیست تێیدا دەسەڵات وەردەگرن هەرگیز پاراستنی خۆیان تەسلیم بە «بڕیاری مێژوو و حەتمییەتی چارەسەرکردنی سۆشیالیست» ناکەن، بە پێچەوانە وەها خۆیان پڕچەك دەکەن و حیزبایەتی دەسەپێنن و غەیری خۆیان کەنەفت دەکەن هەر دەڵێی بڕیاری مێژوو دژی خۆیان دەرچووە. لێرەشدا ئەو بەهانەیە کە کۆمیونیستەکان دەیهێننەوە بۆ سەرکوتکردنی غەیری خۆیان بەوەدا کە گۆیا ئەمە تاکتیکە بۆ خۆپاراستن دژی دوشمنەکانیان، ئەم بەهانەیە چ بایەخێکی نییە چونکە کەس ڕێی لێ نەگرتوون بۆ خۆپاراستن دژی بێگانە لەشکر و ئاتۆم و گوللەبەند و تیغبەندیش پێکەوە بنێن، ئەوەی جێی گلەیییە سەرکوتکردن و دەمکوتکردنی میللەتەکەی خۆیانە کە دوای سەد ساڵیش لە گەیشتنیان بە دەسەڵات هەر نایەڵن ورتەی لەبەرەوە بێت. ئەگەر ڕاستە گۆڕانی حەتمیی مێژوویی، جیهان بەرەو کۆمیونیزم دەبات با ئەوانیش وەك دەوڵەتێکی کەم دەسەڵاتی وەك دانمارك و سویسرە نەختێك ڕێگە بەو حەتمییەتە بدەن لە خۆوە و بێ بگرە ببەستە باڵ بەسەر میللەتدا بهێنێت. هەڵبەت دەزانم ڕێبازی مرۆڤ بەرەو کەمکردنەوە وەیا نەهێشتنی جوداییی ڕێکاری ژیانی تاك و چین دەڕوات، هەرچەند ئەمەش ئەگەر بەرێگەی ئاساییدا بەرەو تەتبیق بڕوات ڕەنگە زۆر بخایێنێ، ئەمە دەزانم و باوەڕم هەیە بێ ئەمە گوزەران مومکین نابێ بەڵام نە مەرجە پێکهاتنی یەکسانی و دادی کۆمەڵایەتی لە ڕێی دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریاوە بێت (کە هەرگیز پرۆلیتاریاش لە وڵاتی کۆمیونیست لە ڕەعیە بەولاوە نەبووە) نە ڕاستیشە گۆیا هەموو بیروباوەڕێکی باسی داد و یەکسانی دەکات ئەگەر مارکسی نەبێ درۆ و دەلەسە و خیانەتە. چی کۆمیونیستەکان بە میرات لە نەزەرییەی مارکسی لینینیان پێ گەیشتووە لە زاتی ئەو دوو شۆڕشگێڕەوە زەنەی کردووە پتر لەوەی ڕاستەوخۆ بە جۆگەلەی حەتمییەتی مێژوودا لە ڕێی مێشکی ئەو دوو کەسەوە بۆیان بووبێت بە مەشخەڵ. بێگومان ئەو بیروڕایانەی کە مارکس و ئەنگلز وا ڕادەنوێنن زادەی ڕووداو و کۆمەڵایەتی و ئابووری و مێژوون، تێکەڵ بە زاتی ئەوان بوون و بەشێکی زۆری باوەڕی شەخسیی ئەوانیان لەگەڵ خۆیاندا کرد بە ناوەڕۆکی نەزەرییە. کە دەڵێین ئەگەر مارکس نەبا یەکێکی دیکە نەزەرییەکەی دادەڕشت، لەم

گوتەیەدا ڕاستێیکی بەقەدەر ئاسمان ئاشکرا و بەرین دەشارنەوە. بەڵێ خەڵقی دیکە دەبوو، هەشبوو، مادییەتی مێژوویی و دەوری پرۆلیتاریا...و هتاد بکات بە نەزەرییە بەڵام لەوانە بوو پێوەندیی نەبێت بەو مارکسایەتییەی دەیناسین و دەیزانین چونکە جوداوازیی نێوان فەلسەفان زۆر بە ئاسانی و بە لێك ترازانێکی کە پەیدا دەبێت و ئاکامی یەکجار گەورەش دادەهێنێت، بە نموونە ئەگەر ئەو کەسەی لە جێگەی مارکس دەبوو بە داهێنەری مادییەتی جەدەلی تەنها فەقەرەی دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریای لە نەزەرییەکە کەم کردبایەوە، وەك بەو دواییە پارتی شیوعیی فرەنسەیی کردی، سەرلەبەری شیوعی دەگۆڕا، لەوانە بوو ئەوسا «پلیخانۆف» جێی لینینی گرتبایەوە، ستالین پەیدا نەبێ، بەرەی یەکگرتووی شیوعی و سۆشیالیستان جیهانیتر و پتەوتر و هەمیشەییتر بوویایە، نازی نەگاتە حوکم (بە یەکگرتنی کۆمیونیستەکان و سۆشیالیستەکانی ئەڵمانیا)...، دەیان پاشەکشەی نەزەرییەش کەوا لەبەر چەپرەوییەکی تێیدایە، بە ناچاری بە مل دەوڵەتە کۆمیونیستەکاندا دێت بێ لزووم بایە (هەرچەند بە زمان و بە نووسین دان بەو پاشەکشانەدا ناهێنن، بەڵام لە چاوی نوستووش دەچەقن...). بێگومان هەموو نا واقیعیەتێکی کە لە نەزەرییەی کۆمیونیزمدا هەیە کاری ئەو زاتانەیە کە دایانهێناوە و پشت لە مادییەت و مەوزووعییەتیشە کە گۆیا ناوەڕۆکی نەزەرییەکەیە. لە تەجرەبەی ڕۆژانەماندا دیتوومانە، لەو کاتەدا کە بەرەیێکی غەیری کۆمیونیست هەڵوەستێکی خۆبەختکەرانە و دڵسۆزانە و ڕاست و دروستیان هەبووە، لەپڕ هێرشیان براوەتە سەرێ لە لایەن بەرەی کۆمیونیستەوە بە دەست و بەزمان و بەقەڵەم و بەدروشم، زۆر جارانیش هێرشی کۆمیونیستەکان دەنگ دلێرتر و پاتەوپاتتر و بریندارکەرتر بووە لە هی ئەو حکومەتە رەجعییەی کە هەڵوەستەکە دژی بووە. لەم تەرزە حاڵەتەدا کە لایەنی خاوەن هەڵوەستەکە چ تاوانێکی نەبووبێت، یا دەبێ بڵێین لایەنە کۆمیونیستەکە لەبەر بەدی و هەڵەیی خۆی هێرش دەبات، یا دەبێ بڵێین لە تێوەڕامانێکی زاتیی دوور لە مەوزووعیەتەوە گومانی بەد لە غەیری خۆی دەکات چونکە ئەگەر وا نەڵێین ئەوسا لە باشترین ئیحتیمالدا دەبێ نەخۆشیی نەفسی ئەو کارە ناڕەوایەی پێ بکات، بۆیەش ئەمە باشترین ئیحتیمالە چونکە کە هۆی هێرشەکە بەدی و هەڵەیی بیروباوەڕ نەبوو، تێوەڕمانی زاتی نەبوو، نەخۆشیی نەفسی نەبوو دەمێنێتەوە تەنها هۆی جێبەجێکردنی فەرمانی بێگانە. ئەو کەسە و ئەو لایەنەی بەخۆڕایی هێرشی دەبرێتە سەر باشترین بەڵگەیە بۆ سەلماندنی

مەوزووعی نەبوونی لایەنی هێرشبەر، کە مەوزووعیەتیش لە نێواندا هەڵستا هەر دەمێنێتەوە هۆی زاتی ڕاڤەی ئەو هێرشە بکات چونکە ئەوەی ڕاستی بێ، نەخۆشیی نەفسی و فەرمانبەرداریی بێگانەش هەر دەگەڕێتەوە بۆ هەڵوەستی زاتی بەڵام لە حاڵەتی بێگانەنەوازیدا هەڵوەستە زاتییەکە بە چاوی کراوەوەیە نەك وەك نەخۆشی نەفسی کە نەخۆشەکە بەخۆی ناکات.

ڕەنکە بگوترێ لەو حاڵەتانەدا کە بیرکردنەوەی دەروون و هەڵکەوتی دەرەوەی وجوودی مرۆڤ یەکسان بوون ڕێگە نامێنێ بۆ تێخوێندنەوەی دەوری سەربەخۆی زات، بەڵام ئەم لێکدانەوەیە تۆژاڵی سەرەوەی ڕاستی و واقیعی ئەنگاوتووە چونکە ئەوەی مرۆڤەکە دەبزوێنێ بڕیاری زاتەکەیەتی، لەگەڵ واقیع یەکسان بێ یا یەکسان نەبێ. من کە تینوو بووم و لە دوورەوە بریقەیێکم دیت و بە ئاوی تێ گەیشتم، بۆ ئەو بریقەیە دەچم بە پێی بڕیاری زاتی خۆم و بە نیازی ئاو خواردنەوە، لەوە بەولاوە دەشێ بریقەکە هی ئاو بێت و دەشێ هی شتێکی دیکە بێت وەك شووشە و ئاسنجاو. پاسەوان کە لە شەوی تاریکدا تارماییی دیت، تفەنگی پێوە دەنێ ئیتر لەوانەیە تارماییەکە هی دز بێت و لەوانەیشە هی بڕادەرێکی خۆی بێت وەیا هی ئاژەڵ بێت و وەیا ڕەشکەوپێشکەی چاو بێت. هەڵبەت بەڕادەی نزیکبوونەوەی بڕیاری زات لە پێداویستی واقیع بڕیارەکە «مەوزووعیتر» دەبێت بەڵام هەرگیز خوازی زاتەکە ناپووچێتەوە بەوەدا کە لەگەڵ واقیع گونجاوە چونکە هەمیشە بڕیارەکە لە زاتەوە دەردەچێت نەك لە واقیعی دەرەوەی زات. زۆر جاران دەگوترێ بەرژەوەندی مادی خەڵك دێنێت و دەبات ئەم گوتەیەش وەك بەڵگەنەویست حیساب دەکرێت بەڵام فێڵێکی گەورەی تێدایە بێ ئەوەی کەس مەبەستی بێت لەو گوتەیەدا فێڵ بکات. بۆ ئەوەی گوتەکە ڕاست بێت و فێڵی تێدا نەمێنێت دەبێ بڵێین مرۆڤ بەرژەوەندی لە چدا ببینێت ئەوە دەکات ئیتر ڕەنگە بەرژەوەندەکە مادی بێت یا مەعنەوی بێت (حەج، نوێژ، غەزا، پیتاکدان، خۆبەختکردن...) وەیا بەرژەوەندێکی مەوهووم و درۆزن بێت، تەنانەت لەوانەیە مرۆڤ شتێك بە بەرژەوەندی بزانێت و بیکات کەچی گەورەترین هەڵەی کوشندەی هەموو ژیانی بێت، واش دەبێ مرۆڤەکە دەزانێ لە ڕووی سوودی مادییەوە فلانە شت یەکجار خراپە کەچی بە پاڵەپەستۆی هەستێکی دیکە گوێ ناداتە سوود و زیان و چەند و چۆنی ئەو شتە و بێ دوودڵی، بەشانازییەوە دەیکات. ئەم حاڵەتانە و هەزاران و ملیۆنان حاڵەتی دیکە وەك جاران لەبەر چاومانن و هەمووشیان هەر ئەوە دەسەلمێنن کە

ڕەفتاری مرۆڤ وەك هۆشی ئەلیكترۆنی و تەرمۆمەتر نییە بە شێوەیێكی دیكەش نییە بە پێی حوكمی غەریزەی سادە بجمێت و بجوولێت. لە مرۆڤدا «زات» هەیە وێنە و شەبەنگ و واتا و نرخ و سوود و زیانی جیهانی دەرەوەی خۆی پێدا تێ دەپەڕێت و بەجۆرێك لە جۆران هەڵدەسەنگێندرێت و بڕیاری بۆ دەردەچێت، هەر كاتێكیش ئەو زاتەت لە مرۆڤدا كوشت وەیا بێ دەسەڵاتت كرد وەیا فێڵت لێ كرد مرۆڤایەتییەكەی دادەلەنگێت تا ئەو ڕادەیەی كە یەكێك بەخەوی مغناتیسی دەخەوێندرێت جڵەوی زاتەكەی دەكەوێتە دەست یەكێكی تر و ئیرادەی نامێنێت. شێت مافە ئازادەكانی مرۆڤایەتیی نابێت چونكە زاتی هۆشداری نییە لە كاریان بهێنێت. منداڵ هەموو ئەو مافانەی كە بەندن بە (زاتی تەواو)ەوە لێی دەگیرێتەوە تا دەگاتە پلەی مرۆڤایەتیی تەواو. هەموو فێڵبازەكانی جیهان چ لە مەیدانی سیاسەت بێ چ لە ئاین چ لە ئابووری چ لە هەر شتێكی دیكە بێ لە ڕێی پەككخستن و كاولكردنی زاتی ئەو خەڵقەی فێڵیان لێ دەكەن دەگەن بە ئامانجیان ئیتر لەوەدا جۆرەها هۆی پەككخستن و كاولكردنی زات بەكار دێت هەر لە چاوبەستەكێ و بەڵێنی درۆزنەوە تاكو دەگاتە حەبسكردن و كوشتن و تۆقاندن، كە زاتەكەشی پەكی كەوت و نەیتوانی وەیا لە بیری چووەوە ڕازی نەبێت و دەست بكاتەوە، سامانەكەی و خێر و خۆشییەكەی دەبێتە هی ئەو كەسە وەیا ئەو لایەنەی سواری زاتەكەی بووە. تۆ سەیری شێخی تەریقەتی ساختەچی بكە چۆن دڵ و دەروونی دەروێشەكەی خۆی داگیر دەكات، لەوەش بەولاوە چۆن دەروێشەكە گڕ دەخوا لە ولات تا لوقمەیێك پەیدا دەكات و دەیخاتە زاری شێخەكەوە. لە سیاسەتیشدا دیتوومە و تۆش دیتووتە گەنجی تازە پێگەیشتووی بێ تەجرەبە وەك دەروێشی شێخەكە گیانبازیی بۆ سەرۆكی خۆی كردووە تا سنووری خۆ بەقوربانكردن. بە هەمە حاڵ هێندەی بەدیهییە ئاشكرایە، تۆ كە دڵ و مێشكی یەكێكت بۆ خۆت دزییەوە هەموو شتێكی دەبێ بە هی تۆ. بۆ ئەوەی ئاگاشمان لە هەموو سەروبەرێكی ئەم لێكدانەوەیە بێت پێویستە ئەوە بزانین كە بەهۆی خەریكبوونی جەردەی فكر و فێڵباز و باخەڵبڕ بە بەرژەوەندی مادییەوە مامڵەتەكە و فێڵ لێكردنەكە لایەنی زاتی نادۆڕێنێت، بە پێچەوانە لێی زیاد دەكات چونكە كابرای فێڵ لێكراو مادە دەدۆڕێنێت، دیارە لە ڕێی كوێركردنی زاتیشیەتی ماڵ دۆڕاندنەكەی لێ خۆش دێت.

لێرەدا وا بە چاك دەزانم قسەیێكی پێشووتری خۆم بهێنمەوە ناو ئەم لێكدانەوە بە نیازی پتر ڕوونكردنەوەی بابەت و تا ڕادەیێكیش، پتر ڕوونكردنەوەی قسەكە خۆی.

لــە لاپــەڕە (٢٩)ی بــەرگــی سێیــەمــی کـتـێبـی (حـاجـی قـادری کـۆیـیّ) لـە ئـاست مونـاقـەشـەی هـەندێ بیروبـاوەڕی تـەسکپێوی مـادی ئـەمـەی خوارەوە دەخوێنیتـەوە:

«تێکڕای ئەو بیروبـاوەڕانەی وا دەزانن شێردنەوەی مێژوو بە شێوازی مـادی بریتییە لە دۆزینەوەی پێوەندی مـادیی ڕەق و زەق و بە وەزن و سەنگ خۆ دەدزنەوە لە واقیعێکی کۆمەڵایەتی گەلێك گەورەتر و بەرینتر و قووڵتر و ئاڵۆزکاوتر و بەگیروگرفتتر لەو واقیعە سادەیەی کە بە موعادەلەی ریازی و پێوانەی بەرژەوەندی بازاڕی و ڕاستە حیسابی کڕین و فرۆشتن و سوود و زیانی مامڵەتی ڕۆژانە شی دەکرێتەوە. هەروەك مرۆڤ بریتی نییە لە (٦٠) کیلۆ ئاو و (١٠) کیلۆ خوێ و چەند کیلۆیەك ئاسن و خەڵووز و گەچ کە نرخی هەموویان لە دوو دینار تێپەڕ ناکات هەروەها کۆمەڵایەتیش بـریـتـی نـیـیـە لـە چـەنـد دەسـتـوورێکـی سادەی بێ قـووڵایـی و لـەسـەر زەقـایـیـی مـادە هەڵچەقیو. مرۆڤ و کۆمەڵایەتی بەهۆی ئەو تایبەتییە یەکجار بێ مانەندانەی کە لە هەموو جیهانیان جوداواز دەکاتەوە بە سروشت و گیانلەبەریەوە، لە شێوەیێکی زۆر ئاڵۆزکاو و سەیر گرێیاویدا، پتر لە دەروونی خۆیاندا ڕۆچوون نەك لە ماددە.

تەجرەبەی ڕۆژانەی دەیان و سەدان و هەزاران ساڵە ئیسپاتی ئەوە دەکات کە مرۆڤ و کۆمەڵایەتی ڕەگی پێوەندییان بە وجوودەوە لە تۆژاڵی سەرەوەی مادەوە ڕوو دەچێت بەرەو ناخی ناوەڕۆکی خۆیاندا. هەروەك گیا لە زەوی و ئاو و هەوا و تیشکی ڕۆژەوە مادەی مردوو وەردەگرێت دەیکات بە مادەی زیندوو (عضوی) هەروەهاش مرۆڤ لە دەوروبەری مادی و بەرژەوەندیی گوزەران و هۆیەکانی مانەوەی نەوع و دیاردەکانی سروشت و هەزاران ماکی بزوێنەری چەرخ و مەنگەنەی ژیان و بوون بەسەربردنەوە کەرەستەیێکی خامی سەرەتایی دەداتە بەر هێزە زگماکەکانی بێ ئەژماری هەست و زانین و هۆش و سۆز و بەزەیی و ڕقبوونەوە و بەخۆداشکانەوە و ترس و ئازایی و نەزانین و بەسەهووچوون و بیری چەوت و ئێشان و بێ هێزی و خۆشی و نەخۆشی و جـیـنس و تـەمـەع و حـەپـەسان و چـەند هـەزاران خـاسیـەتـی تـری ئـاشکرا و بزری مرۆڤایەتییەوە، لەوە کیانێکی مادی –مەعنەوی – عەقڵی – عاتیفی – مەنتیقی – غەیبی – تەمەعکارانە – خۆبەختکەرانەی ڕەنگاوڕەنگ و هەزار ئاواز و دە هەزار دەرگە و دەربوونەی لێ دروست دەکات کە هەر یەکێك لەو باریکە ڕێگایانەی لێی دەبێتەوە و تێی دەکەونەوە جیلاوجیلی زانا و پسپۆڕ و پشکنەر و لێکۆڵەرەوە خەریك دەکات و بـەشەڕیـان دێنـێت و لـێکـتـریـیـان نـێزیك دەکـاتـەوە و دووریـان دەخـاتـەوە و پـێکـیـان

دەێنێتەوە تاکو لە ئاکامی ئەو شەڕ و ئاشتبوونەوەیەیاندا لەسەر شتێکیان هەڵدەوەستێنێت کە لەوانەیە بە تەواوی پێچەوانەی ڕاستی بێت و لەوانەیشە جەرگەی حەقیقەتی گرتبێتەوە».

ئەم لێکدانەوەی ناو کتێبەکەی حاجی قادر، وەك ئەوەی ئێرەکانە، مرۆڤ لە جێگەی ڕاستینەی خۆیدا دادەنێت و دەیداتەوە بە هەموو ئەو کاریگەرانەی کە لە زاتی خۆیدا زگماکە و ئەوانەی لە سروشتدا دەبنەوە بە هاندەری زاتەکە وەیا لە ئاکامی پەیدابوونی کۆمەڵایەتی بە هەموو لایەنە مادی و مەعنەوییە چاکەکان و بەدەکانیەوە بووەتە کاریگەر و هاندەر و پەکخەر.

ئەگەر کوردە غیرەتی و کورتبینی و تەعەسوب لێمان بگەڕێ زۆر چاك دەزانین تاکە هۆی بەرژەوەند و تەماع و مادە ناتوانێ تێمان بگەینێ بۆچی جوداوازیی زمان خەڵقی شارێك بە تەواوی دەکاتە دووکەرتی سەرلەبەر بێ ئەوەی دەوڵەمەندایەتی و هەژاری بتوانێ لەوەدا دەوری هەبێ؟ بۆچی دوو برای داك و بابێ یەکیان دەبێتە چەپڕۆ ئەوی دیکەشیان دەچێتە خەندەقی بەرانبەر، خۆ هەتا بمانەوێ نموونەی یەکسانی و هاوچوونی دەوروبەر بێنینەوە لە برایانمان چاکتر چنگ ناکەوێ؟ بۆچی زۆر لە بەچکە ئاغاکانی دزەیی، دوای شەڕی دووەم، بوون بە شیوعی و هۆیەکی بەرچاوی بزووتنەوە فەلاحییەکەی دزەیییاتییساڵی ١٩٥٣ لەوانەوە داکەوت؟ فەلاحی دزەیی لە کاتی تەسویەی زەوی کە هێشتان رابەری سیاسیی بەرەو چەپیان تێدا پەیدا نەبووبوو لە خۆیانەوە ملکایەتیی زەوییەکانیان بۆ ئاغاکان ئیسپات کرد و نەمبیستووە کەسیان لەسەر زەوی هەرای نابێتەوە، مەگەر کێشەی عادەتی کەوا لە نێوان فەلاح و فەلاحیش پەیدا دەبێ بێ ئەوەی چینایەتیی لێ بێت؟ بۆچی فەلاحی مسڵمان کچی خۆی نادات بە فەلاحی گاور؟ بۆچی پیاوێکی عادەتی «لاهوور، کابول..» دڵیان نایەت بایی دوو دینار لە پێناو بەرژەوەندی گشتی ماندوو بن کەچی بە کوێرەوەری چەند سەد دینارێك پەیدا دەکەن و دەچن بۆ حەج؟ زۆر جاران لە ئاست ئەم پرسیارەدا گوێت لێ دەبێ دەڵێن کابرای حەجکردوو دوای گەڕانەوەی بەهۆی کەشیدەی سەریەوە باشتر دەتوانێ لە مامەڵەتدا فێڵ لە خەڵق بکات، واش تێ دەگەن ئەم وەرامە فرزەی لایەنی ئاینی بڕی و مادییەتەکەی بە ئیسپات گەیاند. ئەم خەیاڵە نەك هەر بەتاڵە، بەرەواژیشە، چونکە ئەگەر بشسەلمێنین هەموو جاران حاجی بە نیازی فێڵ لە خەڵق کردن دەچێتە حەج، کە ئەمە هیچ پێوەندیی بە ڕاستییەوە نییە،

بەوەدا هەر هەڵوەستی مام حاجیمان ڕوون کردەوە، ئەو خەڵقەی کە بە کەشیدەکە هەڵدەخەڵەتێن، بۆ کام تەماعی مادی لە حاجی دەسەلمێنن فێڵیان لێ بکات؟ بە ڕاستی حورمەتی حەجەکە بەلای خەڵقەوە لەوەدا پتر دەردەکەوێ کە حاجی بۆ دەستبڕین حەج بکەن چونکە هەڵبەت ئەو نیازەی دەست بڕین، کە هەبێ، دەنگ و باسێکی دەگاتەوە لای خەڵق، ئیتر کە لەگەڵ ئەوەشدا گوێ نەدەنە فێڵبازییەکەی و هەر مامڵەتی لەگەڵدا بکەن دیارە حورمەتی کەعبە گەلێك لەوە پترە کە من و تۆ بە خەیاڵماندا دێت، وەك ئەوەی کوڕێك کچێکی خۆش بوێت بشزانێ بۆسەی لێ داندراوەتەوە هەر بۆ ژوانی بچێت دیارە خۆشویستنەکە عادەتی نییە. ئەو حاجییە درۆزنەی کە بۆ قۆڵبڕین دەچێتە حەج دیارە دەزانێ کەعبە و حەجەرولئەسوەد بەلای مسڵمانانەوە بە حورمەتن و ڕێز لەو پەڕۆییە تۆقەڵەی سەری حاجییان دەنێن کە نیشانەی بە دەورەدا گەڕانی کەعبە و ماچکردنی بەردە ڕەشەکەیە، حورمەتەکەش هی غەیبە نەك هی دنیا دەنا فێڵبازێکی کورد بچێ سەردانی قەندیل و دەشتی دزەییان بکات، کە ئەویان هاوینەهەوارێکی بەهەشت ئاسایە ئەمیشیان ئەنباری گەنمە زێڕینەی وڵاتی کوردانە، ئیتر بگەڕێتەوە بۆ دێیەکە و شارەکەی خۆی و بە خەڵق بڵێ ئا وەرن دەستم ماچ بکەن و لێم گەڕێن قۆڵتان ببڕم چونکە حەجی وڵاتە پیرۆزەکەتانم کردووە. فڕوفێڵی حەجکردووان پتر ئیسپاتی بەرزی پلەی حەج لە دڵاندا دەکات نەك بە پێچەوانە، خۆ ئەگەر فێڵبازی بە ناوی ئاینەوە بکەینە بەڵگەی کەم بایەخیی ئاینەکە کەواتە دەبێ فێڵبازی بە ناوی سۆشیالیزم و کۆمیونیزمەوەش بکەینە بەڵگەی پووچەڵییان، چونکە دەزانین زۆر کەس بۆ مەرامی کاری خۆی ڕەنگی ئەو بیروباوەڕانە لە خۆی هەڵدەسوێت و پێی دەوڵەمەند دەبێ. بیستوومە لە وتووێژدا گوتراوە، لە ساڵی گرانیدا قورئانیان بە نان دەدا، بەمەشدا وا ڕادەنواندرا کە حورمەتی نان لە قورئان پتر بێت. هەڵبەت دەزانم نان و هەموو هۆیەکی ژیان و گوزەران بە حورمەتە، بەڵام مەسەلەی فرۆشتنی قورئان بۆ پەیداکردنی نان لە ساڵی گرانیدا نرخە مەعنەوییە یەکجار زلەکەی قورئان نیشان دەدات چونکە لەو تەرزە قاتوقڕییەدا هەر زێڕ و مڵك و شتی ئەوتۆیی نانی پێ دەهات، ئەگەر ئەولادت فرۆشتبا کەس نانێکی پێ نەدەدا، کەواتە ئەگەر ڕاست بێ قورئان نانی هێناوە دیارە گەلێك بەولای زێڕ و مڵك و نانەوە بە حورمەت بووە لای ئەو کەسەی کڕیویەتی چونکە قورئان نە دەخورێ و نە لەبەر دەکرێ و نە دەزێ و نە فلسێك دەخاتە گیرفانانەوە و نە هیچ جۆرە سوودێکی مادیی لێ پەیدا دەبێ. ئەو کەسەی کە قورئانی

لە ساڵی گرانیدا خستە تای تەرازووی نانەوە بۆچی ئەو هەڵسەنگاندنە لە ساڵی هەرزانیدا ناکات تا بزانێ یەك قورئان چەند نانان دەهێنێت. لە ساڵی گرانی پشیلەیێك خانوویێك و دوو ئافرەتی جوانی دەهێنا. من مەبەستم نییە لێرەدا داوا لە خوێنەر بکەم مسڵمان بێت و ڕۆژی جزمێکی قورئان بخوێنێتەوە، تەنها مەبەستێکم هەبێ ئەوەیە کە لایەنی (زاتی)بوونی بهێنمە بەر چاوانەوە و مێشکی خوێنەر بۆ ئەو ڕێبازە فکرییانە ببەم کە بە لای خۆمەوە باشتر لە قسە عادەتییەکانی نێو ڕۆژنامە و گوتاری دڵگەرمانە ڕاستیی دەوری مرۆڤ لەم ژیانەدا دیار دەخەن ئیتر دەورەکە لە کردەوەی چاك بێ یا بەد. من دەمەوێ بڵێم مرۆڤ حوکمڕانی کۆمەڵایەتییە و تاکە عاملی کاریگەری ئیجابییە هەتا لەو حاڵەتەشدا کە دەسەڵاتی بەسەر شتاندا ڕاناشکێت، حوکمڕانییەکەشی لەو خەسڵەتانە و تایبەتییانەوە دێت کە هەر لە مرۆڤدا هەیە.

ڕەنگە بگوترێ ئەو میسالانەی لەو چەند لاپەڕەی دواییدا هێنامنەوە میسالی کەم بایەخ و مەیدان کورتن کە بەهەر لایێکدا بکەوێت سوودی زۆری پێ ناگەیەنێت و زەرەری گەورەش لە لایەنەکەی دیکە نادات. حەج و قورئان و حەرامبوونی ژنی مسڵمان لە گاوران و دەوری بەچکە ئاغای دزەیی لە بزووتنەوەی فەلاحان و ئەو تەرزە شتانە کەنگی دەچێتە پلەی بایەخی ئەو بزوێنەرە مادییانەی کە دەوڵەتان دەورووژێنن و شەڕان هەڵدەگیرسێنن و پاپۆڕان بە دەریایاندا دەگێڕن و پسپۆڕان بۆ بنی دەریا و زەقایی قوتبەکان دەنێرن و پەیمانان بنیات دەنێن و هەڵیان دەوەشێننەوە و خۆبەختکەران بە بۆمباوە دەنێرن بۆ دەست بەسەرداگرتنی تەیاران لە تاقی ئاسمان و.. و... و هەزاران و ملیۆنان شتی وەها بە مرۆڤ دەکەن کە هەموو مێژوو و ئێستاکەی پڕ کردووەتەوە و دوارۆژیش بەخۆیەوە خەریك دەکات. نەزەرییەی مادی لەبەر ڕۆشنایی ڕووداو و بەرژەوەندی گەورەی ئابووری و سیاسی... و هتاددا مرۆڤی کردووەتە کارتێکراو کە دەبینین بەپێی داخوازی ئەو کاریگەرە زلانە مرۆڤ بەخۆی و کۆمەڵایەتی و دەوڵەتەکانیەوە دەجمێ و دەوەستێ و دەڕەقسێ و کڕنوش دەبات.

ئەم قسەیە لە ڕواڵەتدا پاڵپشتییەکی باشی زاڵبوونی مادە بەسەر مرۆڤدا دەکات، بە ئاسانیش قەناعەتی زۆربەی خەڵق دەهێنێت و مەسەلەکەیان بە سەرکەوتنی مادە بۆ ساغ دەکاتەوە چونکە وەك گوتوومە، خەڵقی دیکەش گوتوویانە، کەمتاکورتێکی خاوەن بیری ورد نەبێ کەس تاقەتی ئەوەی نییە پەردەی ڕواڵەت هەڵبداتەوە تا بزانێ

لەو دیو پەردەکەدا چی هەیە. بەڕاستی فەلاکەتی زۆر گەورەی ئەوەیە کە وا لە زۆر حاڵاندا بەرژەوەندەکەی لەوەدایە واقیع وەك هەیە وای وەربگرێت کەچی لە ڕێی (زات)ەکەیەوە تصویری واقیعەکە دەکات و لێی بەسەهوو دەچێت. ئا لێرەدا خەڵق بە ڕواڵەتی قسەکە هەڵدەفریوێن، بەڵام ئەگەر (موضوعی) بان دەهاتن ڕاستیی شتانیان دەکرد بە بنگەی بڕیار و قەناعەت نەك ڕووکەشی شتان.

جارێ لە پێشەوە ئەوە بڵێم، من بە ڕلەچەند لاپەڕەیێك (بگەڕێوە بۆ لاپەڕە ٥٢) بیروڕایەکی بنجیم دەربڕی بەوەدا کە گوتم (مرۆڤ بەرژەوەند بێت لە چدا ببینێت ئەوە دەکات ئیتر ڕەنگە بەرژەوەندەکە مادی بێت یا مەعنەوی بێت وەیا بەرژەوەندێکی مەوهووم و درووزن بێت، تەنانەت لەوانەیە مرۆڤ شتێك بە بەرژەوەند بزانێت و بیکات کەچی گەورەترین هەڵەی کوشندەی هەموو ژیانی بێت...) بەمەدا ئاشکرایە، من نەمگوتووە مادە نابێتە هاندەر، هەڵبەت ناشبێ وەها بڵێم چونکە کە بەلامەوە زاتی مرۆڤ بڕیاری چاکە و خراپە و سوود و زیانی شتان بدات دیارە دەبێ یەکەم شتێکی ببێتە بنگەی ئەو بڕیارە و زەرفی تەفاعولی زاتەکە جیهانی مادی بێت نەك وڕێنە و وەهم و خەیاڵ تەنانەت وڕێنە و وەهم و خەیاڵەکەش هەر لە ئاکامی گەیشتنی زاتەکە بە مادە پەیدا بووە. من ئەگەر جیهان حیساب بکەم بە تەختە دامە و مرۆڤیش بە دامەچی دابنێم، بەوەدا سەلماندوومە کە بەبێ تەختەکە و بەردەکان یاریی دامە ناکرێ. ئەوەی من زیاد لە بیریارە مادییەکان دەیڵێم ئەوەیە کە تەختەدامە لە خۆوە و بە دڵخوازی خۆی مرۆڤ ناچار دەکات بە یاریکردن، لەو تەشبیهەشدا (تەشبیهکردنی جیهان بە تەختەی دامە) ئاگادارم کە مرۆڤ جیهانی دروست نەکردووە وەك کە تەختەدامەی دروست کردووە، هاندەری برسییەتی و جینس و تەماع و دەسەڵات و خۆپاراستن و لەزەت وەرگرتن... و چەندەها هاندەری دیکەش گەلێك پتر لە مەراقی دامەکردن مرۆڤ دەبزێون زۆر جارانیش، لەبەر هۆی تایبەتی، لەبۆیان وەها ئارەزوومەند و موحتاج دەبێت هەر دەڵێی جڵەوی ئیختیاری لە دەستان دەرچووە، بەڵام زەرەرێك لەو تەشبیهەدا لە مادە و جیهان و دەوروبەر و هیچ شتێکی دەرەوەی وجوودی مرۆڤ ناکەوێت چونکە من نامەوێ لەوەدا بایەخی مادە کەم بکەمەوە و تەشبیهکردنەکەی لەسەر حیساب بکەم بە دالەنگانی پایەی، تەنها مەبەستم هەر ئەوەیە کە بڵێم لە هەموو حاڵاندا ئاکتۆری شانۆی کۆمەڵایەتی هەر مرۆڤە، جیهان و تەختەدامە – نەوت و پێستەڕێوی – تیشکی ڕۆژ و ئەسفەنجی دەریا... – هتاد

سەرلەبەریان دەوری کارتێکراو دەبینین، مەگەر ئەوەیان بۆ بەکاریگەری حیساب بکەین کە زاتەکەی مرۆڤ بۆیان دەبزوێت، ئەمەش هەرگیز نابێتە کاریگەری.

ئەمە لەلایەن تێخوێندنەوەی مادە لە بیروباوەڕەکەی مندا، لە لایەن کەم بایەخیی ئەو میسالانەش کە مەبەستم پێ ڕوون کردبوونەوە لە تەك میسالە زلەکاندا، بەرپەرچدانەوە هێندە زۆرە لێی بەکۆتایی ناگەین ئەگەر قسەی لێ کورت نەکەینەوە.

لێرەدا بەپێشەوە، میللەتان بە تێکڕایی چ پشکێك و ڕەزا لەسەربوونێك و ناڕەزاییەکیان نەبووە لەو کارەساتە گەورانەی کە دەوڵەتەکانی خەریك دەکرد. بەشی هەرەزۆری خەڵق تەنها توانیوەتی خەریکی ئەو شتە بچووکانە بێت کە لە میسالەکاندا دیتمانن. هەزاران خەریکبوونی بچووکی وەك تەڵاق هەڵبەستنەوە و خزم ئاشتکردنەوە و لەیەکتر زویربوون و گوێگرتنە پەندی مزگەوت و خانەقا و ساغکردنەوەی دەستنوێژ لە یەکدی شکانی کوڕ و کچێك بۆ یەکتر شیان و نەشیانیان و گێڕانەوەی چەند و چۆنی شایی و تازیان و وردە ڕابواردنی شەوانەی کارەمستێنە بەدیار ئومێدی شەوچەرەی باسوغ و بادام و حیکایەتی فلان هات و فستان هەڵات و هەزاران ڕووداوی خوێرپیلەی ئەوتۆیی (زۆربەداخەوە) ناوەرۆکە یەکجار گرنگەکەی ژیانی بەشی هەرەزۆری میللەتانی پڕ دەکردەوە. ئەو ڕووداوە گرنگانەی مێژوو خەریکیانە و نەزەرییەکان بەبەر خۆیانیان هەڵدەبڕن لەوە پترماڵی میللەتان نەبووە کە وەك داستانی ئەرسەلان نامە و ئەمیر هەمزە بۆیان دەخوێندرایەوە، میللەتانیش چ تەماییکیان بەو کارە گرنگانە نەبوو بە ماڵی خۆشیانیان نەزانیوە ئەگەر من و تۆ ئەمرۆ لە ڕێی فەندوفێڵی چاوبەستەکێی فکری و فەلسەفییەوە بۆ نیازی سیاسی ئەمرۆکەمان لە قەبەڵیان نەکەین. تاکەکانی میللەتان لەو ڕۆژگارە تێپەڕیوانەدا ئەو دەمەیان خۆشی دەبوو کە نوێنەرەکانی دەسەڵاتی دەوڵەتی و دنیایی نەبینن و لە گەزەندیان دوور بن چ جایی شریکی چاکە و خراپەیان بن. تا ئێستاش ترسی پیاوی میری و خاوەن دەسەڵاتی دنیایی لە ناخی دڵی ئەوانەی پێیان دەڵێن «میللەت» ڕەگ داکوتاو و تێڕاگەڕاوە. من لە نووسینی دیکەمدا گوتوومە میللەتی هەژار چ لزوومی بەوە نییە ڕووداوەکانی مێژووی پێ بدرێتەوە بەو هەموو ناشیرنی و نامەردییانەی کە لەو ڕووداوانەدا هەیە. هەر تاکێکی میللەت ئەوەندە کردەوەی بەد و ناپەسند لە ژیانیدا هەبووە کە پێویست نەهێڵی بەوەی لێی زیاد بکرێ بەهۆی بەشدارکردنی لەو ڕووداوە دڕندە و دزێوانەی کە ئەو هیچ دەستێکی تێیاندا نەبووە، وەیا هەر نەبێ بە خواهشتی

ئـەو ڕوویـان نـەداوە. گـۆیـا دەبـێ بـاغـەوانێکی هـەژار و بـەسـتـەزمـانـی کـووفـەیـی چ شەرەفێك زیاد بکات بەوەدا کە بکرێتە شریکی کارەساتە چڵکن و گڵاوەکانی ئەو قـەسرانـەی دەست ڕۆییشتووەکانی سـەردەمـی عـەبـاسـی ئـارەزووە نـاڕەواکانی خۆیـانیـان تـێدا دادەمـرکـانـدەوە؟ تـۆ بـڵـێی دانـیشتـوانـی شاری ڕۆمـای سـەردەمـی «نـیـرۆن» چ شانازییەك پەیدا دەکەن ئەگەر بگوترێ (نیرۆن) بە قسەی ئەوان و بۆ کەیفی ئەوان خانووەکانی سووتاندن؟ یا ئەگەر بگوترێ دژی خواهشتی وان ڕۆما سووتێندرا کام پێچکەی ڕەوڕەوەی مێژووی گەلان پەنچەر دەبێ؟ پەنچەر دەبێ نابێ «ملی وەقوتەوە» دەسا ڕۆماییەکان نە ئاگاداری سووتاندنەکە بوون و نە حەزیشیان لێ بوو نە هیچ دەسەڵاتـێکـیشیـان هـەبـوو لـە ڕووداو و ڕوونـەدانـی کـارەساتـەکە. بـا مـیسالێکت بـۆ بهێنمەوە لە بێ دەسەڵاتیی میللەتان لەم ڕۆژگارەدا کە ئیتر پێویست نەهێڵێ نموونە لە مێژووی کۆن بخوازینەوە. ساڵی ١٩٦٧یەکسەر دوای تێشکانەکەی «٥»ی حزێران مانگانەی مەئمووران لێی داشکا تاکو مانگێکیان سەیری قایمەی مانگانەی خۆمم کرد دیتم «٩٠» دیناری لێ داشکابوو بەناوی نەکسە و فەلەستین و نازانم چی، گوتم ئای براگەل کە وەتەنیم و ئاگام لەخۆم نییە.

میللەتان، دوای بەسەرچوونی ژیانە دیمۆکراتەکەی شارەکانی یۆنان تا ڕادەیێکیش هی ڕۆما – دەستیان لە ڕووداوی گەورە نەبووە تا دەورووبەری شۆڕشی فرەنسە، ئەوساش وەك دەزانین و دەخوێنینەوە نە هەموو میللەتان گەیشتنە پلەی هاوبەشبوون لە ڕووداوی گەورەدا نە ئەوەی هاوبەشیش دەبوو بەپێی دڵخوازی خۆی دەیتوانی ڕووداوان لـێ بـخـورێت... تـا ئـێستـاکـەش گـەلـێك مـیـللـەت هـەر بـەقـەدەر مـیـللـەتـانـی سەردەمی سۆمەر و ئاکاد خاوەنی دەسەڵاتی خۆیەتی. لەگەڵ ئەمەشدا بەشداربوونی میللەت لە ڕووداوان و خەریکبوونی خاوەن دەسەڵاتان بە کاری گەورەوە یەك زەڕە یارمەتیی «مادە» نادات بۆ ئەوەی ببێتە ئاغای «مرۆڤ» چونکە مرۆڤەکە خەریکە نەك مادەکە، زۆربەی میللەت بڕیار نادات یەك دوو مرۆڤ بڕیار دەدات ئەوانیش هەر مرۆڤن. لەمەش بترازێ بەشداربوونەکە و خەریکبوونەکە وەك هەڵکشانی جیوەی «تەرمۆمەتر» نەبووە کە بە ناچاری و بە حەتمی و بە یەك جۆر (کە هەرگیز ناگۆڕێت) بە پێی زیادبوونی گەرمایی سەردەکەوێت. مرۆڤ، میللەت بێت و دەوڵەت بێت، بە شێوەی ئالی ڕووە و تەماع و حەز و شەهوەت ناڕوات، ترسەکەشی وەك هی بەرخ و چوێلەکە ئالی و سادە نییە. مرۆڤ لە حاڵەتی ترس و تەما و پەرستن و کفرکردن و

خۆبەختکردن و خەڵق بەقوربانی خۆکردن و هەموو حاڵەتێکدا زاتێکی هەیە لەگەڵ ئەو هاندەرانەدا ماملەت دەکات، ئیتر بەسەرکەوتوویی یا بە هەلاتوویی لە مامڵەتەکە دەبێتەوە، تەنانەت کە زاتەکەی لە ئاست دەوروبەری مرۆڤکرد وەیا سروشتکردیشدا پەکی دەکەوێت و پێیان ناوێرێت هەر خۆی کاریگەرە ئیجابییەکەیە بەلام لە حاڵەتی هەلاتوویدا. تۆ کە نەتتوانی تایە گەنمێکی ٢٠٠ کیلۆیی هەڵگریت نەبوویت بە کارتێکراوی گەنمەکە ئەویش نەبوو بە کاریگەر، تۆ هەر زیندوویت و خاوەن ئیرادەیت ئەویش هەر مردووە و هەر بێ ئیرادەیە چ پێت هەڵبگیرێت چ پێت هەڵنەگیرێت.

ئەوەی کە گوتم لە بارەی خەریکبوونی زۆربەی تاکانی میللەت بە شتی کەم بایەخ و سەراوی و بەرتەسك و کەم برشت ڕاستییێکە بە درێژاییی هەبوونی مرۆڤ بەرچاو بووە، هەر ئەو شتە کەم بایەخانەیش تام و شامێکی خستووەتە ژیانە تاڵ و تاریکەکەی بێ دەسەلاتانەوە، هەروەهاش لە خۆشیی خواپێداوانی زیاد کردووە چونکە دیارە لەزەتی خۆشگوزەرانی لە ڕەشبەڵەك و یاریی کەوشەك و گێڕانەوەی سەرگوزشتەکانی مەلا نەسرەدین و راوەبەراز و سەیرانی بەهاران و شتی ئەوتۆییدا هەیە نەك لە شتە گرنگ و تاڵ و تفت و نەفسبڕ و بە ئەرکەکاندا، تەنانەت مەبەست لە سەرکەوتن لە شتی گرنگدا ئەوەیە دواتر لەزەت لە شتە وردیلە خۆشەکان وەرگیرێت. دەبینی دەوڵەمەندێك پارەییێکی زۆر بە ولاغی جوان وەیا جاریەی جوان وەیا مافووری جوان وەیا هەر شتێکی دیکەی جوان دەدات خۆ جوانی مرۆڤیش تێر ناکات لە گەرما و سەرماشی دوور ناخاتەوە... بایەخی ئەو شتە بچووکانەی مرۆڤیان بەخۆیانەوە خەریك کردووە بەوەدا داناشکێت کە شتێکی دیکە هەیە پێی دەڵێن گوزەران و نان پەیداکردن هەرچەند بێ گوزەران ژیانیش مومکین نابێت.

من لێرەدا کە باسی گوزەران دەکەم لەتەك ئەو شتانەی گوزەرانیان پێوە بەند نییە جۆرێك بەراوردکردن و بە یەکدی گرتن لە نێوان دوو شتان هەڵدەستێنم کە هەردوویان پێکهێنەری ئارەزووی مرۆڤن، لەبەرئەمە هەر لایەکیان لە ڕووی نرخ و بایەخەوە بەسەر لایەکەی دیکەدا زاڵ بوو لە خاسیەتی کاریگەربوونی دەوری مرۆڤ داناشکێنێت، لەم بەراوردکردنەشدا چ مەبەستێکم نییە تای تەرازوی لایەکیان لە تای لایەکەی دیکە قورستر بێ چونکە لە هەموو حاڵدا زەرەر بە هیچ شتێك ناگات هەرچەند ئەو کەسانەی که وا وادەزانن مێژوو بریتییە لە هەرای خەڵق بە دەوری (فائض القیمة)ەوە هەموو ریسیان لێ دەبێتەوە خوری ئەگەر باییی فلسێك لە نرخی عامیلی

گوزەران داشکا، لەوەشدا لەسەر هەق نین چونکە لێکدانەوە و لێکۆڵینەوە و ئەزموون بە چ ئاکامێکمان بگەیەنێت ئەویان ڕاستیی مەسەلەکەیە ئیتر بۆ دەبێ پووچانەوە وەیا کەمبوونەوەی دەوری یەکێك لەو عامیلانەی وا دەزاندرا یەکەم کاریگەری من و تۆ و یەکێکی دیکە دڵ شکستە بکات. من ئەمە دەڵێم لە حاڵێکدا بۆخۆشم لەو باوەڕەدام (هەر دەبێ واش بم) کە خەریکبوونی مرۆڤ بە گوزەرانەوە بەشی زۆری ژیانی مرۆڤ بۆ خۆی دادەبڕێت و لە هەموو شتان پتر گیرۆدە و پابەندی دەکات و بێرە و بەوێیدا دەگێڕێت، ئەم ڕاستییەش هێندەی پێویستبوونی ئاو و هەوا بۆ زیندووبوون ئاشکرا و بەڵگەنەویستە بەشێکی زۆری نووسین و هونەری نوێش هەر بە دەوری گرنگیی گوزەران و نان پەیداکردندا دەخولێتەوە و لێشی زیاد دەکات، ڕەنگە بۆشی قەرز بکات.

ئەم گرنگییەی دەوری گوزەران لە ژیانی مرۆڤدا دیاردەیێکی تایبەتی لە کۆمەڵایەتیی بەرفرەواندا پێك هێناوە تا ئێستا نەهاتە بەر چاوم هیچ یەکێك لەوانەی بە ئابووری و ڕامیاری و مێژووەوە خەریکن پەنجەیێکی بۆ درێژ بکات، جا ئەگەر نووسینێك هەبێت من نەمدیتبێ قسەم لەگەڵ ئەوە نییە.

گوزەران کە ئامانجی یەکەمی جموجووڵی مرۆڤە، بە نیسبەت زۆربەی زۆرینەی چینەکانی میللەتەوە کارێکی سەخت و بە ئەرکە و تا بڵێی دوورە لە خۆشی و نەرمی و شلکی و تەڕایەتییەوە. هیچ لە ڕاستی دوور ناکەومەوە کە بڵێم کەسبی ڕەنجبەری وەك دروێنە و خەرمان کوتان و کێشەی کا و دان مێردەزمە و کامووسی پاڵەیە، دەماری پیاوەتی و ئادەمیایەتیی تێدا دەکوژێت. ئەوانەی لە نزیکەوە ئاگاداری ئەم ژیانەن دەزانن سەپان و تێلەگەکێش و جوتیار، بە تایبەتی سەپان، لە چ عەزابێکی دڕندە و کوشندەدان. بە ڕاستی ئەگەر ناچاری نەبێت، کە دەزانین لەوانەیە ناچاری خۆکوژیش بە مرۆڤ بکات، فەلاح نایەتە ریزی ژیانی ئادەمییەوە بەر لەوەی لە گاسن و لە داس ڕزگار بێت. هەر ئەم سەختییە و نەفەس بڕییەیە ناهێڵێ یەك بەستە و یەك گۆرانی هەبێ لە سەرلەبەری کشتوکاڵدا، تەنها ئەوەندە هەیە لە سەرەتای دروێنەی کۆتاییی بەهار، کە جارێ هەوا فێنکە و دەغڵەکە شلکە و سەپانیش گۆڕەوشار نەدراوە یەك دوو ڕۆژان گوێت لێ دەبێ کوڕی بە تاقەت و لەخۆ ڕازی چەند بەندێکی کورتی دروێنە دەڵێ «هە دروونە دروونە دروونە، دەسکی داسێم بە ڕوونە...» لەوە بەولاوە، کافر بە حاڵی سەپان و فەلاحی خۆمان و وەك هی خۆمان بێ. لە کۆتاییی هەموو ڕۆژێکی سەپانیدا دەبێ گیانێکی نوێ بە بەر پاڵەوە بێتەوە دەنا گیانەکەی ڕۆژی پێشووی

بایی روح کێشانی ڕۆژێکی دیکەی ناکات.

من هیچ سەیرم لەوەدا نایێتەوە کە فەلاحی رووسی لە دەوری ستالین، کاتێك ویسترا زەویی لێ بسەندرێتەوە ئاگر بەر بووە عومری، شێتانە و هارانە وەرگەڕا ئاژەڵەکانی و کوشتنی هەر بۆ ئەوەی نەکەونە دەست ئەو حکومەتەی زەویی لێ دەسەنێتەوە بە فەلاحیشی دەهێڵێتەوە. سەیری ئەم دوو هەڵوەستە بکە بە دیار یەك بەرژەوەندەوە، هەر دوویان هەڵوەستی زاتی مرۆڤن، هەرچی هی ستالینە شێوە نازکردن و کوڕێنییەکە لەسەر تەختی نەرم و نۆڵەوە بەسەر واقیعێکدا کە دەبێ رام و کەوی و خەساو و بێ دەسەڵات بێ لە ئاست ئەو کوڕێنییەدا. هەڵوەستی فەلاحیش دەستگیرکردنە لە زەوی و ئاژەڵێك کە خوێنی خۆی و باپیرانی بوون بەمزەیان، زۆربەی شیوعییەکانیش بێ ئەوەی ورتە لە دڵیانەوە بێت چەپڵەڕێزانیان دەکرد بۆ کوڕێنییەکە، فەلاحی خوێن بە فیڕۆچووشیان دە جاران تاوانبار دەکرد. هەر لەم ساڵانەدا ئەم مەسەلەیەم لەگەڵ شیوعییێکی مەیلەو واقیعیش باس کرد، دەرکەوت تا ئێستاش لایەنگیری سیاسەتەکەی ستالین دەکات. دەیگوت فەلاحەکە نەزان بوو سوودی خۆی لێ بزر بووبوو... دەك لەو فکرە ڕوونە مرۆڤانەیە، تۆ وەرە لە ئاکامی شۆڕشێکدا کە دەڵێ بۆ حەسانەوەی فەلاح بەرپا بووم، بە شەق و دەرکردن و کوشتن یاسایەك بەسەر ئەو فەلاحەدا بسەپێنە کە حەزی لێ ناکات، دواتریش مەعلووم بوو کە یاسایەکی زۆر بەزەرەرە و تاکو ئێستاش کشتوکاڵی سۆڤیەت لێی هەڵنەستاوەتەوە، ئینجا دوای ٤٠ ساڵ لە کارەساتەکە و دوای تاوانبارکردنی ستالینیش هەر پێ داگریت لەسەر ڕاستبوونی ئەو هەڵەیە و پیاوخراپبوونی ئەو ستەم لێکراوە. پێی ناوێ من بڵێم، لەخۆوە دیارە ئەم تەرزە هەڵوەستە چ پێوەندیی بە هیچ کوێرە ڕێگایەکی مەوزووعیەتیشەوە نییە، هەڵوەستێکی (زاتی)ی ڕێ لێشێواوە کە بە هەموو حیسابان هەر بە زەرەری مرۆڤ تەواو دەبێت.

هەرچی بابەتی فۆلکلۆری هەیە خۆ لەو کەسب و کارانە ناگەیەنێت کە مرۆڤ نیوە مردوو دەکەن. بگرە لە بەند و بالۆرە تا دەگاتە حیکایەت و لاوك و بەستە و هەڵپەڕکێ هەموویان خەریکی چشتی وەهان بە گوێ لێگرتن و تێدا هەڵسووڕانیان حەسانەوەیەك بە مرۆڤ بگات. عەمەلەیی و فەلاحی لە ئارەقە ڕشتن بەولاوەیان تێدا نییە بۆیە کەلەپووری گۆرانی و بەستەیان دەوڵەمەند نەکردووە چونکە دیارە کەسانێکی دەیانەوێ لە ڕێی گوێگرتن وەیا تێدا بەشداربوونەوە خۆیان بخافڵێنن زۆر بە ئاسایی یەخەگیری بابەتی وەها دەبن کەوا بەبەریانەوە هەبێ ئەرك و ژانی ژیان لە بیران

ببەنەوە. هەموو ئەو حیکایەتانەی بە دەوری قارەمانەتیی کوڕە هەژاراندا دەخولێنەوە لە کۆتاییدا دەیانگەیەنێ بەو ژیانە ئاسوودەیە و دەوڵەمەندەی کە لە هەژاریدا دەست ناکەوێ. تۆ سەیری کەسبی «شوان» چونکە ئاسانتر و ئازادترە لە هی عەمەلە و فەلاح هەر لە پێشەوە بلوێری خستووەتە دەست شوانەکە بۆ خۆی لەو دەشت و دەرە بەربەرەڵڵایەدا تەرەددەماغییەکی پێ پەیدا دەکات، ئینجا مەڕەکانیشی پتر پێ ئۆگر و فەرمانبەرداری خۆی دەکات، تۆ لەوە گەڕێ کە ئەوەندە حەزیش بکا لە شیرەکەیان دەخواتەوە – سەپان و فەلاحی وەها هەیە ساڵی یەك قوم شیر ناخواتەوە. شوان بەخۆی و بلوێرەکەیەوە لە زۆر بابەتی فۆلکلۆریدا دەشبێ بە پاڵەوانی سەر شانۆ... مرۆڤ بە دەست خۆی نییە دەیەوێ بحەسێتەوە، حەسانەوەیشی لە پاڵەیی و عەمەلەییدا نەبووە تاکو لەسەر گوزەشتدا و گۆرانیدا پێیاندا هەڵبلێت. گوزەرانکردن چونکە کارێکی زەحمەتە و هی پێ ڕابواردن نییە، لەو بەشە فۆلکلۆرەدا ناوی دێت کە ئەویش بە نیازی حەسانەوە و گەپ و خۆش وەقتی دانەندراوە. گوزەران لە پەندی پێشینان ناوی هەیە کە دەزانین «پەند» لە کۆمەڵایەتیی زۆربەی میللەتدا جێگەی «فەلسەفە» دەگرێتەوە، فەلسەفەش مەبەستی بزە هێنانە سەرلێوان نییە بەڵکو، بەزۆری ڕووبەڕووبوونی لایەنە سەختەکانی ژیانە.

بەرچاوترین دیاردەیێکی لەوانەی سەردەکێشنەوە بۆ لایەنی گوزەران، ئەو ئاهەنگە زلەی قوربانیدانە بە «نیل»ی میسر کە ئێستا ناوی «وفاء النیل»ی بەسەردا براوە. ئەم داب و نەریتە تا داهاتنی ئیسلام و زاڵبوونی لە میسر هەر بەردەوام بوو. بێگومان بە بووك بردنی کچێکی جوان و تازە و ڕازاوەیە بۆ نیل و هەڵدانی ئەو کچە بۆ نێوان باوەشی شەپۆلە خنکێنەرەکانی بە ناوی پاداش لە بری زیادبوونی ئاوەکە بۆ بەرهەمهێنانی دەغڵ و شینایی و مێوە بایەخدانێکی زۆر گەورەیە بە گوزەران کە بەزاهیر دیاردەکە دەگێڕێتەوە بۆ «موضوعیة» نەك «ذاتیة» بەڵام لەو دو نوختە نەزەری زۆر بنجییەوە لایەنی مەوزووعیەتەکە لەم کارەساتەدا دەبێتەوە بە خزمەتکاری زاتیەت. نوختەی یەکەم ئەوەیە ئاهەنگەکە و قوربانیدانەکە و دەستی پاڕانەوە پانکردنەوەکە و فرمێسك و هەنیسك و بزەکە هەموویان بۆ ڕەزامەندیی «غیب»ە کە بە پێی لێکدانەوەی مادی و مەوزووعی ڕواڵەتێکی زێدە بەرزی پابەندبوونی زاتە بە هێزی نادیارەوە. لە ڕووی دەلالەتی قووڵی ڕەفتارەوە فەرقێك نییە لە نێوان (وفاء النیل) و دروستکردنی هەڕەمەکان بۆ پاراستنی لەش بە نیازی ژیانەوەی دوای مەرگ. نوختەی

دووەم ئەوەیە کە ئەم قوربانیدانە هەر بۆ تەئمینی گوزەران باو نەبووە بەڵکو لە زۆر جێگەدا کاتێك پاشایان مردبایە نەك هەر یەك ژن بگرە هەرچی ئەو کەسانەی لە نێزیکەوە تێکەڵ بە ژیانی پاشاکە بوون هەموویان لەگەڵ ئەودا زیندەبەچاڵ دەکران.

زۆر جاران نووسەری مادی کە دووچاری دیاردەی بەزاهیر نامادی لە کۆمەڵایەتیدا دەبێت بە سووك و ئاسانی خۆی و نەزەرییەکەی لەو ناڕاحەتییە رەها دەکات بەوەدا کە دەڵێ، ئەم دیاردەیەش لە شیکردنەوەی نیهائیدا سەر بە مادییەتەوە دەنێت کۆڵێکیش کەیفی بە خۆی و قسەکەی دێت خەڵقەکی زۆریش لێی ڕازی دەبێت و سەدەقی بۆ دەکێشن. بە ڕاستی ئەم تەرزە خۆ دەرباز کردنە جگە لەوەی کە هیچ پێوەندی بە مەوزووعیەت و عیلمانیەتەوە نییە لەوە زیاتر کە وشەسازییەکی ڕووتووقوتە، لە دوو نوختەی زۆر بنجییەوە خەتاباریشە.

یەکەم: لەوەدا کە بە چاوبەستەکێ لە بیرت دەباتەوە کە ئەوەی بایەخی هەیە لە دیارکردنی چاکە و خراپە و مەوزووعیەت و نامەوزووعیەتی شتان باری ئێستاکەیانە نەك هی بابەلباپیریان. من کە تینوو بم لە بەستێکی ڕەق و تەقدا چ دادم دەدات بگوترێ ئەم بەستەش وەختی خۆی ڕووبار بوو وشك بووە – فلانەکەس پێرار ملیۆنێر بوو دواتر ئیفلاسی کرد. ئایا خاوەن چاوبەستەکێکە ئامادەیە پارەی بەقەرز بداتێ لەبەر ڕۆشنایی سامانەکەی پێراری؟ بەڕاست خۆ مردووی قەبرستانانیش زووتر زیندووبوون. ئەم تەرزە خۆپەڕاندنەوە لەوە دەچێت کابرایەك گرەوی دامەی کردبێ و خەریك بێ بدۆڕێنێ ئیتر بەدزییەوە بەردەدامە خوراوەکانی خۆی بخاتەوە سەر تەختە. براله خۆ ئێمە کەسمان قۆنتەراتمان نەگرتووە فلانە جۆرە لێکدانەوە و شیکردنەوە ڕاست دەردەچێت، کە بووشین بە قۆنتەراتچیی فەلسەفان نرخی چی بەخۆمان و بەو فەلسەفانەوە دەمێنێت؟ چ گومان نییە لەوەدا کە ئەگەر لێکدانەوەی فەلسەفی لە مەیدانی کۆمەڵایەتیدا وازی لە واقیع هێنا بۆ ئەو سەرچاوە دوورانەی کە واقیعەکەیان لێ هەڵقوڵیوە ئیتر لەوەڕا چارەسەری گیروگرفتان بکات. بەڵایەکی وەها گەورە بەسەر کۆمەڵدا دەهێنێت هیچ دوشمنێکی نەیتوانیوە بەسەری بهێنێت، مەسەلەکەش هێند ئاشکرایە پێویست نییە پتری بەدوا بکەوم.

دووەم: لەوەدا کە ئەم گەڕانەوەیە بۆ بنیچەی شتان هەر لەو حاڵەتانەدا دەکرێ کە سوودی بیروباوەڕی مادیی تێدایە و شەڕە دەندووکێی موناقەشان بەرەو زاڵبوونی فکری مادییەوە دەبات، لە هەر حاڵ و بارێکدا بردنەوەی «شت» بۆ سەر «بنج»ی خۆی

مـەبـەسـتـی لـێکدانـەوەی مـادی جـێبـەجـێ نـەکـات ئـەو بـەلایـدا نـاچـێت لـە کـەسیش ناسەلمێنێ بەلایدا بچێ. بە نموونە دەڵێم بایی ئەوەی کاردروستایی خۆی لەسەر یەکی یەکچونی مرۆڤ دەکەوێت دەڵێ میللەتان بران، ئەوەی کاروبازارەکەی لە هێمنایيدا ڕادەوەستێ قبوڵی نییە خەڵقی دەربوونەی شارێك برای یەکدی بن هەرچەند هیچ هۆیەکی ڕاست و دروستی دوشمنایەتیش لە بەیندا نەبێ. چەند سەیرە ئێمە هەموومان برای هەموو دنیا بین بەڵام نەشێ نە ئێمە و نە هیچ میللەتێکی دیکەش لە نێوان خۆیاندا برا بین. بۆ ئەوەی بەقاڵێك و عەمەلەیێکی ڕەواندز شەڕی جوداوازیی چینایەتی بکەن، ئەوەندە هۆیە بەسە کە عەمەلەیەکی ئەڵمانیا و سەرمایەدارەکەی لە یەکدی جودا بن. تازە ڕاپەڕینەکەی ٩٤٨ – وثبة – تەقیبووەوە، کۆیێ وەك شوێنانی دیکەی وڵات بە گەورە و گچکەیەوە سەر لە سبەینە کەوتە نمایشت... ویسترا گەڕانێکی جەماهیری لە کووچە و جادان بکرێ بۆ دەرخستنی پشتگیریکردن لە جەماهیری بەغدا، لە هەر چەند هەنگاوێکدا شۆڕشگێڕێکی چەپ فرتکی دەبەست بۆ سەر بەرزاییی دیـوارێك وەیـا سەر پشتـی ئـۆتـۆمـۆبـیـلـێك و دەکـەوتـە هـانـدانـی خـەڵـقـەکـە بـۆ پـتـر شۆڕشگێڕایەتی... تا نزیك نێوەڕۆ خەڵقەکە بێزار بوو، قسەکەرێك تکای لە جەماهیر کرد کە بڵاوەی لێ بکات... لەم کاتەدا یەکێکی زۆر خوێن گەرم پێشی بە عالەم گرت و گـوتـی دەچـنـەوە مـاڵـە کـاولـەکـانـتـان؟ خـۆ ئـەگـەر کـەر گـیـای دەس کـەوێ بـیـخـوا ئـێـوە گیاشتان نییە؟ چۆن دەچنەوە بێ خوێن ڕشتن؟

ئـەم شۆڕشگـێڕە، زۆر بـەداخـەوە، نموونـەی هـاوتـاکـانـی خـۆیـەتـی لـە جـێگـەی پێشکەوتووشدا. بەلای ئەوەوە چ فەرق نییە لە نێوان کۆنتێکی فرەنسەی سەردەمی شۆڕشی١٧٨٩ کە بە قەمچی ئاگری لە پشتی فەلاح هەڵدەستاند لەگەڵ ئەو بازرگانە کۆیییەی کە مانگانەی دەدا بە بزووتنەوەی نیشتمانی و کوڕ و خزم و کەسیشی بە دڵ لە بزووتنەوەکەدا بوون. لە حاڵەتی بازرگانەکەی کۆیێ، ئەو لێکدانەوەیە نەدەکرا بڵێ ئەویش بە دەست داگیرکەر و حوکمی زۆردارانەوە وەك عەمەلە و فەلاحەکە ستەمدیدەیە بە پێچەوانە هەر ئەو لایەنانەی لەسەر حیساب دەکرا کە لە هەژارێکی جودا دەکاتەوە.

من ئەم نموونەیە لە دەوروبەری خۆمان دەهێنمەوە بۆ ئەوەی بە هۆی شارەزاییی خۆمان لە نموونەکە و وەکو یەك بوون و لە یەکچوونی بازرگان و عەمەلەیێکی کورد لە لایەن مەغدووریەت بە دەست دەسەڵاتی ناڕەواوە باشتر بۆمان ڕوون بێتەوە چۆن بیری مادی لە دەمی پێویستدا لایەنی جوداوازی نێوان شتان پێش دەخات و ئەو

مەبدەئی «شیکردنەوەی نیهائی» لە بیر خۆی دەباتەوە، خۆ ئەگەر ئەمەم مەبەست نەبێ دەتوانم هەر بەو لێکدانەوەی «شیکردنەوەی نیهائی» و گوتەی «لە بنج و بناواندا» کام شت بە پێی سیاسەتی فکری مادی لە یەکدی دوورن وەك یەکدییان حیساب بکەم و بڵێم عەمەلە و سەرمایەدار نەك لە شیکردنەوەدا بەڵکو لە یەکەم نیگاوە دیارە هەردووکیان مرۆڤن، داگیرکەر و داگیرکراویش هەروەها، لەوەش بەولاوە برۆم و بڵێم مرۆڤ و مەشکەی دۆ هەردوویان هەر مادەن.. لە شیکردنەوەی نیهائیدا پەلکە شووتی و کەشتیی ئاسمانی وەك یەك هەردوویان مادەن. دەبینیت نموونەکان بەلای گەپ و نوکتەدا دەچنەوە بەڵام لە ڕاستیدا ئەگەر موجامەلە لە بەیندا نەبێ بێ بایەخکردنی گێڕانەوەی دیاردەی «نامادی» بۆ بنچینەی «مادی» بە نیازی پتەوکردنی بیرکردنەوەی سەر بە مادییەت کە وا هەر لە خەیاڵ و فکردا پێی پتەو دەبێ نەك لە واقیعدا، ئەوەی لێ دەوەشێتەوە کە مادییەتەکە کز بکەیتەوە بە هۆی بەراوردکردنی نموونەی مادی لەگەڵ نموونەی دیکەی مادیدا کە وا یەکسەر مادەن و هیچیش لە یەکتر ناچن و بە هیچ مەزهەبانیش ناشێ بگوترێ چونکە مادین دەبێ وەك یەك بن: کە گوتم پێستە ڕێوی و فرۆك هەردوویان بەهۆی مادەبوونیانەوە هاوتای یەکترن لە زەمینەی گۆڕانی ئابووری و کۆمەڵایەتیدا، خێرا بە خێرا بیرکەرەوەی مادی لێم بەدەنگ دێت و قسەکەم بەهەزار و یەك بەڵگە ڕەت دەکاتەوە، ئەوسا منیش خێرابەخێرا پێی دەڵێمەوە «پێغەمبەرایەتی» و «نانەوایی»ش هەرگیز و هەرگیز قیاسیان لە یەکدی ناکرێت نە لە لایەن سەرچاوەی پەیدابوونیانەوە و نە لە لایەن ئەو دەورەی لە کۆمەڵایەتیشدا دەیبینن... چەند سەیرە «مادییەت» لە ڕێی هێنانەوەی نموونەی مادی و بە یەکدی گرتنیانەوە کزبێتەوە، لێشتەوە دیارە کزبوونەوەکەی لەوەوە دێت کە تایبەتی و خاسیەتی شتان پشتگوێ بخرێت و تەنها لایەنی «مادیبوونیان» وەیا «لە بنجدا مادیبوونیان» لە تەرازووی هەڵسەنگاندنی فکریدا سەنگی پێ بدرێت.

ئەم فێڵە ئاشکرایەی بیرکردنەوەی مادی دەیکات ڕاستەوخۆ لە لایەنی «زاتی» خاوەنی نەزەرییەکەوە هەڵدەستێ نەك لە «مەوزووعیەت»ی نەزەرییەکە خۆیەوە چونکە بیرکردنەوەی مادی، کە لێرەدا مەبەستە، هەر فکری رووت نییە بەڵکو پتر سیاسەتە لەوەی فکر بێت، وەك دەشزانین هیچ چالاکییەکی فکری نییە هێندەی سیاسەت «زاتی» بێت. تۆ کەمێك لە مەسەلەکەدا ورد ببەوە، دەبینێت داهێنەری فەلسەفەکە (بەدوا ئەویشدا هەموو پێڕەوەکانی) بە نیازی بەهێزکردنی سیاسەتی ناو فەلسەفەکە بنەما و

بـنـجـی فـكـری سەر بـە مـادیـیـەتـی بـۆ هـەڵـنـاوە تـاكو بـۆی بـلـوێ لـە ڕێی بـەستـنـەوەی فـەلسـەفـەكـە و فـكـرەكـە بـە مـادەوە داوای حـەتـمـیـبـوونـی ئـەو ئـەنـجـامـە بـكـات كـە لەفەلسەفەكەیان هەڵدێنجێت چونكە كە فەلسەفەكە زادەی مادە بوو بە ناچاری و بە شێوەییێكی حەتمی دەبێ ڕاستبوون و دروستبوونی بسەلمێندرێ لەو ڕووەوە كە مادە جێگەی نەسەلماندن و بڕوا پێ نەكردن نییە. كام بیروباوەڕی سست و كزە بێنە لە مـادەی گـرێ بـدە دەرحـاڵ بـەڕاست وەردەگـیـرێ چـونـكـە مـادە گـەورەتـریـن و بـێ شوبهەترینی ڕاستییەكانی ئەم جیهانەیە، هێندە هەیە گرێدانەكە زەكا و پیتووڵی و زۆرزانی پێ دەوترێت، لەوە بەولاوە هەروەك كە گوتت ئۆكسجینم لە ئاو دەرهێناوە چار نامێنێ دەبێ بڕوا بە هەبوونی ئۆكسجینەكە بكرێ چونكە ئاوەكە مادەی بەرهەست و بـێ فـێڵـە هـەروەهـاش كـە گـوتـت فـەلسـەفـەكـەم لـە مـادە هـەڵـێـنـجـاوە یـەكـەنـدەردو باوەڕپێكردنی دەبێتە شتێكی ناچاری، خۆ كە ناویشت نا (اشتراكي علمي) ئیتر كێ دەوێرێ بڵێ لەل!

لایەنی سیاسەتی دایەلێكتیك زەكایەكی گەورەی دیكەشی بەكار هێناوە لە هەڵنانی یەكێك لە بنەما ئابوورییە مەشوورەكانی، كە ئەویش هەر جۆرێكە لە تێ هەڵكێشانی بـەرگـێكـی مـەوزووعـیـەت بـەبـەر قـەلافـەتـێكـی یـەكـجـار گـەورە و كـەڵـەگـەتـی زاتـیـیـەت. گـوتــەیـێكـی زۆر پــەرەسـەنـدوو و سەلـمـێـنـراوی ئـابـووریـی مـاركسی لــە شێوەی بـەڵـگـەنـەویستدا دەڵـێ كـە هـۆی بـەرهـەمـهـێـنـان گـۆڕا بـە دوا ئـەودا (پـێوەنـدی)یـەكـانـی بەرهەمهێنان لە نێوان خەڵقدا دەگۆڕێت و ئیتر واقعی سەرلەبەری كۆمەڵ دەگۆڕێت.

بەلای باوەڕی منەوە ئەم موعادەلەیە یەكێكە لەو تەڵە فكرییە گەورە و مەحكەم و بەدۆلابانەی وەك جانەوەری هەشت پێ octopus لە مێشكی مرۆڤ دەئاڵێت و فرزەی دەبڕێت و پێشی دەسەلمێنێت كە هۆی بەرهەمهێنان باوك و دایكی كۆمەلایەتییە بە داب و دەستوور و نەریت و یاسا و بیر و شەرەف و ناموسیشیەوە. كەم وا دەبێ تاكە «گوتە – مقولة» هێندە بە ناڕەوایی و بێ ئینسافانە و دژی مرۆڤ و فكری ڕۆشن دنیای لێ مارە بكرێت.

لەم گوتەیەدا پایەی هۆی بەرهەمهێنان لە ژیانی مادی و مەعنەوی مرۆڤدا گەلێك بەرزتر بووەتەوە لە پایەی بوت لە نێوان بوت پەرستاندا چونكە بوت پەرست لە كولانەی مەعنەوییاتی سەر بەغەیبەوە عەبدایەتیی خۆی بۆ بوتەكە جێبەجێ دەكات، لایەنەكانی دیكەی ژیانی كەمتر بەندە بە دەستووراتی بوت پەرستییەوە، بەلام ئەم

گوتەیە دەوری (هۆی بەرهەمهێنان) لە ژیانی کۆمەڵایەتیی بەرفرەواندا دەبێتە هەورێکی ئیقلیم گیر بە سەر هەرچی جیهانی مرۆڤدا هەیە دەکشێت، پتریش خەتەری لەوەدایە کە دەبێتە ئایینی بەرەی ڕۆشنبیران ئەوانیش خۆیان دەبن بە ڕابەر و مامۆستای مادی و مەعنەویی گەل.

زۆر ئاشکرایە ئەم هەموو پێشکەش و شاباشە گەورەیە هەڵدەرێتە بەر پێڵاوی هۆی بەرهەمهێنان، بە نیازی دانانی تاجی پێشەوایی و یەکەمینایەتی و گەورایەتییە لەسەر کەللە بەهەوا ئاخناوەکەی عامیلی ئابووری لە گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا، مرۆڤی زەلیل و بێ چارەش با بۆ خۆی لە پلەی سێیەم و چوارەمی کاریگەریدا (کە دەکاتەوە ناکاریگەری) مێشەکزە لە لووتی خۆی دەر بکات.

ئەم گوتەیە لە ڕووی زاتیبوون و مەوزووعیبوونەوە، نەك هەر بۆ مەبەستێکی قەرارداده و نیهائی و بێ لێ زیاد و کەمکردن هەڵنراوە کە دەیکاتە بەچکە زاتییەکی زۆر بەناز پەروەردەکراو، بگرە بەولای زاتییەوە میتافیزیکیشە چونکە چونکە گۆڕانی هۆی بەرهەمهێنان لە غەیبەوە دەهێنێت و خۆی ماندوو ناکات بە دۆزینەوەی ئەو ماکانەی هۆیەکە دەگۆڕن. گوتەی وەها تەماویی سەر بە غەیب گەیشتوو کە ناتوانێ تەفسیری خۆی بەدەستەوە بدات هەر ئەوەندە دەتوانێ غەیری خۆی تەفسیر بکات کە وەك خۆی بیکات بە (امر واقع)ێکی بێ تەفسیر.

لەلای خۆتەوە لەوە بفکرە کە بگوترێ (کە بەهار هات گوڵ دەپشکوێ و دنیا گەرم دادێت...) بێ ئەوەی گوتەکە بەهار بگێڕێتەوە بۆ نزیکبوونەوەی ڕۆژ و ڕەوانەوەی سەرمای زستان، لەو حاڵەتەدا قسەکە دەبێتە باسی هێزی ون و میتافیزیك چونکە بەبێ هۆی کاریگەر بەهار دانایەت... بەهار لەخۆوە نایەت، کە ڕۆژیش هۆی هاتن نەبووبێ دیارە دەبێ لەو بەینەدا نهێنییەك کاری خۆی کردبێت. هەروەهاش گۆڕانی هۆی بەرهەمهێنان، کە نەزانین سەبەبی گۆڕانەکەی چییە دیارە بەدیار میتافیزیکەوە دەبێ بحەپەسێین.

کابرایەکی هۆش کول (متخلف عقليا retarded) دەیگوت مانگ بەسوودترە لە ڕۆژ چونکی مانگ شەوی تاریك ڕووناك دەکات، هەرچی ڕۆژە بەسەر ڕووناکیدا هەڵدێت... هۆی بەرهەمهێنانیش لە مرۆڤ کاریگەرترە چونکە کە هۆیەکە گۆڕا دەوروبەر و یاسا و کۆمەڵایەتی و بیروباوەڕ و هەموو شتێکی دیکەی مرۆڤیش دەگۆڕێ، هەروەك ڕۆژیش

بەسەر رووناکیدا هەڵهات مرۆڤیش لە بەرەکەتی گۆڕانی هۆی بەرهەمهێنانەوە دێتە سەر حازری.

نووسەرانی ئەم ڕۆژە، لەوانەی بە پەرۆشەوەن دانەبڕێن لە کاروانی مارکسایەتی، پێیانەوە دیارە خەریکی دۆزینەوەی دیاردە و ڕووداو و گوتە و کردەی ئەوتۆن، لە کۆن و نوێدا، بشێ بکرێنە بەڵگەی ڕاستبوونی ئەم دەورە یەکجار گرنگەی هۆی بەرهەمهێنان، ئیتر لەگەڵ خۆیاندا ئیقناعکاری و تەفرەدان و چاوبەستەکێ دەکەن بۆ ئەوەی ئەوانیش بتوانن مێژووی میللەتی خۆیان بدەنەوە بەو عیفریتە سیحربازە هەشت پێیە هەروەك نووسەرانی سەر بە فکرەی چینایەتی لە ئەوروپا دێن و پەیدابوونی «مسیح» دەدەنەوە بەو جۆرە هۆیانەی سەربەئابووری. ئەرکی قورس لەوەدایە کە بێیت و هەزاران شتی لە یەکتری نەچووی ڕۆژگارێك ببەیتەوە بۆ تاکە سەرچاوەیێك کە بە زاهیر دەبوو شتی وەك یەك و لە یەك نزیك بەرهەم بهێنێت. هەڵبەت ئەم تەرزە هەوڵدانە داوا دەکات ڕاستەوخۆ و بەر لە هەموو شتێك مرۆڤ و دەورەکەی و زاتەکەی و قەناعەتەکەی و حەزەکەی و قابیلیەتە زگماکە خالقەکانی بێ تەرەف و لاتەریك بکەیت تاکو جەنابی گاسن و کرمی ئاوریشم و تۆڕی ماسیگرتن و داس و مشار و چەکوچ و ئاشی ئاو و دارخورما و گیا و هێلکە لەکلەك... بتوانن بێ تەدەخولی عامیلی مرۆڤ ژیربێژیی ئەرەستۆ و فەلەکی بەتلەیمۆس و شەڕەکانی هانیبال و دۆزینەوەی «جذر تربیعی» لە بابلی چوار هەزار ساڵ پێش ئیمڕۆ و خیلافی نێوان باوەڕی غەزالی و ئیبنو روشد و بەیەکەوە هاتنی مولحیدەکان و ئیماندارەکانی سەردەمی عەبباسی (چونکە زۆر بەرچاوە بۆیە ئەویان ناو دەهێنم) و جودایی مەزهەبی حەنەفی و شافیعی لە دەستنوێژ شکان و تەڵاق کەوتن و.. دیموکراسیی کۆنە یۆنان و دڕندەییی حوکمی زۆربەی وڵاتانی دیکە و حەرامبوونی گۆشت کەروێشك لای هەندێك و حەڵاڵبوونی لای هەندێکی دیکە و ... پەیدابوونی هەزار و یەك زمان و دە هەزار عادەت و سەد هەزار عەشیرەت... و ملۆنەها شتی دیکەی کۆمەڵایەتی بدەیتەوە بە گۆڕانی هۆی بەرهەمهێنان. هەر بۆ ئەوەی خالقیەتی مرۆڤ بەشدار نەبێ لە شیکردنەوەی مادی، کە دێیت باسی گۆڕانی گاسن بکەیت بۆ تراکتۆر لێت مەنعە دەوری زاناکان و پسپۆڕەکان و تەکنیك زانەکان و ئەندازیارەکان و هەموو ئەو کەسانەی بەلایەنی تیجاری مامڵەتی تراکتۆرەوە خەریکن بنبوو و پێشێل و خەفە بکەیت، ناشبێ بپرسیت ئایا، ئەو گاسنەی کە بە دوا گاڕەشەوەیە و جوتیار لە کاری

دەهێنێت بۆچی هەر لەلای جوتیارەکە و سەپانەکە و فەلاحەکە و گارەشەکەوە تیَ هەڵنەکشی بەرەو گۆڕان تا دەگاتە (تراکتۆرایەتی) لەو ولاتانەش تیَ هەڵنەکشی کە تا ئێستاش گاسن و گارەش بەر دەدەنە گیانی زەوی روسم و کەڵەکاوی و چیمجاڕ و قاقڕ و زەنەکاوی و شۆرەکات. ئەگەر ڕێمان هەبێ کەر و ئێستر بخوازینەوە بە نموونەی (هۆی بەرهەمهێنان)ی گوێزانەوە، زۆر بە تەوازوع و سەرکزییەوە پرسێکی کەرەوارانە و شەوکوێرانە و نەخوێندەوانە دەکەین لەوەدا بۆچی ئێسترسوار و کەرسوار، وەیا ئەوانەی حەز لە سواری دەکەن و هەر خەونی پێوە دەبینن، کەر و ئێسترەکانیان نەگۆڕان بە عەرەبانە و گەرۆك و ڕێی ئاسن و فڕۆك، بگرە پایسکلیش؟ ئێوە دەفەرموون (کە هۆی بەرهەمهێنان گۆڕا...) ئیتر کام جندۆکە و مێردەزمە و شەیتان لیَ ناگەڕێن لە قرناقە و عفەك و شارەبان ئەم گۆڕانە چاوەڕوانکراو و (حتمی)یەی کەر و ئێستر بۆ عەرەبانە بێتە دی؟ ڕەنگە لەوەرامدا پێمان بڵێن باری ئابووری و ئاڵوویر و رامیاری و ڕۆشنبیری لەو شوێنانەدا بەرەوپێش نەچوون بایی ئەوە بکات هۆی گوێزانەوەیان تێدا بگۆڕێت، جا ئەگەر ئەمە وەرام بێت چ کارمان بە کێشەی (گۆڕانی هۆی بەرهەمهێنان) نامێنیَ چونکە کە ئەو هەموو بارانە گۆڕان شاڵڵا کەر و ئێستر هەرگیز نەدەگۆڕان... ئەمە دەڵێم دەشزانم ئەگەر هەموو شتێك گۆڕا دەبیَ کەر و ئێستریش بگۆڕێت هەر نەبیَ بەوەدا کە بخرێتە پێش عەرەبانە، ڕێگەوبانیش خۆش بکرێن بە پێی داخوازی سوڕانەوەی ڕەوڕەوەی عەرەبانە، لەم حاڵەتەشدا چ دەورێکی نەزەرییەی (هۆی بەرهەمهێنان) لە بەیندا نامێنێت چونکە ئەوسا نەزەرییەیێکی دیکە دێتە کایەوە کە دەڵیَ عەمەلیەتی گۆڕان لە شێوەی نماکردندا ڕوودەدات نەك لە ڕێی گۆڕانی هۆی بەرهەمهێنان و (تناقض)ەوە، دیارە (نما)ش هەرچی لە کۆمەڵدا هەیە دەیگرێتەوە بەو پێیە ئەگەر هۆی بەرهەمهێنانیش (بەتێکڕایی) نەگۆڕیَ، بەرەوپێشچوون و گۆڕانی کۆمەلایەتی هەر دەبیَ. بەلای منەوە ڕاستی و ناڕاستیی تیۆری نماکردن چۆن دەبیَ بابێت (وەك بزانم زۆریشی ڕاستی تێدایە) ئەوەی مرۆڤ دەجوولێنیَ هۆیەکی یەکجار گەورەتر و بەرفراوانتر و بنجیتر و کاریگەرترە لە (تناقض) و لە هۆی بەرهەمهێنان و ئەو تەرزە لێکدانەوانەی بەدەوری ئەو تەرزە (محور)انەدا دەخولێنەوە. بزوێنەری مرۆڤ و کۆمەڵ (پەلەی ژیان)ە بە رابەرایەتیی هێزی لێکدانەوە و هۆش ئیتر ئەو هێزە زۆر بیَ یا کەم، توانای تێگەیشتنی تەواوی شتانی هەبیَ یا نەبیَ.

وەك دەشبینیت (پەلەی ژیان) هەم (تناقض)یش دەگرێتەوە هەم هاریکاری و

برایەتی و دۆستایەتیش. ڕابەرایەتیی هۆشیش لەوانەیە بەرەو ئامانجی ڕاست لێ خوریێت لەوانەیشە هەڵەی کوشندە بە مرۆڤ و بە گەلیش بکات، هەروەهاش بەبەربەوە هەیە لە ڕێی کەوتنە بەرحوکمی دوو هاندانی جودا دوو برای داکوبابی یەکێکیان ببێتە ئیماندار ئەوی دیکەشیان کفران بکات، هەر وەك دەشێ دوو ڕێبازی سیاسی لە یەکتر جودا بگرنە بەر. خۆ ئەگەر بڵێیت مومکینە بەرژەوەندی موشتەرەك کۆیان بکاتەوە وەیا دژایەتیی بەرژەوەند بەشەڕیان بهێنێت دەڵێم ڕاست دەکەیت و قسەکەشت ئیسپاتی دەوری (پەلەی ژیان) و (هۆش و لێکدانەوە) دەکات پتر لەوەی بەڕاشکاوی دەوری (تناقض) بە ئیسپات بگەیەنێت وەیا بە هیچ جۆرێك تەئسیری (هۆی بەرهەمهێنان)ی تێدا بدیترێت. کە ئەمە دەڵێم میسالی بەهێزم بە دەستەوەیە: ئەگەر بەشەڕهاتنی دوو برا لەسەر تەماع لایەنی (تناقض) بسەلمێنێ خۆ لە هەمان کاتدا (پەلەی ژیان)یش دەسەلمێنێ، بەڵام کە دو برا وەیا دوو برادەر وەیا دوو بەرەی میللەتێك بە سەهوو دەچن و دژی بەرژەوەندیی هەردوو لا ناکۆکی دەنێنەوە (تناقض) و (هۆی بەرهەمهێنان) لە هیچ ڕوویێکەوە و بە هیچ شێوەیێك تەفسیری ئەو ناکۆکییە نا بەجێیە ناکەن.

لەم حاڵەتەدا دیارە (هۆش و لێکدانەوە)ی بەرەواژ کاری خۆی کردووە کە هەڵوەستێکی (زاتی) ڕووتی پڕ لە هەڵەی پێك هێناوە و پەکی لایەنی (موضوعیة)ی خستووە، لەمەشدا فەرق نییە لە نێوان بەسەهووچوون و بەسەهوو بردن چونکە هەردوو حاڵەت دەگەڕێتەوە بۆ (زات). بێگومان ئەگەر دوو هۆشی ئەلەکترۆنی لە جێگەی ئەو دوو لایەنە بەسەهووچووە وەیا بەسەهووبراوەدا بوونایە ئیمکان نەدەبوو فەتوای ناکۆکی بدەن چونکە هۆشی ئەلەکترۆنی (زات)ی نییە بەسەهوو بچێت، ئەگەر مەعلوماتی هەڵەشی تێ نەهاوێن بە فەند و فێڵی پیاوخەڵەتێن بەسەهوو نابردرێت.

دەمەوێ پرسیارێکی دیکەی سافیلکە بکەم و بڵێم ئایا گۆڕانی بەرەوپێشی فکری نووسەر و هونەرکار و فەیلەسووف بەستراوەتەوە بە گۆڕانی قەڵەمی پێ نووسین و فرچە و ڕەنگ و تەوش و بەردی هەیکەلتراشی و کاغەز و مەرەکەبەوە، یاخود پێشکەوتنەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کارگەی کەرستەکان دروست دەکەن؟ یاخود بۆ گۆڕانی ئەو کارگانەی دروستیان ناکەن؟ خۆ دەبێ سەرەوژوورچوونی فکری نووسەر و هونەرکار و شاعیر و زانا بکرێ بە بەندە و بەچکەی یەکێك یا دووان یا پتر لە هۆیەکانی بەرهەمهێنان، ئیتر ئایا بە باسکەکانی کام (هەشت پێ– اخطبوط)ی هۆی

بەرهەمهێنان ئەو فکر و هۆشە شریت پێچ بکەین؟ تەمغەی نۆکەرایەتیی کام یەکێك لە سەرچاوەکانی ئیلهامی هۆی بەرهەمهێنانیان لێ بدەین؟ ئاخۆ دەست بە دارعەسای کام تەریقەتی هۆی بەرهەمهێناوە بگرین بۆ وەرامدانەوەی ئەو پرسیارەی کە دەڵێ بۆچی فەلاحی مسڵمان بە نیازی فرەکردنی بەرهەم بێ وەیا بۆ کەیفی پیاوانەی خۆی بێ دوو سێ ژنان دەهێنێت کەچی فەلاحە دیانەکەی دراوسێی خۆی بە یەك ژن دابین دەبێت، ڕێشی نییە دوو ژن و سێ ژنان مارە بکات؟ کام داخوازی و پێداویستی هۆی بەرهەمهێنان وا دەکا لە یەك جێگەدا دوو سێ یاسای لە یەکترجودا بۆ تاکە یەك جۆری بەرهەم پەیدا ببێت؟ بۆچی زانایەکی لاوەکی خەرەکی خەرەك ڕێس بگەیەنێتە پلەی کارگەی چنین خەرەك ڕێسەکەش هەر لە پلەی دوو هەزار ساڵ پێش ئیمرۆ جینگڵ بخوات؟ بەڕاست کام هۆی بەرهەمهێنان لە حیجازی بەر لە هەزار و سێ سەد ساڵ گۆڕا و قورئانی پەیدا کرد و لە ماوەی سێیەکی سەدەیێکدا تاج و تەختی دوو دەوڵەتی هەرە گەورەی ئەو سەردەمەی تێك دا و عەرەبی بێ ماڵ و حاڵ و بێ سەواد و بێ دەوڵەت و بێ ژیاری کردە فەرمانڕەوای بەشێکی زۆری جیهانی پێشکەوتووی هەزار و سێ سەد ساڵ پێش ئیمرۆ؟ تۆ بڵێی کە لافاوی مسڵمانی ڕەش و ڕووت ڕووی لەو دوو وڵاتە کرد بۆچی هۆی بەرهەمهێنانیان تێدا بە دەنگ نەهات؟ ئایا شافیعی وەیا ئەبو حەنیفە لە هۆیەکانی بەرهەمهێنانی سەردەمی پێغەمبەرەوە بیروباوەڕەکانی خۆی هەڵدێنجا یاخود هی ڕۆژگاری ئەمەوییەکان یاخود هی ڕۆژانی ژیانی خۆی؟ تێ ناگەم، کە دەرزی دروومانی دەست گۆڕا بە مەکینەی Singer بۆچی پێوەندیی نێوان ئەوانەی لەگەڵ دروومان خەریکن، جلدروو بێ یاخود جل دروستکردوو، هیچ گۆڕانێکی بەسەردا نەهات؟ ئۆتۆمۆبیل پەیدا بوو کەچی سۆفییەتی لە ساڵانی ٩٢٠–٩٤٠ پتر پەرەی سەند لەو سەردەمەی کە سۆفی بەپێیان یا بە سواری سەفەری دەکرد؟

خوێنەر لە شێوازی ئەم پرسیارانە سەیری نەیەتەوە کە دەبینێ بە لچك و لێو و بە تەوسەوە خۆیان ئاڕاستەی هۆیەکانی بەرهەمهێنان دەکەن چونکە ئەو لچك و لێوەی ئەم گوتەیە لە هۆش و گۆشی مرۆڤی با دەدات و ئەو گاڵتەیە بە هەست و زانینمانی دەکات گەلێك پتر لەوەی نووسیم داوای تۆڵەی لێ ستاندنەوە دەکات. تۆ سەیری کە دەڵێ (کە هۆی بەرهەمهێنان گۆڕا... کۆمەڵایەتی دەگۆڕێ) چەند بەرەهایی و بێ باکانە مرۆڤ دەکاتە عەبدی ئەو پێمەرەیەی کە لەبن پێڵاوەکانیدا دەرزێتەوە و خێرا

یەکێکی دیکە لە جێگەی ئەو دەکرێ بە پێنج درهەمان.

داس و گاسن و چەکوچ و تەڵە و تۆڕ... کە سەرەتاییترین کەرستەی گوزەرانن دەبێ جێگەی ئەو خوایە بگرنەوە کە دەیانگوت هۆشی بە مرۆڤ داوە و ڕێی چاکە و خراپەی بۆ ڕوون کردۆتەوە! گۆیا من و تۆ و باب و باپیرانمان کە لە زەمانی سۆمەرەوە بە گاسن و گارەش نانیان پەیدا کردووە، بیروباوەڕ و هۆش و ئاین و پێوانەی شەرەف و نامووس و مەردی و نامەردی و هەموو بوونی مەعنەویمان لەو گاسن و گارەشەوە بەسەردا باریوە. داسوولکە فێری ڕاستگۆیی وەیا درۆزنیمان دەکات، دەسا لەوەتەی مرۆڤ هەیە هەرگیز حورمەتی گاسن و داسوولکە و پێمەڕە و مشار و چەکوچی بەقەدەر حورمەتی پێڵاوەکەی لا نەبووە، هەرچی هۆش و زانین و خەسڵەتی چاکە و ڕێز لە خۆنانیش هەیە لە دژی ئەوان و لە رەغمی ئەوانی پەیدا کردووە. ئەو ژیانی ناگزوور و کولەمەرگی مرۆڤ بەهۆی ئەو ئامێرە خوێڕیانەوە بەسەری بردووە وەهای لێ کردوون بە دوژمن هەر دەستی ڕۆیشتبێ وازی لێ هێناون، تا ئێستاش فەلاحی قوڕبەسەر هەر ئاوی ڕوون شك ببات ناچێتە ژێر ئەرکە پشت شکێنەکەی داس و گاسن.

هەڵبەت دەزانم، تۆش دەزانیت، مرۆڤ کە ناچار بوو لەگەڵ بەندیخانەش دێتە ڕەدایێ، هەر بەو پێیەش سەپان ناچارە داسەکەی بسوێت و پەڕۆوپاڵ بخاتە ناو قەیناغەکانی پەنجەکانیەوە و –ئەگەر هەیبێ– لە ترسی مار و دڕك و قەسەڵ گۆرەویی چۆکان لە پێ بکات و کوندەلاَنێکیش لە پەرێزێ بۆ مەشکۆڵەی دۆ– ئەویش ئەگەر دۆی هەبێ – و جەوەندەی ئاو قوت بکاتەوە هەموو ڕۆژێکیش سەد جاران لەعنەت لە داسەکە و قەیناغەکە و قەسەڵەکە دەکات هەر ڕێشی بوو هەڵدێت بۆ ژیانی شارستان. ئەم مامڵەتەی کە بەرژەوەند بە مرۆڤی دەکات لەگەڵ دەوروبەردا، بەڵگەی عەبدایەتیی مرۆڤەکە نییە بە پێچەوانە هی ژیری و زانین و هەستکردنیەتی چونکە ئەگەر مرۆڤ ئەو زانایە و هەستیارە نەبا یا لە پلەی ئاژەڵیدا دەمایەوە یا وەك هەزاران گیانلەبەری دیکە ئەویش ئاسەواری دەبڕایەوە. سەیری چەند بە ئاسانی دەتوانین خۆمان لە چاوبەستەکێی ڕواڵەتی دیاردان ڕزگار بکەین، ئا لێرەدا لە جیاتی ئەوەی عەبدایەتیی مرۆڤ بۆ دەوروبەر بە ئیسپات بگەیەنین هاتین ژیری و کابان پوختی و دەوڵەت پارێزیی سەپانەکەمان بەدی کرد لەو کاردروستاییەی کە بۆ حەسانەوەی خۆی کردی، هەر ئەمەش ڕاستیی مەسەلەکەیە. بێگومان ئەگەر هەمان حاڵەتی پیتۆڵی و زیرەکی لە حەیوانێك بە دیاری دابایە کەی لێی نەدەکردە بەڵگەی عەبدایەتی بۆ

حوکمی دەوروبەر، بە پێچەوانە، دەگوترا ئای لەم زیرەکییە و مشورخواردنە عەجایبە های.

سەرنجی خۆت بدە بۆچوونی ئەوانەی لە بیرکردنەوەدا بەلای بایەخدان بە مادەدا دەچنەوە، چەند بیٚ وچان و هەتا بۆیان بکریٚ دەوری سەربەخۆی مرۆڤ لە گۆڕان و چەند و چۆنی ڕووداو و کۆمەڵایەتی دادەلەنگێنن، چونکە کاریگەری و دەوری سەربەخۆ پتر و ڕوونتر لە کردەوەی تاکدا بایەخدار خۆی دەنوێنیٚ، دێن خەریك دەبن دەوری تاك دەپووچێننەوە و هونەرەکەی دەدەنەوە بە گەل (ئەم مەسەلەیە لە لاپەڕە «١١-١٢»ی بەرگی سێیەمی کتێبی «حاجی قادری کۆیی» نەختێك ڕوون کراوەتەوە.) لەوەشدا ئاشکرایە مەبەس دەوڵەمەندترکردنی گەل نییە چونکە گەلی بیٚ چارە بە قسە دەوڵەمەند نابیٚ، ئاگاشی لەوە نییە نووسەر هەن لەسەر کاغەز پشکی گەل لە کاری بایەخداردا پتر بە پۆز دەنوێنن، مەبەس ئەوەیە «تاك» هەستی شانازی بەخۆکردنی دابشکێت... دوای ئەمەی تاك ڕووتایەوە و گەلیش پۆشتە نەبوو ئەمجار دێن سەرلەبەری گەلیش بیٚ تەئسیر دەکەن لە ئاست «هۆی بەرهەمهێنان» بەوەدا کە پاتەوپات و بیٚ تەئویل و عوزر هێنانەوە گۆڕان و بەرەوپێشچوون دەبەنەوە بۆ گۆڕانی هۆیەکانی بەرهەمهێنان، دەقی نەزەرییەکەش وەها ئەو هۆیانە بەسەربەخۆیی باس دەکات هەر دەڵێی لە مەریخەوە بۆ سەر زەوی دابەزیون.

زۆر جاران لەگەڵ خۆمدا دەڵێمەوە قەیدی چی دەکرد ئەگەر گوترابایە مرۆڤ لە هەوڵی گوزەران و بەرەوپێشچوون و حەسانەوەیدا کەرستەی بەرهەمهێنان و دروستکردن و لەسەرخۆکردنەوە و هەڵمەتبردنی بەرەو لەبارتری و چاکترییەوە دەگۆڕێت، هەرجارەش بەپێی داخوازی پەیدابوونی کەرستەی چاکتر، یاسای ئاڵوگۆڕ و مامڵەت لەگەڵدا کردن و سوود لیٚ وەرگرتن و هەموو پێوەندییێکی کە بەوانەوە بەستراوە دەگۆڕێت، ئیتر لەو ناوەشدا گەلێك وردە حیسابی سوودی بەرتەرسکی شەخسی و بەرهەڵستی کردنی ئەم لایەنە و ئەو لایەنە و تووڕەبوونی عەمر و زەید و خۆشامەدی لێکردنی فلان و فیسار و هەزاران هەڵوەست و گوتە و کردەی لە یەکتر نەچووی سوودمەند و زەرەرمەندان بەخەبەر دێت و کاری خۆی بە چاکە و بە خراپە دەکات. ئێستەش دەڵێم بۆ دەبیٚ نەزەرییە هەبیٚ حەز بەوە بکات ڕیشی مرۆڤ لە دەست گارەش و داسوولکەدا بێت! کەی ڕەوایە خەیاڵ بۆ ئەوە بروات کە ئەگەر عەبدایەتیی مرۆڤ بۆ هۆی بەرهەمهێنان بە ئیسپات بگات کامرانی و بەختەوەریەکەی مسۆگەر

دەبێت! ئەگەر مەبەستت ئەوەیە لە ڕێی بێ بایەخکردنی دەوری مرۆڤی هۆشیار و هەستیار و زانا و پسپۆڕ دەوری هۆی بەرهەمهێنان بەرز بکرێتەوە لەوێشدا هۆیە هەرە سەرەتاییەکە کە چەکوچ و داسە بکرێ بە سەرامەدی هەموو کەرستەیێکی بەرهەمهێنان هەر بۆ ئەوەی کرێکار و فەلاح کە چەکوچ و داس بە دەستەوە دەگرن بکرێن بەرابەری پێشکەوتن و خاوەنی کۆمەڵایەتی، ئەگەر ئەمە مەبەستە خۆ دەتوانین بێ ئەو هەموو فاك و فیکە و چاوبەستەکێیە لە پێشەوە بڵێین کرێکار و فەلاح کە ئەرکی زۆر قورسیان بەسەر شانەوەیە دەبێ چاودێریی بەرژەوەندیان بە زیادەوە بکرێت و بحەسێندرێنەوە و... هتاد چونکە ئەم قسە و بیروڕایانە کە هەرگیز لە عەمەلە و فەلاحەوە دانەکەوتووە بەڵکو بیرکەرەوە و فەیلەسووف و ڕابەرانی سیاسەت لە چینەکانی سەرووی فەلاح و عەمەلەوە کردوویانە بە پرۆگرام وەیا ئاین، مومکین بوو جۆرێکی دیکەش گوترابان و دەقەکانیان پتر بەرەو ڕاستی چووبان و هەمیسان هەموو ئەو ئامانجەی کە ئێستا بەبەر چاوی بیرکردنەوەی مادییەوە گیراوە ئەوساش بەبەر چاوی دەقەکانی دیکەوە گیرابا. هەرگیز بزووتنەوەی شۆڕشگێڕانەی پرۆلیتاریایی نەبەستراوەتەوە بەو باوەڕەی کە دەڵێ هۆی بەرهەمهێنان و گۆڕانی، بنەمای کۆمەڵایەتییە. ئەوەی ڕاستی بێ پەرۆشی من لەم قسانەی دواییمدا بۆ لایەنی ئاکارەکی (اخلاقی)ی نەزەرییە و بیروباوەڕان دەگەڕێتەوە کە دەبینم لە ڕادەبەدەر مرۆڤ بۆ هۆی بەرهەمهێنان دەشکێننەوە، ئەگەر نا لە نوختەی نەزەری زاتیبوون و مەوزووعیبوونیانەوە زاتی خاوەن نەزەرییەکە خۆی سەرپشك بووە لە داڕشتنیان، ئیتر خوام دەکرد لەو داڕشتنەدا هەرچی ڕاستی و بەرژەوەند هەیە پێشێل کرابێت وەیا بەرژەوەندی لایەنێکی بەرتەسك ڕەچاو کرابێت وەیا هەر مەبەستێکی دیکەی چاك و بەد هەیە تێی ئاخنرابێت، لە هەموو حاڵاندا لایەنی (زاتی) لە چاوان دەچەقێ. دەوری (زات) هەرگیز بەوە کەم نابێتەوە سوود و بەرژەوەند لە نەزەرییەدا مەبەست بێت، بەوەش زیاد ناکات بە دوشمنایەتیی غەیر نەزەرییە دروست بووبێت، بەڵام لەو حاڵانەدا کە بە ئاشکرایی ڕاستی بنبوو دەکرێت ڕێم هەیە بڵێم لەگەڵ ڕاستیدا ئاکاریش خنکێنراوە چونکە کارەکە سەر بە (درۆزنایەتیی بێ باك) دەگەیەنێت. ئەدی وەها نییە.؟

ڕەنگە هەندێ کەس بە سافیلکەیی بڵێن ئەو نەزەرییەی کە مەوزووعیەتی تێدا نەبێت لێی ناوەشێتەوە سەرکەوتوو وەیا بەردەوام بێت لەبەر ئەمە پشت گوێ خستنی واقیع و مەوزووع و ڕاستی بایەخ نادات بە لایەنی زاتیبوونی نەزەرییەکە، بەڵام وەك بۆ چاوی

حەقیقەتبین دەردەکەوێ بەردەوامبوون و نەبوونی پڕۆژە و پرۆگرام و بیروڕا و نەزەریان کاتێك پەکی لەسەر ڕاستی و واقیعیەت و مەوزووعیەت و بەرژەوەند و ئاکار، دەکەوێ کە بەبێ تەدەخولی (دەسەڵات) تاقی بکرێنەوە و ئەنجامەکانیان بەرەهایی و دوور لە چاوسوورکردنەوە هەڵدەسەنگێندرێن ئیتر بە پێی چاکە و خراپەیان بەردەوام وەیا کەم دەوام بن، کەچی وەك دەزانین بەزۆری پڕۆژەی پووچەڵ لە دوو ڕێگەوە دەشێ پتر لە پڕۆژەی دروست بەردەوام و ڕێز لێگیراویش بێت. یەکەمیان ڕێگەی هێز و هەڕەشە بەکارهێنان، دووەمیشیان کوێرکردنی زات و نەفسی گەل تا ئەو ڕادەیەی فەرق بە چاکە و خراپەی پڕۆژان نەکات لەوە هەر گەڕێ کە وا لە گەلێك حاڵ و باردا گەل بۆخۆی لە پلەیێکی هێندە بەرەژێری دواکەوتندایە بە پڕۆژەی چاك هەر ڕازی نابێ و ڕەنگە بە دەستی خۆی بەردی بناخەی ئەو پڕۆژانەی مایەی خێروخۆشین دەربهێنێت. من لەلای خۆمەوە تا ڕادەیێك ڕازی و ناچارم بە چاوپۆشیکردن لەو جۆرە پەککەوتنەی (زات) کە بە هۆی ترساندن وەیا گێلکردن وەیا تێ نەگەیشتن کاری رووخێنەر دەکات، بەڵام جۆرێکی دیکەی (زات کوێری) یەکجار بریندارکەر هەیە لە تەحەمولدا نییە، ئەویش زاتکوێریی ئەو (ڕۆشنبیران)ەیە کەوا لەگەڵ داواکردنی (علمانیة و موضوعیة)دا هێندە لە زاتییەتی گومڕادا ڕۆدەچن قبووڵ ناکەن هیچ کەسێکیش بە زاتی ئازاد و چاوی کرایەوە و مێشکی ڕوونەوە دوو قسەی ڕاست و دروست بکات و دوو هەڵان بەدەرخات و ڕەخنە لە دوو کاری ناڕەوا بگرێت. ئەو (ڕۆشنبیر)ی وەها زاتکوێر، پتر لە مرۆڤی سادەی نەخوێندووی سۆفی مەشرەب و دەروێش تەبیات دەبن بە مێردەزمەی ئازادی خنکێن، چالاکترین هەرا دەنێنەوە دژی بیری ڕۆشنی بەرەوپێش، خێراتریش گونبەدی شەخسییەتیان بە ڕەهایی و ئازادیی فکر دەتەپێ و سوودی مادیشیان دادەلەنگێ لەو ڕووەوە کە شۆڕەتی ناویان و هۆی گوزەرانیشیان لە بەگژداچوونەوەیان دژی بیروباوەڕی نەترساو و فێڵ لێ نەکراو هەڵدەقوڵێت، بەڵام دەبێ ئەوەندە بڵێم تێکەڵبوونی بەرژەوەند و هۆی گوزەران لەو بەگژداچوونەدا مەسەلەکە بۆ (عاملی مادی) ساغ ناکاتەوە چونکە بەرلەوەی گوزەران و بەرژەوەندیش کەوتبێتە ناو حیسابی لەسەرکردنەوە و بەگژداچوونەوە، کابرای (ڕۆشنبیر)ی زات کوێر وەها یەخەگیری زاتی بینەر دەبێت هەر دەڵێی پاسەوانی پەرستگایە و لەگەڵ بێ ئیمانان دەجەنگێت.

ئەم تەرزە دیمەنە لە کوردستانی خۆمان بە درێژاییی پتر لە (٣٠) ساڵی ڕابردوودا

بەرچاو بووە بە تایبەتی لە کاتی هەڵپە و کڵپەی ساڵانی (وثبة) و ١٩٥٩ کە مەیدانی شەڕ بە خەڵق فرۆشتن بۆ ئەو (ڕۆشنبیر)ە زات کوێرانە نەك هەر بە تەواوی کرابووەوە بەڵکو بەڕووی زات ساغاندا وەها تەنرابوو لە بەندیخانە نەفەسبڕتری لێ بەسەر هاتبوو، جا ئەگەر دەسەڵاتی ئەم زاتکوێرانە یەکجارەکی بووبایە فەرمانڕەوا، پرۆژە و تەجرەبە و تاقیکردنەوە و ئەزموونی قوربەسەر کەی دەتوانێ لە حاڵەتی ڕاست دەرنەچوونیاندا دەلالەتیان لێ وەربگیرێت. من لەو ساڵانەدا بە تایبەتی لە ساڵی ١٩٥٩ (ڕابەر)ی وەهام دیتووە بووبووە فەرمانڕەوای ناوچەیێکی دوو هێندەی قەزای کۆیێ، هەم پاشخانی سەقافەتەکەی سەکندایەتیی زێدە پاشکەوتوو و بێ حورمەت بوو، ئەوپەڕی تێ هەڵکشینیشی لە خوێندەواریدا ئەوە بوو بۆی ڕێك نەکەوتبوو فێری ئیمزا بێت. هەزار ڕەحمەت لە گۆڕی بێت، بەڕاستی ڕابەر بوو.

هەرچەند یەکجار بە پەرۆشم بۆ تێکڕای ئەو ڕۆشنبیرانەی (زات) بە قوربانی (مادە) دەکەن و واش دەزانن کارەکەیان بە سوودی مرۆڤ تەواو دەبێت کە مرۆڤ خۆی (زات)ی ڕووتە، پەرۆشم بۆ بەرەی (هونەرکار)ان پتر کارم تێ دەکات چونکە هونەرکار پتر لە تاقمی تێکڕای ڕۆشنبیری دیکە قەرزداری زاتی خۆیەتی لەو ڕووەوە کە بەرهەمەکەی دە هێندەی نووسین و قسەکردن زادەی هەناو و تەرجەمەی دڵ و دەروون و کەف و کوڵی بورکانی نەفسیەتی. بێنە تابلۆی وێنەکێشێك بگرە بە پارچە نووسینی نووسەرێك، کە هەردوویان بە یەك بابەتەوە خەریك بووبن، دەبینیت دەلالەتی نووسینەکە سەد جاران یەکسەرتر و ڕوونتر و ئاشکراتر و (بابەتی)ترە لە دەلالەتی تابلۆکە. بە نموونە دەڵێم، کە دەخوێنیتەوە (زوڵم بەدە) هێندەی نووسەری عیبارەتەکە لە مەبەست و بابەتی قسەکە دەگەیت، بەڵام هەمان واتا لە تابلۆی وێنەکێشدا (هەر لە وێنەکێشی مەیلەو نەقاش تا دەگاتە سووریالیست) لەوانەیە بە جۆرێك تەعبیری لێ درابێتەوە کە هەر وتووێژی تایبەتی زاتی وێنەکێشەکە بێت و تەعبیرەکەش هەمووی دەسکرد و زادەی زاتەکە بێت کە بە دەگمەن نەبێ لە دڵ و دەروون و زاتی یەکێکی دیکەدا نە بڕسکێت و نە مەفهومیش بێت. پێی ناوێ من بڵێم لەخۆوە دیارە، ئەو هەموو ڕێبازە جودایەی کە بوونەتە قوتابخانەی جۆراوجۆری وێنەکێشی، لە هەر ڕێبازەشدا بە ژمارەی کەسانی وێنەکێش شوێنپێ و ڕێچکۆڵەی تایبەتی و سەربەخۆ دێنە بەر هەست و چاو تا ئەو ڕادەیەی کە ئەگەر یەکێك لە خاوەن ئەو شوێنپێ و ڕێچکۆڵانە شوێنی یەکێکی دیکەی هەڵگرتبووەوە لە ناو و شۆرەتی

هـونـەرکـاری دەردەهـاوێژرێت و بـایـەخـی پـێ نـادرێت. ئـەمـانـە بـەڵگـەی زاتـیـبـوونـی وێنەکێشە چونکە دیارە بابەتی تاک تاکی هونەرکاری هەریەکێك لەو ڕێبازانە هاوتا و هاوواتا و هاوەبەستی بابەتی کۆمەڵەی هاورێکانی خۆیەتی لە هەمان ڕێبازدا بەڵام زاتەکەی هاوکێش و هاوشەقڵ و هاوپێوی زاتەکانیان نییە، واتە ئەو خۆی نوسخەی دووەمی هاورێکانی نییە هەرچەند بابەتەکە و (التزام)ەکەشی بێ فەرق بێت لەگەڵ هی ئەواندا. لێرەدا هونەرکار جارێکیان شەقامەرێی فکر و باوەری خۆی جودا کردەوە لەوانەی هاوباوەری نین، جارێکی دیکەش لە ناو شەقامەرێکەدا ڕێچکۆڵەیێکی سەربەخۆی خۆی هەڵگرتەوە کە ئەگەر هەڵی نەگرێتەوە پێی ناڵێین وێنەکێشی هونەرمەند(١).

لە وێنەکێشی زاتیتر کاری مۆسیقایە، چونکە هەر نەبێ (وێنە) دیمەنی شتانت دێنێتە بەر چاو بە شێوەیێك کە ناسینەوەی ئەسڵەکەی لە دەسەڵاتی بینەردا بێت هەرچەند ڕاگەیاندنی تێکرای تابلۆکە بەولای دەسەڵاتی بینەری عادەتییەوە بێت، بە نموونـە کـە تـابـلـۆیـەك چـاوی پشیلـە و تـایـەی گـەرۆك و دەسکـەپـیـاز و شەکسپیر و ئەنگوستیلەی درووماانی لەتەك یەکتردا دانان مومکینە هەمووما‌ن تاك تاکی ئەو پێکهێنەرانەی ناسینەوە هەرچەند نەشزانین تێکرایان چ مەبەستێك بەدەستەوە دەدەن چونکە لەوانەیە وێنەکێشەکە مەبەستی لە کۆکردنەوەیان (ڕاوەماسی) وەیا (شەڕ و ئاشتی) وەیا (دۆستەکەی خۆم) وەیا (یاریی سێباز) بێت، کەچی پارچەیێکی مۆسیقا نە واتای تێکرای و نە هی لەرەی هیچ تاکێك لەو ئامرازانەی تێیدا بەشەدار بوون ئاشکرایە بۆ بەر گوێی بیسەر، تەنانەت پسپۆڕیش لە پەراوێزی بۆچوونێکی فراواندا دەتوانێ بەرەو خوریەی هەناوی مۆسیقاساز بڕوات، چونکە ئەویش ناتوانێ واتای هەموو لەرە و لەرزە و ترینگە و خرینگەیێك تێ بگات وەك کە بینەر دەتوانێ چاوی پشیلە و دەسکەپیاز و ئەنگوستیلەی بناسێتەوە با پسپۆڕیش نەبێت. خولاسە هونەرکار لە هەمو ڕۆشنبیرێك زاتیترە، هەرچەند لە نێوان ئەو بەرەیەشدا خوار و ژوور و سەخت و ئاسان هەیە، هەر ئەو زێدە (زاتیبوون)ەشە وا دەکات بەرەی ڕۆشنبیران یەکجار تەنگاوتر بن بە دەست ئەو هەل و مەرج و بەند و بەرهەڵستانەی کە ژیانی تاك و

(١) من بۆ (فنان) وشەی (هونەرکار) پەسند دەکەم، هەرچی وشەی (هونەرمەند)یشە بۆ واتای بەرفراوانی چەسپاوی لە هەر کارێکدا وەك بڵێی (ئەم نووسەرە هونەرمەندە) نابێ بڵێی نووسەر هونەرکارە.

کۆمەڵ ڕێك دەخەن و یاسا و پێڕەو بەدوا خۆیاندا دەهێنن وەك ئەوەی کە دەبێ هەمو ڕۆژێ لە فلانە سەعاتەوە تا فلانە سەعات عەمەلە و مەئموور لە کاردا بن وەیا فەلاح ناچارە لەگەڵ شەبەقی بەیان گاجووتەکانی بۆ جووتکردن لێ خوڕێت، هەروەهاش بەقاڵ و حەماڵ و لیخوڕ و کاروانچی و باغەوان.

جا کە تۆ هاتیت و ڕۆشنبیر و هونەرکارت بەند کرد بە وەخت و سەعات کەلکی لێ دەبڕێت و نەزۆك دەبێت، هەروەهاش نەزۆکی دەکەیت کە ڕێی ئازادیی لێکدانەوە و تەعبیرت لێ بڕیەوە چونکە بابەتەکەی ئەو گاسن و هەنجیر و داسوولکە و چەکوچ و ئێستر و تۆڕ... نییە کە بە درێژاییی مێژوو بە دەست عەبد و حەپسانیشەوە هەر بەرهەمهێن بوون. سەرمایەی ئەدیب و هونەرکار مێشك و دەروونەکەیەتی، باشتریش ئەوەیە بڵێم لە بەرهەمی زیهنیدا بەرهەمەکە و هۆیەکەی پێکهێنانی یەك شتە چونکە هۆش و دەروونی هونەرکار لە بەرهەمەکانیاندا خۆیان دەزێنەوە ئیتر یا لە شێوەی پەخشان و هەڵبەست یا پەیکەر و وێنە یا مۆسیقا...دا جلوە دەبەستن، تەنانەت دەتوانین بڵێین شەبەنگی ئەو بەرهەمانە (چ شیعر و پەخشان بێت و چ هونەری جوان بێت) لە مێشك و دەروونی نووسەر و بوێژ و هونەرکاردا بەرلەوەی بشبن بە پارچەی هەڵبەست وەیا پەیکەر... ئا ئەو شەبەنگە مەلۆتکەی ژانوژواری زاتەکانە، جا ئەگەر هێزی (ونبینی) لە مرۆڤدا هەبێت دەتوانێ بیانبینێت با نەشبووبنە تابلۆ و پەیکەر، بە نموونە دەڵێم، تۆ کە هاتیت چەند بەیتێکت لە دڵ و دەروونی خۆتدا ڕێك خست و بۆت ڕێك نەکەوت بیاننووسیتەوە و لێت گوم بوون وەیا هەر بە جارێ لە بیرت چوونەوە دیسانەوە تۆ دەروونەکەت خۆی زاوەتەوە هەرچەند مەلۆتکەش لە نێواندا نەبێت، هەروەهاش کە ئەو خەیاڵە شاعیرییە لە دەروونی پەیکەرتراشدا رسکا و جلوەی بەست و خۆی هەڵکەند ئەگەر نەشبێ بە پەیکەر زاتی دەروونەکە ناپووچێتەوە. دەروونەکە ئاوس بووە و زاویشە بەلام بۆی ڕێك نەکەوت لە بەردێك چەسپ بێت وەك ئەوەی کە تۆ وێنەی خۆت بە کامێرا دەگریت تیشکەکان و سێبەرەکانی لە لەشتەوە هەڵدەبەزنەوە چ فەرقێك ناکەن بەوەن کە کامێراکە سەقەت بێ وەیا جامەکە بسووتێ لەگەڵ ئەوەی وێنەکەت بە ڕێکوپێکی دەرچێت.

بەڵێ بێ گومان هونەرکار لە ڕۆشنبیری دیکە پتر لە زاتی خۆیدا ڕۆچووە، تێکرای ڕۆشنبیرانیش زاتیترن لە غەیری خۆیان، کە ئەمەش وەها بێ سەیری هەرە سەیر لەوەدایە کە دەبینم هونەرکار دەیەوێ وا رابنوێنێت ئەویش وەك خەڵقی دیکە بابابێکی

مەوزووعییە، لەوەشدا (زاتییەت) تێکەڵ بە (ئیلتیزام) دەکات. من ڕەوا نابینم چی دیکە موناقەشەی (زاتیبوون)ی هونەرکار بکەم چونکە دەبێتە کوتانەوەی بەدیهییە، تەنها ئەوەندە دەڵێم لە گۆشەی نەزەری ئیلتیزامی هونەرکارەوە دەبێ هونەرکار یەکجار بە درەنگەوە بێتە سەر لەدەستدانی زاتی خۆی و پڕکردنەوەی دەروونی بە بابەتی خوازراپەوە و بە دیاری وەرگیراو چونکە لەوەدا ئەو بەر لە هەموو کەسێك و پتر لە هەموو وکەسێك نابووت دەبێت. تا ئەوەندەی هونەرکار لە باوەڕی بێ خەوشەوە هونەرەکەی خۆی بکاتە خزمەتکاری ئیلتیزامەکەی چ ئیعتیرازێکم نییە، لەوە بەولاوە دوو رەخنەی یەکجار گەورە یەخەگیری هونەرکاری مولتەزیم دەبێت:

ڕەخنەی یەکەم لەوەدایە کە گومان لە دڵدا پەیدا بێت و بە زۆرەملێی ترسنۆکانە گومانەکە بە باوەڕی ساختە کپ بکات.

ڕەخنەی دووەم ئەوەیە کە ڕێ بدات بە دەسەڵاتی لە خۆی گەورەتر خۆهەڵقوتێنێ لە کارە هونەراوییەکەی، ئیتر بە خاترانە سەوز بە قاوەیی بگۆڕێت و لە درێژی و کورتیی ئەندامی پەیکەرەکانی زیاد و کەم بکاتەوە و پلەی هەڵپە و دڵگەرمیی مۆسیقاکەی بە پێی ئارەزووی لەخۆ گەورەتران خوار و ژوور ببات... هەڵبەت لێرەشدا نامەوێ داوای قارەمانەتیی لێ بکەم بڵێم دەبێ مل بداتە یاخیگەریی بێ جێ و بێباکانە. من ئەوەندە دەڵێم دەبێ حورمەتی هونەرەکە و بیروڕاکەی خۆی بەوەدا بگرێ کە لە خۆوە بەرەوپیری توانەوەی ئیرادە و سوڕانەوەی زاتییەوە نەچێت و خۆشامەدی لە (بەردەستایەتی) خۆی و (دەسەڵاتداریەتی) چاوسوورکەرەوە نەکات، بە خۆڕاییش نەبێتە کوتەکی دەستان دژی هونەرکاری ئازاد و خاوەن زاتی بەهێز و پێز، لەمەشدا شتێکی ئەوتۆم داوا نەکردووە لە نرخی (هونەر) بەزیاد بگیرێت.

دەمێنێتەوە هونەرکار پێم بڵێ، کە ئەو بەخۆی و هونەریەوە خەریکی تەعبیر دانەوە لە مەوزووع بێت چۆن لایەنی مەوزووعیەتی ژێر لایەنی زاتەکەی دەکەوێ بە جۆرێك پێی بڵێن (مرۆڤ زاتی) کە وا بەزاهیر زۆر لە مەوزووعیەت دووری دەخاتەوە؟ ئەوەی ڕاستی بێ ئەم پرسیارە لێرە بە پێشەوە وەرامی دراوەتەوە بەوەدا کە گوتوومە مرۆڤ لە حاڵی خەریکبوونی بە بابەتەوەش هەر خەلقەندەیێکی زاتییە چونکە مامڵەتی ئەو لەگەڵ مەوزووعدا وەك هی هۆشی ئەلیکترۆنی و تەرمۆمەتر نییە کە بە پێی یاساکانی سروشت و لە شێوەی ناچاریدا بێتە دی، تەنانەت وەك هی گیانلەبەرەکانی دیکەش نییە کە لە ڕێی غەریزەی نەگۆڕاو و یەك شکڵەوە تێکەڵ بە بابەت دەبن و هەتاهەتایێ

خـۆیـان دووبـاره دەکـەنـەوە. لـەمـەش بـتـرازێین و چـاو بـبـڕیـنـە بـابـەتـەکـەی پـێوە خـەریکبـوونـیـەوە هـەمـیسان هـەر دەگـەیـنـەوە بـەو ئـاکـامـەی کـە هـەمـیشە پـێی دەگەین ئەویش سەرپشکبوونی زاتەکەیەتی لە هەڵبژاردنی ئەو بابەتەی پێوەی خەریك دەبێت، فـەرقـێکیش لـەوەدا نـییـە ئـایـا هـەڵـبـژاردنـەکـە بـە ئیرادە و خـواهشتـی ئـازادەوە یـاخـود بـەهـۆی بـێدەسەڵاتـکـردن و بـەسەردا بـڕیـنــەوە بـووە یـاخـود لـە ڕێی گـێلـکـردن و چـاوبـەستـەکێوە، چـونـکـە لـە هـەمـوو حـاڵانـدا بـابـەت نـاتـوانـێ بـچـێتـە نـەفس و هۆشی مرۆڤـەوە ئـەگـەر گـونجـانـدنـێکی لـەگـەڵدا نـەبـێت کـەچـی گـەرمـایی هـەمیشە تـەرمۆمـەتر دەجمێنێت و چ گونجاندن و پێ سەلماندن و فێڵ لێکردن و ئیقناعکردنیشی ناوێت، وەك لە پێشەوەش گوتم لە گەلێك حاڵ و باردا نەفس و زاتی وەها هەیە بە هیچ جۆرە ئیقنـاعکردنێك واز لە بـاوەڕەکەی خۆی نـاهێنێت.

ڕەنگە ئەوانەی حەز دەکەن جغز بە دەورەی ئیرادەی مرۆڤەوە بکێشرێت رەخنە لەو ئـازادییە بەرفراوانەی ڕۆشنبیر بگرن و بڵێن و کە هـات و ڕێگەی بەربەرەڵڵا خرایە پێش زاتی ئـەو ڕۆشنبیرانەوە لـەوانـەیە هـەریـەکـەیـان ڕێبـازی وەهـا کیوی بگرێتە بـەر کە پێوەندیی بە گیانی هـاریکاری و خزمەتی کۆمەڵایەتی و ئـامـانجە بنجییەکانی گەلەوە نــەمــێنـێت ئــەوساش هــەم لـێیـان خـەسارەتمەنـد دەبین هــەم زەرەریشیـان لـە دەست دەکێشین. لە ئـاست ڕەخنەی وەهـادا هـەزار و یەك بـەرپـەرچدانەوە هـەیە، من تـەنها دووانیـان بە عەرزی خوێنەر و ڕەخنەگران دەگەیەنم:

١- ئەوانەی دەیانەوێ جغزەکە بە دەوری ڕۆشنبیراندا بکێشن، ئەگەر دڵسۆزیش بن، تەدەخول لە ئازادیی غەیری خۆیاندا دەکەن بەوەشدا مەیدانێکی بەرفراوانتریان بە خۆیان داوە لەوەی ڕۆشنبیر لە بەکارهێنانی باوەڕی خۆیدا بەبەر خۆی هەڵبڕیوە چونکە ڕەخنەگرەکە سەرەڕای ڕێگە بەخۆدان ڕێگەش لە خەڵق دەبڕێتەوە، ئنجا ناشسەلمێنێ کەس رەخنەی لێ بگرێت.

٢- ئەو ڕەخنەگرانە وەها رادەنوێنن کە ڕۆشنبیری ئازاد و دەورە لێ نەدراو بەرەو کاری بەد و رووخێنەر و ناجایەز دەڕۆن، خۆ ئەگەر ئەمە ڕاستیش بێ (کە فرێ بـەسەر ڕاستـیـیـەوە نـیـیـە) یـاسا و پـێڕەو و بـەنـدیـخـانـە هـەیـە سزای ڕۆشنـبـیری رووخێنەر بداتەوە، کەچی ڕەخنەگرەکان لە کەس ناسەلمێنن سنوور بە دەوری ئیرادەی ئەوانەوە بکێشێت وەیا گومانی کاری بەد و رووخێنەریان لێ بکات هەرچەند لە ناو جەرگەی ئازادی غەیری خۆشیاندا پێکۆڵ دەکەن، ڕەنگە زۆریش

بەدڕەفتار بن.

ئەمانەش بەلاوە بنێن، ڕۆشنبیر لە پەنجەکانی خۆی بەولاوە چ چەکێکی پێ نییە خەڵق بترسێنێت وەیا شتان بڕووخێنێت، بزوێنەری پەنجەکانیشی ئارەزووی شەڕ و هەرا و زۆرانبازی و پەنجەرە شکاندن و درەخت هەڵکەندن و گیسك دزین نییە. بزوێنەری پەنجەی ڕۆشنبیر بریسکەی مێشك و تاوی دەروونیەتی، دیارە ئەو ڕەخنەگرانە لەو تریسکە و تین و تاوە دەترسێن نەکا لە مێشك و دڵ و دەروونی گەل ڕەنگ و دەنگ بدەنەوە.

بەلای باوەڕی منەوە، بەلای واقیعیشەوە، هەڵوەستی بیرکەرەوەی مادی لە زاڵکردنی تەئسیری مادە بەسەر خواهیشت و قابیلیەت و توانا و کاریگەرایەتیی مرۆڤدا پتر پەکخەری دەوری پێشڕۆی مرۆڤن لەو لاهووتییانەی کە هەموو کردەوەیەکی مرۆڤ یەکسەر دەگێڕنەوە بۆ قەزا و قەدەر و هیچ توانایەکی کاریگەرایەتی بۆ مرۆڤ دیاری ناکەن. باوکم لە ئاست ئەوان لاهووتییانەدا دەڵێ:

چونکی سەلبی تەئسیریان لە قودرەتی عەبدی کرد
میلـلـەتی وا بە قودرەت پاکی بە زیندوویی مرد

بەڕاست، ئەو کەسەی کە دەڵێ ئیرادەی کردگار لە غەیبەوە بڕیاری بەرەوپێشچوون و بەرەودوابوونەوەی ئادەمیزاد (تاك بێ یا کۆمەڵ) دەدات چی خراپتری گوتووە لەو کەسەی کە بەزاری فەلسەفەوە دەڵێ نەوت و پێستە ڕێوی و چەڵتووك و خەڵووز و شێلم و دەرزی و کەتیرە و گاسن و داسوولکە... پاڵ بە هەنگاوەکانی مرۆڤەوە دەنێن چونکە ئەگەر عەیبی قەزا و قەدەر لە نەزەر فەیلەسووفی مادی ئەوە بێ کە ئیرادەی مرۆڤ دەکوژێت، شڕە بابەتەکانی ئەویش بە پێی لێکدانەوەی ناو فەلسەفەکەی هێندە قەزا و قەدەر سواری ئیرادەی مرۆڤ دەبن، خۆ ئەگەر پێم بڵێ هۆیە مادییەکان بە پێی دەستووراتی وەها و وەها تەئسیر دەکەن لاهووتی ئەوتۆش هەیە بتوانێ لە پەنا قەزا و قەدەردا گەلێك کەلێنی گەورە بە ڕوومدا بکاتەوە بۆ تێخوێندنەوەی ئیرادەی مرۆڤ وەك «لیس للأنسان الا ما سعى – وقل اعملوا فسيرى الله عملكم – وهديناه النجدين – واذا الموءودة سُئلت بأى ذَنب قُتلَتْ – فمن شاء فليؤمن ومن شاء فليكفر...» هەروەهاش، ئەو بێ تەئسیرییەی دەسەڵاتی مرۆڤ کە بەیتەکەی باوکم کردیە گلەیی و ڕەخنە لەو لاهوتییانەی ئیرادە بە مرۆڤ ناهێڵن بە شێوەیێکی ئاشکراتر لەو فکر و

فەلسەفانەدا دەردەکەوێتەوە کە لە شیکردنەوەیاندا مرۆڤ دەکەنە پابەندی دەوروبەر و (بە تایبەتی) هۆی بەرهەمهێنان، بەڵام فەرقێکی بەرچاویش دەمێنێتەوە لە نێوان هەردوو حاڵەتدا، فەرقەکەش ئەوەیە بابای لاهووتی ڕێگەی لەلاهووتێکی دیکە نەبڕیوەتەوە کە باوەڕ بە هەبوونی ئیرادەی سەربەخۆ و ئازادیی مرۆڤ بکات و قەزا و قەدەر بخاتە پلەی دووەمی کاریگەرییەوە. خۆ ئەگەر ویستیشی ڕێگەی لێ ببڕێتەوە هەر پێی ناکرێ چونکە نە دەسەڵاتی ڕێگەبڕینەوەی هەیە و نە لە بەرنامەشیدا هەیە دەسەڵات بگرێتە دەست بەزۆریش ئەو جۆرە لاهووتییانە گۆشەگیری دەکەن و کەمتر تێکەڵ بە کاری دنیایی دەبن بۆیەیە تەئسیری ئەوان لە تاکە ڕێگەی نووسین و گوتندایە، بە پێچەوانە بیرکەرەوەی مادی کە مرۆڤ دەخاتە بەر تەئسیری پێستە ڕێوی و داسوولکە هەموو هەوڵدانی ژیانی بۆ دەسەڵات پەیداکردن و گەیشتن بە حوکمە، هەر کەسێ دەستی تەقەڵاشی گەیشتە دەسەڵات تاکە ڕێگەی خۆی دەکاتە شەقامەڕێی هەموو گەل بە خوێندوو و نەخوێندوویەوە مەگەر بەرەیێکی لەخۆی بەهێزتر بێت و جێی پێ لەق بکات. سەیری هەرە سەیریش لەوەدایە کە دەبینین لاهووتییەکە و فەیلەسووفە مادییەکە، هەریەکەیان لە ڕێبازی بۆچوون و باوەڕی خۆیەوە، حەج بە میللەت دەکات، لاهووتییەکە داوات دەکات حەجی کەعبە وەیا قودس بکەیت، مادییەکەش بەرەو زیارەتی ئەو گۆڕە پڕشکۆیەتەوە دەبات کە وا تەرمی پێشەوایێکی مادییەتی تێدایە، لێرەشدا جارێکی دیکەش کابرای لاهووتی لە چەند سەرێکەوە کەم تەکلیفترە لە بابای مادی چونکە زیارەتی قەبری پێغەمبەری لێ نەکردووی بە پێداویستێکی ناچاری کە بە پێی قیاس و بە یەکدی گرتن ئەمیان دەوەستێتە بەرانبەر تەرمخانەی پێشەواکەی مادی، هەرچی (ماڵی خوا)یە کە حەج دەکرێت ژووروویی گۆڕستان و تەرمخانانە و لە نەزەرییەدا کەس بە خۆ تێ هەڵسوون و بەدەوردا گەڕانی کەم نابێتەوە هەروەك کە لە نوێژیشدا سجدەی بۆ دەبات کەم نابێتەوە، ئنجا حەجەکە هەل و مەرجی زەحمەتی هەیە کە ئەگەر هەموویان بە یەکەوە لە تاکدا کۆنەبنەوە نابێتە (فرض) بەسەریەوە، کە کۆش بوونەوە کەس ناتوانێ داوای حەج لەو کابرایە بکات کە مەرجەکانی حەجی تێدا کۆبووەتەوە، لە ساڵیشدا کژێکی دیارکراو هەیە حەجی تێدا دەکرێت کەچی وەك بیستوومە تەرمخانەی پێشەوا زلەکانی مادییەت بە درێژاییی ساڵ حەج دەکرێت دەشڵێن (تاکپەرستی) لە فەلسەفە مادیدا نییە.

ئەم دیاردەیەی سەردانی گۆڕستانی پێشەوای مادییەت لەلایەن پەیڕەویکەرەکانی

مـادیـیـەتـەوە بـەو شێوەیـەی کـە دەبـێتـە جـۆرە پـەرستـنـێك و پـێچـەوانـەی هـەمـوو نەسەلماندنێکی تاکپەرستیشە، یەکێکە لە دیمەنە هەرە ئاشکراکانی هەڵوەستی زاتی کە چ پێوەندیی بە مەوزووعییەتەوە نییە و تاکپەرستێکی بێ تەئویلیشە، واش دەزانم بـەشێکی بـەردەوامبـوونـی تـاکـپـەرستـیـیـەکە دەگـەڕێتـەوە بـۆ سوودی شەخسی ئـەو دەسەڵاتدارە مادییە کە لە پەنا حورمەتگرتنی بێ ئەندازەی گۆڕی مردووەوە حورمەتی خـۆی بـەسەر خـەڵقدا دەسەپێنـێ چـونکـە خـۆی جێنشینـی مـردووەکـەیـە و میـراتگری کەلەپووریەتی، لەو باوەڕەشدام ئەگەر پێشەوایێکی یەکجار لەخۆڕازی بوو بەمیراتگر و جـێگـر و جـێنشین، هــەر لــەبــەر خــاتـری حـورمــەتـی خـۆی، دەکـەوێتـە سەربـاری کەمکردنەوەی حورمەتی مردووەکە چونکە ئەوسا وا دەزانێ بەشێکی حورمەتی خۆی بۆ مردووەکە دەڕوات ئیتر بانگەوازی ڕیسواکردنی تاکپەرستی بەرزتر و گەرمتر دەبێت بـاییی ئەوەی کە لە دالـەنگاندنی حورمـەتی مردووەکە پـەکی لـەسەری کـەوتووە، دیارە کابرای زیندوو بەر ئەو بانگەوازە ناکەوێت و پایەی دانالەنگێت، بە پێچەوانە بەرزتر دەبێتەوە. خوێنەر حەقیەتی پیرسێت و بڵێت کە مەبەستی کابرای زیندوو لە هەموو حاڵاندا پاراستن و زیادکردنی حورمەتی خۆی بێت بۆ چی پێی بڵێین (زاتی) لە حاڵێکدا ئەو خەریکی (سوود) بووە سوودیش مادەیە نەك زات. لە ئاست پرسیاری وەهادا وەرامی دەست هەڵێنج و زۆریش هەیە. جارێ لە پێشەوە با ئەوە بڵێم، کابرای زیندوو ئەگەر زاتەکەی برسیی ناو و شۆرەت نەبێ چ پەکێکی مادی لەسەر ئەو فاك و فیکە نەکەوتووە: پێداویستی مادی بەزیادەوە لە بەر دەست و ئیرادەی زیندووەکەدا کەڵەکەی کردووە بە جۆرێك سەد جاریش لە توانای بەکارهێنانی بەولاوەیە، ئەگەر زاتەکەی داخوازیی شتی دیکە نەکات دەفری لەش و ئارەزووە مادییەکانی ئەو لەشە جێگەی ئەو شتە مادییانەی تێدا نابێتەوە. وەك کە کاسە پڕ بوو چی دیکە لەناو خۆیدا ناگرێت، وەیا شێر و پڵنگ کە تێر بوون ڕاوی نێچیری تازە ناکەن(١)، ئەگەر ئەو کابرایەش بەو پێودانە مادییە مەوزووعییە خواهیشتە مادییەکانی دابین بکات و گوێ نەداتە ئارەزووە ناڕەواکانی زاتە نەوسنەکەی، گەلێك زووتر و ئاسانتر دەحەسایەوە و خەڵقی دیکەشی دەحەساندەوە. لەمەش بەولاوە، هەموو بڕیارەکانی ئەو کابرایە چ

(١) دڕندە هەیە، وەك گورگ، بێ حیساب نێچیران دەکوژێت، لەو حاڵەدا سروشتی دڕی جانەوەرەکە کاریگەرە نەك پێویست و بەرژەوەند. شاعیری فارس دەڵێ:

نیش عقرب نە از پی کینست مقتضای طبیعتش اینست

بەردەوامکردن و چ ڕیسواکردنی تاکپەرستی بێت لە زاتی مرۆڤەوە دەردەچن، ئەگەر لە جێگەی ئەودا ئالەت بڕیاری دابایە نەدەشیا خۆی تێدا بخوێنێتەوە چونکە زاتی نییە داوای دابینبوون بکات. ئەمە لایەنی زاتیبوونی هەڵوەستی ئەو تاکەی کە جارێکیان لە بەردەوامکردن و پێدا هەڵگوتنی پایەی مردووان و جارێکی دیکەش لە دالەنگاندنی ئەو پایەیە دەحەسێتەوە، لەلایەن هەڵوەستی زۆربەی زۆرینەی ئەو خەڵقەش کە بە سازی ئەو تاکە هەڵدەپەڕن زاتییەت و نامەوزووعیەتیان لە هەموو حاڵاندا وەك ڕۆژی نیوەڕۆ ئاشکرایە چونکە چ لە ترسان بێت و چ لە بڕواوە بێت و چ لە هەڵخەڵەتانەوە بێت هەڵپەڕینەکەیان هی زاتە نەك هی بەرژەوەندی راستەقینە، تەنانەت ئەگەر لە برسانیش بێت کە لەوێدا بەرژەوەندیی ئومێدی تێربوون دێتە ناو حیسابانەوە دەوری زاتەکە هەر بەرچاوە چونکە بڕیاردانی (هەڵپەڕین بە پارە) لە زاتەوە سەر وەدەر دەنێت نەك لە خودی پارەکەوە. (هەڵپەڕین بە پارە)ی مرۆڤ وەك هەستانەوە و دالەنگانی دەستەی تەرازوو ئالی و ناچاری و حەتمی نییە لەو ڕووەوە مرۆڤەکە بە پێی بڕیارێك هەڵپەڕین بە پارە دەفرۆشیت واش دەبێ هەرچی پارەی دنیا هەیە نایخاتە سەر باری هەڵپەڕین. گەورەترین نموونەی چەرخی بیستەم بۆ نامەوزوعییەتی هەڵوەستی مرۆڤی سەربەباوەڕی مادی مەسەلەی (ستالین) بوو کە دیتمان بۆ ماوەی سی ساڵێك پەرسترا، دوایی لە ماوەی دوو سەعاتێکدا لە سەری منارەوە سەرەوژێر کرا بۆ بنی بیر. کوڕم دەویَ گاڵتە بە عەقڵی خۆی نەکات و بلَیَ هەر دوو هەڵوەستی پەرستن و خستنە بیرەوە مەوزووعی و عیلمانی و عەقلانی بوون. هەڵبەت تۆش وەك من و لە منیش باشتر دەزانیت، هەردو هەڵوەست بلَقی دڵ و دەروونان بوون و هیچ خزمایەتییەکیان لەگەڵ مەوزووعیەت نەبوو چونکە ناچێتە عەقڵی شێتیشەوە یەك شت ڕەشیش بێت و سپیش بێت، دیارە ئەو ملیۆنانەی لە هەردوو باردا هەڵدەپەڕین لە ڕێی زاتی سواوەوە ئەم تەقەڵبازییەیان لیَ خۆش هات.

هەر لەبیرمە، دوای ڕووداوەکە باوەڕ پێکراوێکی هەرە گەورەی ئومەمیەت لە وڵاتی عەرەبدا، کە خۆی کوردیشە، لە تەبریری ڕووداوەکە، چ شەرم دای نەگرت و گوتی ئەمە دەوڵەمەندکردنی مارکسیزمە منیش کە لە ڕادیۆ قسەکەیم بیست بە دەست خۆم نەبوو گوتم ئەگەر ئەمە دەوڵەمەندکردنە ئەدی ئیفلاس پێکردن چۆن دەبیَ. جا ئێستا دەڵێم ئەگەر مارکسیزمیش بە ڕووداوی وەها ئیفلاس نەکات دەبیَ میللەتەکە ئیفلاس بکات، ئەگەر بە ئیفلاسی میللەتیش ناڕازی و دڵشکستە ببین هەر نەبیَ باسی دەوڵەمەندبوون

لەو ڕووتانەوەیەدا نەکەین چونکە لەو تەرزە قسە بەرەوواژەدا سەرلەنوێ خەڵقەکە ئیفلاس دەکاتەوە.

من لەگەڵ خۆمدا زۆر لێکدانەوەم کردووە بۆ دۆزینەوەی سەبەبێك ئەوەندە گرنگ و بایەخدار بێت وەها لە بیرکردنەوەی مادی بکات کە کزکردنەوەی دەوری مرۆڤی لە تەك دەوری مادە لێ خۆش بهێنێت. بەڵێ بێ گومان، دەزانم هەڵنانی فەلسەفە لەسەر بنچینەی مادی کە لە بنەڕەتەوە هیچ شتێکی نامادی تێکەڵ نەبووبێت بۆ تەفسیری پەیدابوونی ژیان و بەدوا ئەودا ئیرادە و بە دوا ئەویشدا هۆش و خاسیەتەکانی مرۆڤایەتی، بیری بیرکەرەوە بە مادەدۆستی ڕادەهێنێت و ڕێش لەبەر قەناعەتی خۆش دەکات کە هەرچی لە جیهانی بێ سەر و بنی مادیدا ڕوو بدات و دەربکەوێت و ون ببێت هەمووی هەر دیاردەی مادیی ڕووتە و پێویستی بەتێکەڵکردنی هێزێکی نامادی نییە بۆ تێگەیشتن و پێ ڕازیبوونی. ئەم تەرزە لێکدانەوەیەش کە سەرەتاییێکی ناچارییە بۆ ئیمان هێنان بە مادە، وردە وردە دزە بە خەیاڵ و فکر دەکات بۆ ئەوەی کە حاکمایەتی و کاریگەرایەتی مادە، هەر وەك بەسەر هێزی غەیبدا زاڵ کرا، بەسەر هەموو شتێکی جیهاندا زاڵ بێت. من لە بەرەی بیرکردنەوەی مادی کە چ پێوەندیشی بە مارکسیزم و ماتیریالیزم و سیاسەتیشەوە نەبووە زانای وەهام دیتووە لە مەیدانی دیفاعکردن لە مادە و ئیمان هێنان بە مادە گوتوویەتی پەیدابوونی ژیان و ئیرادە و مرۆڤ و گیانلەبەری دیکە هیچ شتێك لە بایەخی مادە کەم ناکاتەوە و یەك تۆسقاڵیش لە سەنگی بیر و باوەڕی نامادی وەیا سەربەغەیب زیاد ناکات چونکە هەموو عومری ئادەمیزادیەتی چەند سەد هەزار ساڵێکە، هەموو عومری (گیان لەبەرایەتی)ش چەند هەزار ملیۆن ساڵێکە، مرۆڤ و گیان لەبەریش تەنها لەم سەر زەویە وەیا چەند جێگەیەکی کەمی بەرتەسکی مەحدوودی ئەم جیهانە بێ سەر و بنەدا پەیدا بووە، خۆ ئەگەر بێین ئەو چەند هەزار ساڵەی ئادەمیزاد و چەند هەزار ملیۆن ساڵی گیانلەبەران بە ئەزەل و ئەبەد بگرین و ئەو ئەرزە و چەند جێگەیێکی دیکەی وەك (کە هەبێ) بەو جیهانە بێ کۆتاییە بگرین قەترە بە دەریاش دەرناچن، جا ئەگەر حیسابی ئەو کاتە کورتە و ئەو جێگە بەرتەسکانە کە ژیان و هۆش و ئیرادەیان تێدا پەیدا بووە لە ددەفتەری لێکدانەوەمان بسڕینەوە کەمایەتییەك ناپەڕێتەوە بۆ ناو لێکدانەوەکەمان چونکە یەك قەترەمان لە دەریا کەم کردووەتەوە. خۆ ئەگەر لێکدانەوەکەمان بخەینە پێش پەیدابوونی ژیان و هۆش و ئیرادە وەیا بیخەینە دوای بڕانەوەیان بەهۆی

تەقینەوەی بۆمبایەکی ئایدرۆجینی زێدە بەهێز، کە ئەمەش تەسەورێکی ڕەوایە لە مەیدانی موجادەلەدا، ئەوسا لە هەردوو حاڵەتدا هەر دەمێنێتەوە مادە بێ گیان و بێ هۆش بەخۆی و دەستوور و هێز و خاسیەتە ئەزەلی و ئەبەدیەکانیەوە و ئەم قرەقرەی موجادەلەکردن بە دەوری نهێنی چۆنیەتی پەیدابوونی ژیان و سروشتی هۆش و ئیرادە و مادیبوون و نامادیبوونیان دەبێتە وەهم و ورێنە ئیتر خۆتەفرەدان بە توێژینەوە لە هەبوونی کردگار و هێزی ون و غەیبیی جێگەی لە دەفری لێکدانەوەدا نامێنێ و لە خۆوە دەچێتەوە و دەپووتێتەوە. خولاسە ئەو تەرزە بیرکردنەوە مادییە کە زۆریش دوورە لە مارکسیزم، تا ڕادەی فێڵ لەخۆکردن و خۆبەسەهووبردنیش کە سەرداره دژی ئەو دیاردانەی شەبەنگی (نامادییەت) بە بیری مرۆڤدا دەهێنن، هەر دەڵێی بیتاقەی یانسیبی بریوە لەسەر نەبوونی (خالق) و بێ بایەخبوونی دیاردەی هۆش و ئیرادە و زیندووەتی. من لێردا ناچمە سەر بەگژداچوونەوەی ئەو جۆرە بیرکردنەوەیە لەبەر زۆر هۆی ئەوتۆ کە ناتوانم بشیانژمێرم چ جایێ بەبەریانەوە بنیشم، مەبەستیشم لەم ئیشارە بۆ کردنە ئەوە بوو کە بە خوێنەری رابگەیەنم گەلێك رێبازی بیری مادی خەریکی پووچاندنەوەی زات و نەفس و هۆشە، تەنانەت هی وەهایان تێدایە هێندە ئیمان بە ئالییەتی جیهان دەهێنێت کە مارکسیزمیش بە فەلسەفەیێکی میتافیزیکی دادەنێت. لەمەوە پتر بۆت روون دەبێتەوە چۆن فرچك گرتنی بیروباوەڕی مرۆڤ بە بنجیبوون و کاریگەربوون (هەموو شتبوون)ی مادە لە خۆوە سەر دەکێشێتەوە سەر بایەخنەدان بەو دیاردانە و بەو هێزانەی کە وا مادەی رووت نین و چۆن دەیانکاتەوە بەو سێبەری ماد.

ئەم خلیسکانە عەفوییەی بیروباوەڕی مادی، بە تێکڕایی، بەرەو هێنانەخواری پایەی مرۆڤایەتی بۆ بەر پایەی مادەی مردوو، بە هەوڵ و تەقەلایەکی ئیرادەیی و دڵخواز دەگۆڕێت کاتێك کە فەیلەسووفی مادی دەکەوێتە سەر باری چەنگەوباز بوون لەگەڵ فەلسەفەی ئەوتۆ کە دەیەوێ هێزی زیندووەتی و هۆش و ئیرادە بباتەوە بۆ سەرچاوەی غەیب. وا دەزانم مەترسیکردن لە فەلسەفەی دوانەت (الثنائية – Dualism) و ئەو ئەنجامە رامیارییە و ئابوورییە و کۆمەلایەتییەی کە دەشێ لێیەوە هەڵستێتەوە هانی فەیلەسووفی مادیی سەر بە سیاسەتەوە دەدات کە دوانەتییەکە بپووچێنێتەوە لەرێی هێنانەخواری مرۆڤ و قابلیەتە (بەزاهیر نامادییەکانی) بۆ ژێر حوکمی مادە و یاساکانی چونکە دیارە فەلسەفەی (دوانەتی) لە خاسیەتەکانی زیدووەتی و هۆ و

ئیرادە هێزی زۆر وەردەگرێت، جا ئەگەر ئەو بنەما بەهێزانەی زیندووەتی و هۆش و ئیرادە کرانەوە بە سێبەری مادە، غەیب و میتافیزیك چەکی هەرە گەورەی شەڕکردنیان کـوول دەبـێ بـەڵام لـە هـەمـان کـاتـدا مـرۆڤـیش بـە نـاچـاری دەبـێ بـکـرێتـەوە بـە خزمەتکارێکی دەستەونەزەری مادە چونکە کە مرۆڤ زیندووەتی و هۆش و ئیرادەی بوون بە سێبەری مادە هەر دەمێنێتەوە و لەشەکەی کە بریتییە لە مادەی رووت دەشزانین چەند دزێو و ناحەز دەبێ کاتێك مرۆڤ دەمرێت. واش دەزانم فەلسەفەی مادی، بەلای خۆیەوە، زۆری بۆ مرۆڤ تێدا هێشتووەتەوە چونکە کە ئەو هات مادەی کرد بە جێگری (خوا) و هەرچی موعجیزەی سەرسووڕێنی ئەم جیهانە هەیە دایەوە بە مادە و هێزە فیزیکییەکانی وەك (کارەبا، راکێشان، گەرمی، ئەتۆم...) دیارە مرۆڤیشی کردووە بە (پێغەمبەر) کە هێناوەتی یەکسەر لەبەر دەستی مادەی داناوە...

پابەندبوونی مرۆڤ و گیرخواردنی بەدەست ئەو بابەتەی پێوەیەوە خەریکە شتێکی یەکجار بەرچاوە بەدرێژایی و پانایی کات و جێگا[(١)]، دواتریش لەم نووسینەدا رووبەڕووی نموونەی دیکە دەبینین لەوانەی تێمان دەگەیەنن چۆن مرۆڤی زۆر زانا و زیرەك بەپێی هەڵکەوتنێك کە خۆی تێدا دەبینێتەوە بڕیاری بەسەر شتی لەیەکترچوو جودا دەبێت، ئەم راستییەش بەزاهیر تەئسیری دەوروبەر بە ئیسپات دەگەیەنێ بەڵام لە واقیعدا دەوری (زات) ئاشکراتر دەکات چونکە ئەگەر لە جێگەی ئەو زاتەدا هۆشێکی ئـەلـیـکـتـرۆنـی بـڕیـاری دابـا یـەك بـڕیـاری بـۆ شتـە لـە یـەکـترچووەکـان دەردەکـرد و (هەڵکەوت) نەیدەتوانی جوودایی بخاتە نێوان بڕیارەکانیەوە لەو رووەوە کە هۆشی ئەلیکترۆنی زاتی نییە گوێ بداتە هەڵکەوت، بە نموونەی پتر روونکردنەوە دەڵێم ئەگەر هۆشی ئەلیکترۆنی حاکم بێت لە دادگادا فەرقی دارا و عەلی ناکات، بەڵام عەلی و دارا لـەوانـەن لایـەنـگـیـری دۆست و خـزمـی خـۆیـان بـکـەن لـە ئـاست بـێگـانـەدا، بـێگـانـەش هـەڵاوێرن لە دروشمنەکانیان...

---

(١) ئەم پابەندبوون و گیرخواردنە بەدەست بابەتی پێوەخەریکبوونەوە دیاردەیێکی ژیانی رۆژانەمان وەك ئەوەی کە زۆر لە نوێژکەری ئیماندروست خوتخوتە و وەسوەسە وایان لێ دەکات بە زەحمەت دەسنوێژ بشۆن وەیا نییەتی نوێژ بهێنن. لە نێوان زاناکانیشدا دەبینی هەریەکەیان دەوری گرنگ بەو مادەیە دەدات کە کەسبوکاری ژیانی خۆی پێوەی بەندە. گوێ بگرە زانای سایکۆلۆجی و ئابووری و ئاین چ دەڵێن لە بابەت چەند و چۆنی ئەم جیهانە و قسەکانیان بەیەکدی بگرە و بزانە چەند لە یەکدی دوورن، بەڵکو پێچەوانەشن.

وەك گوتم، بەلای باوەڕی منەوە ترسی دوانەتی (Dualism) پاڵ بە فەیلەسووفە مادییەکانەوە دەنێت بەرەو پتر ڕۆچوون لە مادییەت تا ئەو قووڵاییەی کە لە وێدا هێزی زیندووتی و هۆش و ئیرادەش هەر بە قەدەر کێشی موقناتیس و تیشکی ڕۆژ نامادییەتی لێ دەسەلمێندرێ.

من لە گۆشەی تێفکرینی خۆمدا چ هەقێکم نییە بەسەر ئەو هاندەرانەی ترس و تەما تیکەڵ بە لێکدانەوەی فەیلەسووف و بیرکەرەوەی مادی دەکەن و ئامانجی سیاسی و ئابوورییان لێ دەگۆڕن بە بورهانی فکری. من بە تەما نیم ترسی فەیلەسووفی مادی لە دوانەتی (Dualism)ی مەلای ئیسلام و قەشەی دیان و فەیلەسووفی ئایدیالیست نیگام لێڵ بکات و رای ناجایەزم پێ بسەلمێنێ، چونکە بڕیارم داوە ئەگەر تەفسیری جیهان و ڕووداوەکان و دیاردەکانی پێویستی بە دە هێز و بیست ماکیش هەبێت نەك یەك و دوو، بێ دوودڵیکردن دان بە هەموویاندا بهێنم، خۆ ئەگەر بە لێکدانەوەی نەترساو و بەداك و باب زانرا کە جیهان و هەرچی تێیدا هەیە لە خۆوە و بێ تەدبیر و بە شێوەی ڕێکەوتی کوێرانە پەیدا بوون و بەردەوامن، وەیا بەردەوام نابن، ئەوساش دڵ و مێشکی ئەوتۆم هەیە ئەو ڕاستییە، ئەگەر ڕاست بێ، بخەمەوە سەر ڕاستییەکانی دیکەی لێیان دڵنیاین. لەگەڵ ئەمەشدا دەتوانم بڵێم، بیرکەرەوەی مادی، لە هەر بەرەیێك و قوتابخانەیێك دەبێ بابێ، هیچ هەقێکی بە دەستەوە نییە لەوەدا کە ترسی (دوانەتیی) پایەی مرۆڤی پێ دالەنگێنێت بۆ ژێر پایەی مادەی مردوو وەیا ئینکاری دەوری هەرە گرنگ و سەربەخۆی هێزی زیندووەتی و ئیرادە و هۆش لە ڕووداوی بایۆلۆجی و کۆمەڵایەتی و مێژوودا بکات چونکە کە ئەو لە سەرەتای هەڵنانی فەلسەفەکەیەوە هەموو هێزی فیزیکی و غەیری فیزیکی لەگەڵ هەموو ڕوودان و گۆڕان و نەگۆڕان و بوون و بەسەرچوون بداتەوە بە تاکە ماك و سەرچاوەی مادە بێ ئەوەی دان بە هیچ سەرچاوەیێکی دیکەدا بهێنێت و کەلێن بۆ بوونی خوا و هێزی غەیبی میتافیزیکی لە فەلسەفەکەیدا بهێڵێتەوە یەك زەرە زیان لە (وحدانیة)ی مادە ناکەوێت نەزەرییەکەیشی کونی تێ نابێت ئەگەر سەرلەبەری گۆڕانی کۆمەڵایەتی بە تاکە کاریگەری (هۆش) ببەخشێت و بایی فلسێك بایەخ بە نەوت و پێستەڕێوی و ئاسن و بنێشت.... نەدات.

تۆ جارێ بۆ یەك دوو دەقیقە واز لە بیرکەرەوەی مادی بهێنە، ڕەنگە سەیر لەوەدا بێ کەوا من هێندە بە دڵگەرمییەوە لەسەر دەور و کاریگەرایەتیی مرۆڤ دەکەمەوە، لە پلەی

یەکەمدا مەبەستم ئەوەیە لە پەنا دەربڕینی ڕاستیدا مافەکانی جۆراوجۆری مرۆڤ بپارێزرێت چونکە وا دەزانم ئەو لایەنە فەلسەفییە کە مرۆڤ مەحکوم دەکا بە مادە و دەوروبەر تا ئەو ڕادەیە دەیخاتە پلەی دووەمی کاریگەرایەتییەوە خۆی لە خەڵق دەکات بــە فــەرمــانــدەی دابــەشکـردنـی خـێر و خـۆشی و سەلمانـدن و نـەسەلمانـدنـی مـافـە بنجییەکانی مرۆڤ و ڕیدان و ڕێ نەدان بە ڕەخنەگرتن و ڕازی نەبوون لە بڕیار و کردارەکانی ئەو، ئەمەش ئەنجامێکە دەیان ساڵە بە چاوی خۆمان دەیبینین و تێ دەگەین.

فـەیلـەسووفـی مـادی دێت لـە ڕێی هـەڵـنـانـی هـۆیـەکـان و کـاریگـەرەکـانـی مـادی بـە دەوری ئیرادەمەوە دەمکات بە تەلێکی هاو ئاهەنگ لەگەڵ سیمفۆنی دەوروبەر و ئنجا دەشمکاتەوە بە دڵۆپێك لە دەریای کۆمەڵ و لەوەم دەردەهاوێژێت کە تاکێکی خاوەن ئیرادە بم لە نێوان ئاپۆڕەی خاوەن ئیراداندا، دەنا ئەگەر کێشە فکرییەکە هەر لە چارچێوەی فکری ڕووتدا جینگڵی خواردبایە و نەی کێشابایەوە سەر کەمبوونەوەی مرۆڤایەتیی هەموو تاکێکی کۆمەڵ، هەر بایبی کێشەی گەورەتربوونی مشتەری لە زوحەل ئاکامی کۆمەڵایەتیی لێ کەوتبایەوە منیش هەر بایبی گرینگیی ڕاستییەکی ڕووتی بێ ئەنجام بۆی بەپەرۆش دەبووم و ترسی کوژانەوەی زاتم و پووچانەوەی مافەکانم شەڕی بەردەوام و بە هەڵپەی پێ نەدەنامەوە: تۆ ئەگەر ناوت عەزیز بێت و لە کاتی بەرێکەوتن لە هەڵەبجەوە بەرەو عەبابەیلێ سەهوو لە ناوت بکرێ و بڵێن فەرموو کاك قادر ترمبێل سازە، نەختێك ناڕاحەت دەبیت و لەوانەیت سەهووەکەش ڕاست نەکەیتەوە، بەڵا کە سەهووەکە لە شێوەی ڕەسمیدا بوو ئەوسا ئەگەر ڕاستی نەکەیتەوە میراتی باوکت پێ نادەن، مانگانەکەت گل دەدەنەوە، پەساپۆرتت نادەنێ، کوڕەکەت لە قوتابخانە وەرناگرن.

پەرۆش بۆ (ڕاستی) کە هەستێکی پڕ شەرافەتە لە مرۆڤدا دەبێتە پەرۆش بۆ عەینی شەرافەتەکە لەو حاڵەتانەدا کە ڕاستی و شەرافەت بەیەکەوە دەبەسترێنەوە. تۆ سەیری، لەو جێگایانەدا کە فەلسەفە مادییەکەی پایەی هۆش و ئیرادە دادەلەنگێنێت خۆی دەبێتە یاسا و ئاین، هەموو ئەو حەبسبوون و خۆبەختکردنە سیاسییانەی کە لە شوێنێکی دیکەدا دەبێتە هۆی شانازیکردن و ناو و شۆرەتی پیاوەتی و شۆڕەسواری، هــەمــوویــان لــەبــەر سێبــەری ئــەو فــەلسەفــەیــەدا دەبــنــەوە بــە تــاوان و ڕیسوابوون... و لەناوچوونیش، لە هەردوو حاڵەتیشدا یەك نیازی پاك و پیرۆزی ڕێز لە خۆنان و ماف

وەدەستهێنان و خزمەتی کۆمەڵ لە لایەن خۆبەختکەرانەوە هاندەر بووە.

هەر لەو ڕوانگەی ڕێزنان لە مرۆڤایەتی و ئیرادە و بیروباوەڕ و مافە ڕەواکانیەوە ڕەخنەی یەکجار نارەزامەندانەم هەیە لەو گوتە کۆنە پەرەسەندووە پێدا هەڵگوتراوەی کە دەڵێ مرۆڤ نرخدارترین سەرمایەیە: دەزانم لە سەرەتاوە ئەم گوتەیە بە نیازی بزاوتنی دەماری هەست بەخۆکردنی ئاپۆرەی هەژار و قەڵەندەران دەربڕاوە لەو کاتانەدا کە وا جاری ئەوەی پێی دەڵێن (لایەنی کەم – الحد الادنی)ی مافی کۆمەڵایەتیی تاك و کۆمەڵ خۆی نەکردبووە پاڵەپەستۆ بەسەر هەست و هۆشی بیرکەرەوانەوە، بەڵام ئەو سەردەمانە لە هەموو ئاسۆیەکانی بیروباوەڕ و خەبات و بەرەوپێشچوون و گۆڕانی کەمەڵایەتی ئاوا بوون و چوونە ڕیزی یادگار و ئاسەوار و شتی کۆنینە، خۆ بە نیسبەت وڵاتە سۆشیالیست و کۆمیونیستەکانی کە گوتەی وەهایان تێدا باوە، بە حیساب، حکومەت و دەسەڵات هی ئەو چینانەیە کە وا بەر لە سەد ساڵ گوتەکە بۆ خاتری ئەوان و بۆ دڵدانەوە و هاندانی ئەوان دەربڕابوو، واتە مرۆڤەکە خۆی خاوەنی واقیعەکەیە، هەر بە جاری دەوری بەسەر چووە چونکە پرسیارێك هەڵدەستێت و دەڵێت: چۆن دەشێ مرۆڤ بە خۆی بڵێ من سەرمایەم؟ گریمان سەلماندمان لە شوێنێکی وەك (فرانسە) وەیا (ئەڵمانیا)دا جاری بەرەی پرۆلیتاریا نەگەیشتووە بە مافەکانی خۆی و تا ئێستاش دەتوانین بە بۆرە تەئویلان ڕێ بە خۆمان بدەین بڵێین زۆربەی گەل پێویستی بەو جۆرە دڵدانەوەیە هەر ماوە، خۆ لە پۆڵۆنیا و بولغاریادا پرۆلیتاریا حوکمڕانە ئیتر چۆن ڕەوا دەدیترێ حوکمڕان گاڵتە بە خۆی بکات و بڵێت خۆم لە هەموو سەرمایەکانی وڵاتی خۆم نرخدارترم، بە نموونە دەڵێم، چەند سەیرە بابایەك لە ماڵی خۆی چاو بە کەلوپەلەکانی ناو ماڵدا بگێڕێت و دوای لێکدانەوە، لەگەڵ خۆیدا بڵێ لە نێوان بۆفی و مافوور و قاپ و قاچاغەکان...دا خۆم لە هەمووان پتر پارە دەکەم، وەیا فەلاحێك بێت و نرخی خۆی بە گاجووت و بزن و مەڕ و ئەرزەکەی بگرێت و بڵێ ئافەرین لە خۆم چەند بە نرخترم لەوان. کاتێك مرۆڤ بە ڕاستی (سەرمایە) بێت، وەك کە لە کۆندا عەبد دەکران و دەفرۆشران، ئەم گوتەیە بە نرخ و مرۆڤ دۆستە بەڵام لەم سەردەمەدا ئەویش وەك هەزارانی شتە کۆنینە چاکەکان کە دەوریان بەسەرچووە بووەتەوە بە دوشمنی مرۆڤ چونکە لە جیاتی ئەوەی بە خاوەنایەتی و ئاغایەتیی مرۆڤدا هەڵبڵێ دەیهێنێتە ریزی (سەرمایە) و نەختێك، بەدرۆ، لەوی بەرزتر دەکاتەوە، درۆیەکەش زۆر ئاشکرایە چونکە بێ گومان ئەو کەسە

و ئەو کۆمەڵەی گوتەی وەها دەڵێنەوە هەرگیز لە تەتبیقدا مرۆڤ ژوورووی ئالەت ناخەنەوە لەو ڕووەوە کە هات و هەڵەیێکی کرد وەیا ئامێرێکی شکاند گورج یەخەگیری دەبن و خێرابەخێرا بە نیازی تۆڵە لێسەندنەوەی دان بە هۆش و گۆش و ئیرادەیدا دەهێنن و پێی دەڵێن خۆ تۆ گاجووت و کۆکا و مافوور و پەنیر نیت بتبەخشین، هەزار جارانیش بڵێ کوڕینە من نرخدارترین سەرمایەم لێی ناسەلمێنن. هەڵبەت من لەم میسالەدا مەبەستم ئەوە نییە چاوپۆشی خۆڕایی بکرێ لە مرۆڤی خەتاکردوو و تەنبەڵ و تەوەزەل چونکە دیارە ئەو تەرزە مرۆڤانە هەر بە جارێ کەلکیان لێ دەبڕێ کە دیتیان خەتایان لێ بەسەر ناگیرێتەوە، مەبەستم ئەوەیە بلێم ئەم گوتەیە لە هەموو ڕوویێکەوە پەککەوتە و بێ بایەخ و بێ ناوك و ناوەڕۆك بووە بە تایبەتی لە لایەن ئەوانەی لە ئاخاوتندا بەکاری دەهێنن، ئەگەر پەکیشی نەکەوتبێ هەر لەوەدا پەکی نەکەوتووە کە مرۆڤەکە تێیدا خەسارەتمەند دەبێ چونکە دیارە کە خرایە ریزی سەرمایەوە دەبێتە بابەتی بازاڕ و کڕین و فرۆشتن، وەك دیتیشمان بایی تاوانباربوون لە کاتی هەڵەکردندا دەبێتەوە بە مرۆڤ و لە (سەرمایە) دەشۆرێت. وا بزانم تۆش لەگەڵ مندا باوەڕ بەمە دەهێنیت کە مرۆڤ ناوی سەرمایەی لێ نرا خاوەنی لێ پەیدا دەبێت و دەستی بەسەردا دەگرێت ئەوساش خاوەنەکەی چۆنی بەلاوە بەرژەوەند بێت وەهای لێ دەخورێت و ڕەفتاری لەگەڵدا دەکات، ئیتر دەشێ وەك دیل بیخاتە قەفەسەوە و وەك دابەستەش خواردەمەنیی تێروپڕی بداتێ، ڕەنگە بە پێچەوانەش برسیی بکات یا هەرچۆنێك خۆی بیەوێت وەها لەم نرخترین سەرمایەیە بکات، لە هەموو بارێکیشدا سەرمایە مافی رازی نەبوون و ڕەخنە گرتن و داواکردن و خواهشت و دەربڕینی نییە هەر ئەمەیشە بەو مرۆڤە ڕەوا دەدیترێ کە پێی دەڵێن بە نرخترین سەرمایە، ئنجا هەروەك بیرکەرەوە مادییە سیاسییەکانی بەرەی شۆڕشگێڕ بە خەڵق ڕادەگەیەنن کە ڕازیبوون بە لیبەرالیەتی بەردەوامبوونە لە کۆتی بۆرجوازیەتی، هەرچەند لە سەردەمێکدا لیبەرالیەتی پێشکەوتووترین ڕێژیمی سیاسی بووە، منیش بە مرۆڤی ئەم سەردەمە دەڵێم ڕازیبوونت بە گوتەی (مرۆڤ بە نرخترین سەرمایەیە) تەڵەیێکی ئەبەدیت لێ دەنێتەوە چونکە لەمەیاندا پلە و قۆناغ، سەردەم پەیدا نییە وەك لە لیبەرالیەتیدا هەبوو، لەبەر ئەمە ئەگەر خۆتی لێ ڕزگار نەکەیت هەتا هەتایێ بێ نرخترین (دیسان دەڵێمەوە بێ نرخترین) سەرمایە تۆ دەبیت. بە ڕاستی گوتەکە بە نیسبەت تێکڕای ئادەمیزادەوە ئیفلاسی کردووە بەڵام بێگومان بەلای ئەو کەسەی

بـەسەر خـەڵقـی دیکـەیدا دادەبڕێت، هـەتـا ئـەو ڕۆژەی تـەڵـەیێکـی بـاشتر دەدۆزیتـەوە، گوتەیێکی زۆر بە پیت و بەرەکەت و بڕشتە. لە لایەن مەوزووعیبوون و زاتیبوونی گوتەکەیشەوە لە ئاشکرا ئاشکراترە کە وا زۆربەی مرۆڤ تەڵەی وەها پەسند ناکات ئەگەر زاتەکەی کوێر نەکرێت چونکە دیارە عەبدیش لە ناچارییەوە نەبێت حەز بە عەبدایەتی ناکات. بەڵام ئەو دەسەڵاتەی کە گوتەکە بەسەر غەیری خۆیدا دەسەپێنێت حیسابـی زاتـیـەتـی و مـەوزووعیـەتـی لـەگـەڵدا نـاکرێت چـونکـە ئـەو لـەم هـەڵوەستـەدا هەلپەرست و سەرشێوێن و عەوام خەڵەتێنە، ڕەنگە جەلادیش بێت. با بگەڕێمەوە بۆ حیکایەتی (دوانەتی) و مەترسییەکانی.

دیتت لە قسەکانمدا بەلای ئەوەوە چووم کە لە سەرەتای بیرکردنەوە و لێکدانەوەدا فەیلەسووفە مادییەکان هەم لەبەر غەرقبوون لە کەڵکەڵەی حەپەسان بەرانبەر شکۆی مادە و هەم لەبەر ترسی بیری (دوانەتی) بۆ ناو لێکدانەوەی مادی، بە ناچاری، بەرەو دالەنگاندنی پایەی هۆش و ئیرادە چوون، دواتریش کە بەرەی ئەو فەلسەفەیە گەیشتە حوکم و دەسەڵاتی بە دەستەوە گرت سوودی خۆی لەوەدا دۆزییەوە کە مرۆڤ هەر لەو پلەیەدا بمێنێتەوە نەوەك لەسەر سەکۆی زێدە بڵندی (یەکەمایەتی و کاریگەرایەتی و خـاوەنـایـەتـی و ڕابـەرایـەتـی)دا تـەمـای مـافـی ڕەخـنـەگـرتـن و ڕازی نـەبـوون و بەدرۆخستنەوە و قەناعەت گۆڕی و ئەو تەرزە یاخیگەرییانە بچێتە دڵیەوە چونکە بێ گومـان مـرۆڤـی ئیرادە ئـازاد یـەکجـار زەحمـەتتر و درەنگتر دابین دەبـێ لـە مـرۆڤـی گیرخواردوو بە دەست قودسییەتی نەزەرییانەوە. مرۆڤی وەها لەوانەیە لە خۆشیدا خنکابێت و داوای پتر بکات، بە پترەکەش ڕازی نەبێت ئیتر بابداتەوە سەر بێباکی و ڕیش بەردانەوە و جل شڕی و قوتەیێ و گاڵتە بە دنیا کردن، بەڵام کە وەك سۆفی، ترسی بەزاندنی سنووری قودسییەتی نەزەرییە و بیروباوەڕ مچۆڕکیی بە لەشیدا هێنا، زۆر بە ئاسانی، دوو قسەی میکرۆفۆن و دوو دێری نووسینی سەر دیوار بە ئیمزای سەرۆکەکەیەوە هێندەی عەسکەری ئیجباری فەرمانبەرداری دەکا بۆ بەر حکومی لەخۆ گەورەتران. کە برسی و ڕووت بوو دەسەلمێنێ بۆ سوودی گشتی جانفیداییی کردووە، کە تێر و پۆشتەش بوو شانازی دەکا کە هیچ پێڕەو و یاسا و نیزامێك نییە هێندە ئەو یاسایەی خۆی تەقدیسی دەکات مرۆڤ نەواز بێت. من لەو باوەڕەدام ترسی ڕازی نەبوون و یاخیگەریی جیلی دوای نیوەی سەدەی بیستەم وا لە سەرۆکەکانی وڵاتە کۆنە شۆڕشگێڕەکان دەکات پتر بەرەو سیاسەتی (بەیەکەوە هەڵکردن) بڕۆن چونکە

خەڵقەکە لەو وڵاتانەدا دەمێکە داوای چاوپۆشی و لێبوردن و لەخۆبوردن و جانفیدایی و ڕازیبوونیان لێ دەکرێ تاکو وایان لێ هات بەرەو نارەزایی و نەسەلماندن بنەوە چونکە هەموو تەحەمولێك سنوورێکی هەیە، مرۆڤیش هەرچەند ڕام و کەوی و دەستەمۆ بکرێت هەر مرۆڤە و نابێتە جانەوەر، لەبەر ئەمە بەبەریەوە هەیە ڕۆژەك لە ڕۆژان دەروونە تەنگەوتاوکراوەکەی بتەقێتەوە، ئنجا ئەگەر ئەو سەرۆکانە بزانن سیاسەتی کرانەوە و بەیەکەوە هەڵکردن خێراتر خەڵقەکە درەنگ بە دەنگ دەهێنێت لەوەی دیوار بە دەوریەوە هەڵبنرێت بادەدەنەوە سەر ئەمەیان چونکە لە هەمو حاڵاندا سەرۆکەکان حیسابی بەردەوامبوونی دەسەڵاتی خۆیان بەر لە هەموو شتێك دەکەن، لەوەشدا فەرق نییە ئایا بینبڕکێی نێوان خۆیان بۆ سەرۆکایەتی بەگژ یەکتریاندا بهێنێت وەیا ترسی بەدەنگهاتنی زۆربەی میللەت حەوڵی تەبریر و چاوبەستەکێ و (زات کول کردن و بە هەڵەبردنی خەڵق) و فەلسەفە گۆڕی و کاری ئەوتۆیان پێ بکات چونکە لە هەموو حاڵاندا پێوەندییان بە مەوزووعیەتەوە نییە، بگرە لە زاتییەتیشدا، وەك پێشتر گوتم، بە لای هەلپەرستدا دەچنەوە.

لەبەر تیشکی ئەو دێرانەی لەو یەك دوو لاپەڕەیەی دواییدا خوێندتەوە، من کە دێم حیساب بۆ ترسی دوانەتی لە لێکدانەوەی فەیلەسووفە مادییەکان دەکەم، هەڵوەستی سەرۆکە سیاسییەکان کە دەچێتەوە بۆ (هەلپەرستی) نەك بۆ شتێکی تر بەر ئەم حیسابەی من ناکەوێت چونکە هاندەری هەلپەرستی پەکی لەسەر حەقیقەت و ڕاستی و درۆیی شتان نەخستووە تەنانەت ئەگەر بزانی بە پەرەسەندنی فکرەی دوانەتی ئاشەکەی خۆی خێراتر دەگەڕێ دەرلەحزە دەیکا بە باوەڕ و بە ئاینیش. حیسابی من لەگەڵ داهێنەران و بێ مەبەستەکانی ئەو لێکدانەوە مادییەیە کە هێزی نەزەریەکەیان لە پێشخستنی دەور و کاریگەرایەتی مادەدا دیتووە ئەوساش هاندەری سوودی شەخسی و پاراستنی دەسەڵات لە کاسەی ئەواندا نەبووە تاکو بڵێین مەبەستی سوود و ناو و شۆرەت پایەی مرۆڤی بە وان دالەنگاندووە چونکە کاتێك فەلسەفەکە هەڵدەندرا، وەك گیانی کوردایەتیی ئەم سەردەمە، هەر نارەحەتیی بەدوا خۆیدا دەهێنا بۆ ئەوانەی پێیەوە خەریك دەبوون. جا ئەگەر خوێنەرێکی ئەم ڕۆژگارە بیەوێت لە سەرنجدانی ئەم نووسینە سوودێکی فکری وەربگرێت دەبێ دوو جورئەتی زۆر گەورە بداتە بەر خۆی. یەکێکیان لەوەدا کە ترسی (دوانەتی) لە شێوە بیرکردنەوە و بۆچوونەکانی فەیلەسووفە کۆنەکانی مادییەت دەدۆزێتەوە و دەبینێت ئەو ترسە بە زیادەوە نرخ و

سەنگی مادەی مردووی بە قاچاغ هێناوەتە ناو نەزەرییەکەوە، یەکێکیشیان لەوەدا کە بۆی روون دەبێتەوە چۆن رابەرە سیاسییەکان و خاوەن دەسەلاتەکانی بەرەی فەلسەفەی مادی بە نیازی پاراستنی دەسەلاتی خۆیان و کەمکردنەوەی مافی نارەزابوونی زۆربەی میللەت بەردەوام دەبن لەسەر پێدا هەلگوتنی دەوری مادە، بگرە بە پێی زۆربوونی ژمارەی رۆشنبیران پتریش لە جاران نووسینی مادەدۆست بلاو دەکەنەوە.

دوای ئەم دوو جورئەتە زلە تێبینییەکی دیکە دێتە پێش پتر لە زەحمەتی چاوپێدا گێرانەوەی فەلسەفەکە زیاد دەکات ئەویش بێ کەسی و بێ پشتیوانیی ئەم تەرزە نووسینەی بابایێکی وەك منە کە ئەگەر راستیشی پێکابێت و هیچ هەلەشی تێدا نەبێت تاکە یەك نان پەیدا ناکات، بە پێچەوانەی خۆدانەپال لایەنەکەی تر وەك بە چاوی خۆمان لە سەرانسەری جیهاندا دەبینین. بەلام لەگەل ئەمەشدا کەس بە خوێندنەوەی نووسینی بێ پشتیوان زەرەرمەند نابێت، خۆ ئەگەر چ سوودیشی هەبێت خاوەنی نووسینەکەی تێدا بەشدار نابێت، بۆیەیە بێ زمان گرتن و کۆمەکردن ئەم وتووێژە لەگەل خوێنەری کوردا دەکەم، ئەوەش دەلێم و دەخەمە سەر قسەکانمەوە، خوێنەر هەر جۆرە لێکدانەوەیەکی سوود و زەرەری چاوپێدا گێرانەوەی بیروباوەر دەکات با بکات و هەر برپارێکیش لەوەدا دەدات با بدات بەلام با ئەوە بزانێت کە ئەو پاش دۆراندنی ئیرادە و ئازادیی باوەرەکەی لە نەزەر سەرپەرشتیکەرانی فەلسەفەکەدا دەبێتە (شت) و ماملەتی شتی لە گەلدا دەکرێت چونکە مرۆڤ کە لە بنەرەتدا مەخلووقێکی خاوەن هۆش و ئیرادەیە بۆ خواهشتی خاوەن مەبەستی شەخسی رام نابێت تا هۆشەکەی کول دەبێت و ئیرادەکەی دەسوێت، دوای کولبوون و سوان بە تەواوی لە پلەی مرۆڤایەتی دادەبەزێت، کابرای خاوەن مەبەستی شەخسیش لەو ماملەتەدا پەندەکەی (بە پێیان بگرن بێ پێ هی خۆنە)ی بەکار هێناوە چونکە کە ئەو هۆش و ئیرادەی لە مرۆڤ وەرگرت مالەکەی و هەموو قابیلیەتەکەشی هی خۆیەتی، نەك مال و قابیلیەت گیانەکەشی. ئنجا ئەو گەنجە رۆشنبیرەی لەوەدا دەحەسێتەوە کە فەرمانبەری بێ رەخنە و بێ گرفتی لەخۆ گەورەتران بێت هەر ئەوەندە مەودای تۆلەسەندنەوەی بۆ دەمێنێتەوە کە خۆی گەیشتە پایەی رابەرایەتی و دەسەلات، گەنجی ئەوسا لە خشتە ببات و زەلیلی فکریان بکات و سواری زاتیان بێت.

هەرای نێوان (مرۆڤ و دەوروبەر) وەك دەبینیت زۆری بەبەرەوەیە.

بەهەمەحاڵ قسەی من ئێستاکە لەگەڵ نەزەرییەکە خۆیەتی، چونکە خاوەنە مردووەکانی لەم ڕۆژگارەدا نایەن لەسەر بەرزایی حوکم و دەسەڵاتەوە شۆڕ ببنەوە بۆ بیستنی قسەی ئەوتۆ کە ئەگەر گوێگری هەبێت، هاوبەشیان لەو دەسەڵاتەدا زۆر دەکات و زۆربەی فەرمانبەرەکانیشیان لێ بە دەنگ دەهێنێت، جا کە حاڵ وەها بێت ڕێم هەیە بڵێم ناشێ ترسی (دوانەتی) وەها لە نەزەرییەی ماتیریالیزم بکات کە لە دانهێنان بە دەوری پێشڕۆ و بێ هاوتای مرۆڤ لە گۆڕانی کۆمەڵایەتی و مێژوویی و ڕووداواندا سڵ بکاتەوە. فەلسەفەی مادی (ماتریالیست) لەگەڵ فەلسەفەی وەك خۆیدا باوەڕ بەوە دەکات کە وا مادەی مردوو لە کۆتایی کارکردن و کارتێکرانی ملیارەها ملیارەها ساڵدا بە پێی داخوازی ئەو خاسیەتانە و ئەو هێزە سروشتییانەی تێیدان گەیشت بە چۆنیەتییەك کە شیا هێزی ژیان (زیندووەتی)ی تێ بگەڕێت و ببێت بە مادەی زیندەڵ، ئنجا بۆ ماوەی هەزاران ملیۆن ساڵ ئەو مادەی (گیان تێدا گەڕاوە) بە پلەی گۆڕانی بایۆلۆجیدا سەرەوژوور هات تاکو گەیشت بە پایەی مرۆڤایەتی و هەرواش لە گۆڕانی بەرەوپێشدایە: ئاخۆ لەم گۆڕان و بەرەوژور و بەرەوپێشچوونەدا، کە هیچ هێزێکی نامادیی تێکەڵ نەبووبێت کوا جێگەوڕێگەی (دوانەتی)؟ دەمێنێتەوە چاری ئەو جوداوازییە یەکجار سەیر و سەرسووڕێنەی نێوان مادەی مردوو و زیندوو و نێوان مادەی زیندووی بێ هۆش و بەهۆش بکرێ. چارەسەرکردنی ئەم جوداوازییە لە جغزی شیکردنەوەی مادیدا بەوە ناکرێت پشتگوێ بخرێت وەیا لێی کەم بکرێتەوە وەیا بە (أمر واقع) وەربگیرێت وەیا لە سەری زمانەوە بکرێت بە سێبەری مادە.

فکری مادی بیەوێت و نەیەوێت زیندووەتی و هۆش و ئیرادە (من قسە کورت دەکەمەوە کە ئەم سێ وشەیە بەکار دەهێنم «زیندوەتی-هۆش-ئیرادە» ئەگەر نا گیانلەبەر و هۆشلەبەر موعجیزەی بێ ئەژماریان تێدایە) لە هەموو لێکدانەوەیێکدا هەر موعجیزە دەردەچن هەرگیزا و هەرگیزیش لە موعجیزە ناشۆرێن بەوەدا لە ڕێی فەندی ژیربێژانە و زیرەکانەوە بە بەرهەمێکی مادی عادەتی وەك هێزی کارەبا و تیشکی جیهانی و دیاردەکانی کیمیایی و فیزیایی لە قەڵەم بدرێن وەیا لە بایەخی هۆشی مرۆڤ کەم بکرێتەوە. ئەو خاسیەتانەی لە مادەی گیانلەبەر و هۆشلەبەردا هەن چ بدرێنەوە بە هێزی غەیبی و چ بدرێنەوە بە تێکەڵبون و تێکرژانی مادە و هێزەکانی هەر دەمێننەوە وەك دیاردەی هەرە سەیر و نامەفهومی ئەم جیهانە، هێندە هەیە ئەوانەی کە

وا لەبەر کورتهێنانی تەفسیری مادی دیاردەکە دەدەنە پاڵ دەسەڵات و زانینی بێ سنوور و بێ کۆتاییی پەروەردگار هانا دەبەنە بەر هێزێك کە لە ئاست هیچ شتێك کورت ناهێنێت هەرچەند لەمەشدا بەلای بیرکردنەوەی مادییەوە بە شێوەیێکی کۆڵ نەدەرانە لە مەیدانێکی حەقیقی بۆ مەیدانێکی وەهمی هەڵاتوون(١). خولاسەی قسان، فەیلەسووفی مادی هەرچەند لە پایەی مادە بەرز بکاتەوە و لە بایەخی زیاد بکات، رووبەڕووبوونی موعجیزەی گیانلەبەر و هۆشلەبەری بەملەوە دەبێت و خۆ لێدزینەوەی مومکین نییە. شتێکی کە یەکجار لە ناڕاحەتی هەڵوەستی فەیلەسووفی مادی زیاد دەکات ئەوەیە کە لەم ڕۆژگارانەی زاناکان چاوەدێریی بوونەوەر دەکەن بەو ئامێرە وردبینانەی سەرەتاتکە لە میکرۆب و لە زەرەش دەکەن ببڕای ببڕای نەدیترا یەك زەڕەی مردوو گیانی بەبەرا بێت و ببێتە زیندەڵ، ئەمەش ڕاستییێکە لاهوتییەکان پێی دەنگ دلێرتر دەبن چونکە دەڵێن ئەگەر ڕاستە مادە لە خۆوە بوو بە زیندوو دەبوو لەم ڕۆژگارەشدا ئەم گیان تێگەڕانە ڕوو بدات بە تایبەتی کە دەزانین زانستی ئەم سەردەمە چەند دەسەڵاتدارە لە پێکهێنانی هەر هەل و مەرجێکی پێویست بێ بۆ گیان بە بەر هێنانی مادە. زانست (عنصر)ی وەهای دروست کرد کە لە سروشتدا پەیدا نەبووبوو ئیتر بۆچی زانست و سروشت بە یەکەوە نەتوانن تاکە یەك زەڕەی بێ گیان بکەن بە گیاندار؟ کە ئەم گیان بە بەرهێنانە بە یاریدەی زانستی نوێش مومکین نەبێت چۆن دەچێتە عەقڵەوە بە ڕێکەوتی کوێرانە لە خۆوە مادەی کەڕوڵاڵ و ساردوسڕ لە هیکڕا

(١) خواپەرستەکانیش توهمەی کۆڵدان و ترسان و هەڵاتن دەدەنە پاڵ فەیلەسووفە مادییەکان لەوەدا کە زۆر خێرا و بێ ئەوەی بتوانن تەفسیری گەلێك دیاردە لە ڕێی مادەوە بکەن چاوی خۆیان لە ڕاستییان دەنووسینن و لەبەر سێبەری زۆر خەست و تیری تەفسیری مادی بێ ئەرك سەرپۆشێکی درۆزنی حەسانەوەی فکری بە خۆیاندا دەدەن و پشت لە خوا لێی دەنوون. فەیلەسووفە مادییەکان لە شیکردنەوەی هەموو شتان، بە تایبەتی ئەو شتانەی سەر بە ئادەمیزادن، ڕازی نابن هیچ ڕوودانێك و گۆڕانێك بێ هۆی ئاشکرا بسەلمێنن بەلام ڕازین بەوەی مرۆڤەکە کە سەرچاوەی کۆمەڵایەتییە و ملیۆنەها لایەنی سەرسووڕێنی تێدایە کە هەر یەکەیان هەزاران جار لە ڕوودانی شۆڕشی فرەنسە پتر پێویستی بە هۆ و هاندەر و تەدبیر و زیرەکی هەیە، ڕازین مرۆڤەکە لە ئاکامی بێ تەدبیرییەوە پەیدا بووبێت. ئەو فەیلەسووفانە بەر لەوەی بگەنە دۆزینەوەی هۆی ئەوتۆ لە خوامان بێ نیاز بکات واز لە خوا دەهێنن، کە ئەمەش هەڵاتنێکی زۆر ترسنۆکانەیە بەلای خواپەرستانەوە.

روحی بە بەر هاتبێت؟ هەڵبەت لێرەدا من مەبەستم ئەوە نییە مولحیدان بکەمە ئیماندار چونکە نە من پەکم لەسەر ئەم لایەنە کەوتووە و نە مولحیدیش بە قسەی من بادەداتەوە سەر ئیمان، جیهانیش هیچ بارێکی ناگۆڕێ ئەگەر کاك باپیر وەیا مام ئۆمەر خوای پەرست یاخود شتێکی دیکەی کرد. من لێرەدا لەگەڵ (خیام) دەڵێمەوە:

ان کس کە جهان ساخت فراغت دارد
از سبلت چون توی و ریش چو منی

من تەنها ئەوەم مەبەستە، لە خوێنەری کوردی ڕوون بکەمەوە، بە پێی بۆچوونی خۆم، کە ئەم موعجیزەیەی زیندووەتی و لکەکانی بە هەڵاتن لە ترسی (دوانەتی) ناپووچێتەوە و ناڕەوێتەوە، فەیلەسووفی مادیش کە هات و لە پێشەوە، بە خەیاڵی خۆی، لە ڕێی ئینکارکردنی هەبوونی کردگار و هێزی غەیبی و نامادییەوە هەموو بوونەوەری گێڕایەوە بۆ تاکە ماکی (مادە) پێی ناوێ لە نوێوە ترسێکی ئەبەدی (دوانەتی) بە دوا خۆی و نەزەرییەکەیدا بگێڕێت و هەمیشە خەریکی شەڕکردن بێت دژی شەبەنگی ئەو مێردەزمە. مرۆڤی مادی کە هێندە خۆی ئازا کرد بتوانێ بێ تێخوێندنەوەی هیچ فکرەیێکی بوونی (خوا) دڵی خۆی تەسکین بکات بە توانا و لێهاتوویی مادەی ڕووت و مردوو و بۆ گێڕانی کاروبازاڕی ئەم جیهانە بەو هەموو دیاردە بێ ئەژمارە سەرسوڕێنە پڕ حەپەسانەوە با ئەوەندەش ئازا بێ کە جارێکی دیکە خەیاڵ لە پەیدابوونی (دوانەتی) نەکاتەوە، فەیلەسووفی مادی لە خەیاڵی خۆیدا (خوا)ی لە حیسابانی دەرهاویشتووە، ئیتر چ پێویست هەیە ترسی زاڵبوونی (فکر) بەسەر مادەدا لە نوێوە خواییێکی بۆ قوت بکاتەوە، ئنجا خوتخوتەی (دوانەتی) و شەبەنگی (غەیب) گێژی بکات و بەگژ ڕابەرایەتی و کاریگەرایەتی و پێشەوایەتی و یەکەمینایەتی و ئاغایەتیی مرۆڤی خاوەن (فکر)یدا بهێنێت. لەم هەرایەشدا ئەوەی تێ دەچێت مافی مرۆڤەکەیە نەك شەبەنگ و مێردەزمەی غەیب چونکە لێکدانەوەی ئەو غەیبناسەی کە لە سەرەتاوە ڕازی نەبوو بە تێبردنی دەوری هێزی (غەیب) هەر ڕازی نابێ بە پووچاندنەوەی دەوری خالقیەتی (هۆش) و (زیندووەتی) لە تەك مادەدا، بەڵکو لەم هەوڵە بێ لزوومەدا بابای (غەیب ناس) بەڵگەیێکی تازەی بە دەست دەکەوێ بۆ نائەمینیی کابرای مادی لە لێکدانەوەکانیدا، چونکە زیندووەتی و هۆش شتی بەرچاون و لە خانەی گومان لێکردنی (غەیب) نین، کەواتە جێی خۆیەتی خەریکبوونی فەیلەسووفی مادی بە دالەنگاندنی پایەی ئەو هێزە بەرچاوە و یەکجار

سەرسوورِێنە ببێتە هۆی گومانکردن لە نیاز و مەبەستی فەیلەسوفەکە نەك هەر بەرانبەر هێزی زیندووەتی (و لکەکانی) بەڵکو بەرانبەر سەرانسەری (غەیب) چونکە دیارە لە یەخە گرتنی ئەو شتانەی بەرچاو و بێ گومان یەکسەر گومان پەیدا دەکات لە یەخەگرتنی ئەو شتانەی بەرچاو و بەرهەستیش نین وەك ئەوەی کە یەکێك بیەوێ لە حیسابی پارەی نەقد چاوبەستەکێ بکات دیارە چاوەنۆڕەی فێڵی گەورەتری لێ دەکرێ لەو قەرزانەی کە دەفتەریشیان بۆ نەگیراوە. هەر لەم بابەتەی پتر سووربوون لەسەر یەخەگرتنی ناحەزانە و نەسەلمێنانەی شتی نا بەرچاو ئەوە بوو کە بەر لە ٤٠–٥٠ ساڵ ئەوانەی گومانیان دەخستە ڕاستی و دروستی و ڕەوایی داهێنراوی وەك فۆتۆگراف و گەڕۆك و فۆنۆگراف کە هەموویان بە قەدەر بەرد و دار ڕەق و زەق و بە پۆز بوون، زۆر بە ئاسانی و بە بێزوقێزەوە ئینکاری خراپەتیی زەوی و سووڕانەوەی بە دەوری ڕۆژدا و هێزی کێشەریان دەکرد چونکە ئەمانە لە ڕێی لێکدانەوە و زانست و تاقیکردنەوەوە بە ئیسپات دەگەن، ئیسپاتەکەش وەك ترێ و هەنجیر بەرهەست و بەردەست نییە نەسەلماندن هەڵنەگرێ خۆ مەعلومیشە ئینکارکردنەکە زەرەری لە مام نەسەلمێنەکە نەدەدا بەڵکو لەوانە بوو کوڕێنیشی پێوە بکات بە نامەی ئەوەوە کە گۆیا دژی کافران لە سەر توانای خوا دەکاتەوە. بە ڕاستی کە بەوردی لە مەسەلەکە ورد بیتەوە دەبینیت ئەو فەیلەسووفەی خەریکە لە بایەخ وەیا لە خاسیەتە سەرسوورِێنەکانی زیندووەتی و هۆش دادەڵەنگێنێت، بە هەموو هێز و توانای لەسەر مادە دەکاتەوە هەر دەڵێی بە قەدەر پەرۆشی غەیب پەرست بۆ وەحدانەتی خوا، ئەویش بۆ بوتی خۆی بە پەرۆشە. ئا لێرەشدا دیمەنێکی زۆر سەیر و نابەجێش، دەێتە بەر نیگای سەرنجدەرەوە. فەیلەسووفی مادی لێ دەوەستێتەوە تا زانای فیزیا و کیمیا و نەفس و ئاسمان... هتاد ڕاستییان دەدۆزنەوە ئیتر دەستیان بەسەردا دەگرێت و دەیانکات بە خزمەتکاری فەلسەفەکەی، هەر ڕێش نادات بە زاناکە خۆی بیروڕای فەلسەفی لەو زانستانە و دۆزراوانە هەڵێنجێت، خۆ ئەگەر بۆچوونێکی دژی بۆچوونەکانی فەیلەسووفە مادییەکەی دەربڕی بە جارێك لە پلەی فەلسەفە و زانست دەهێنرێتە خوارەوە و دەکرێتە خزمەتکاری بیری بورجوازیەتی(١) و غەیب و ئەفسانە،

(١) زۆرینەی نووسەرانی مادی بێ لێوردبوونەوە ئەم عینوانەی (فکری بۆرجوازی) بەسەر زۆربە و زۆرینەی نووسەر و بیرکەرەوەی وڵاتی بۆرجوازیدا دەبڕن، ئەمەش هەڵەیەکی زۆر گەورەیە چونکە ئەوەی پێی دەڵێن فکری بورجوازی هەر لە ئیمانەوە تا ئیلحاد لە =

لە مەشدا هیچ کەلێن و دەرفەت ناهێڵێتەوە بۆ ئیحتیمالی ڕاستبوون و خزمەتکار نەبوونی بۆچوونەکە و ئەوەندەی لێ بە کافی دەگرێ کە دژی بۆچوونی خۆی ڕاوەستاوە (خۆی داواکار و خۆشی حاکم).

لێرەدا دەبێ شتێکی یەکجار گرنگ بدەمە بەر زیهن و چاوی خوێنەر، گرنگییەکەش لەوەدا نییە کە بە نووسین و باس لێوەکردنی ئەو گرفتانەی تێیدا دەژێنەوە چارەسەر دەکرێن، بەڵکو لە گۆشەنیگای فکری ڕووتەوە نمایشتێکی دەکەم، وەك تا ئێستا نمایشتی هەر شتێکی دیکەم کردووە هیچ بە تەماش نیم گەنجی کوردی سەر بە مادییەت وەیا مام ناوەنجی وەیا غەیب پەرست دڵ و دەروونی خۆی بۆ قسەکانی من بگۆڕێت. بە هەمەحاڵ چ هێزێکی پەکخەر لە پشت نووسینەکەی منەوە نییە خەڵق ناچار بکات بە دوای بکەوێت، بە پێچەوانە، ئەگەر چ هێزی لە پشتەوە هەبێ دوشمنانەیە، وەك کە مەعلوومە زۆرینەی نووسینی تا ئێستا بە دوامدا هاتبێت دوشمنانە بووە.

من دەمەوێ بە خوێنەری ئەم نووسینە بگەیەنم، بەشێکی هەرا و ناکۆکیی نێوان باوەڕی سەربەغەیب و باوەڕی سەر بەمادە دەگەڕێتەوە بۆ نە گونجانیان لەگەڵ یەکتردا، نەختێکی دیکەشی داخوازی و فەرمانی باوەڕەکانە بەوەدا کە داوا لە پێڕەویکەرەکانیان دەکەن غەیری خۆیان ناچار بکەن بە وازهێنان لە باوەڕەکانیان، بەڵام بەشێکی بەرچاوی هەرا و ناکۆکییەکە هی مەیل و ئارەزووی (زات)ی ئەوانەیە کە وا لە پەنا نەرمە فەرمانی باوەڕەکانیان بە نانەوەی ناکۆکی، ئاگر و جۆشی حەز و شەهوەتی خۆیان بۆ تۆقاندن و کەنەفتکردن و زەلیلگیری دەخەنە ناوك و ناوەڕۆکی باوەڕەکانیانەوە بۆ ئەوەی لە بەر مەشقەڵی ئەو ئاگرە زاتییەدا خەنجەروەشێنی و خوێنڕێژی و وێرانکاری بنێنەوە. ڕووپەڕەکانی مێژوو هەڵدەوە و دێرە خوێناوییەکانی هەرای نێوان باوەڕان بخوێنەوە دەبینیت شەبەنگی چەند جانەوەرێك لەو دێرانەدا خەریکن دەبڕن و دەدڕن و دەکوژن و دەسووتێنن مەیلی نوستووی دڵکرمێیانیش بۆ دڕندەیی دەورووژێنن، هەناسەش لە مرۆڤی دڵ خاوێن و هێمنیخواز دەبڕن. هەمان دیمەنی نێوان دەفتەری مێژوو لە ڕووپەڕەی ڕووداوەکانی ئەم ڕۆژگارەش دێتەوە بەر

= سەرمایەداری تا سنووی کۆمیونیزم دەگرێتەوە، واش دەزانم ئەو بەسەر دابڕینە هەندێکی خۆ بە سەهووبردن تێدایە چونکە لێکدانەوەی فەلسەفی وەك دوکانی بەقاڵ نییە کە هەر دەبێ پێوەندیی بە سەرمایە و بۆرجوازیەتییەوە هەبێت.

نیگای سەرنجدەر. لە هەموو هەنگاوێکی زێدە پێویستی یەکیەتی و برایەتیی نێوان گەل لەمپەرێکی تیژڕۆیی و چەپڕۆیی و گومان لە خەڵق کردن و غەیر تاوانبار کردن قوت دەبێتەوە و ڕەتێك بە هەنگاوەکە دەبات و هەنگاو هەڵێنەکە سەرەوبن دەکات، خۆ ئەگەر بەشێکی ئەو گومان و تاوانەش ڕاست بێ، پێویستە سوودی گشتی و بەرتەرەفکردنی خەتەری دەرەکی چاوپۆشی لەو هێندە گومان و تاوانە بکات کەچی، بە پێچەوانە، بڵقی نەفس و زاتی گومانکار و ئارەزووی پەکخستنی غەیر وا دەکات لە هیچە گومان و تاوان وەك پرووشکە بارانی سەربەقەپۆچکە لە سەرانسەری وڵات پفکە بکات. هەر لە بیرمانە، بەرەی نیشتمانیی یەکگرتووی عیراق چۆن لە ماوەیێکی یەکجار کورتدا دوای سەرکەوتنی شۆڕشی تەموز پەرت و بڵاو بوو، بڵاوبوونەوەشی لەوەوە بوو کە یەکێك لە لایەنەکانی پێکهێنەری بەرەی نیشتیمانییەکە هەندێك لە لایەنەکانی دیکە پتر دەسەڵاتی پەیدا کرد، ئیتر مەیلی خۆ سەپاندن وای لێ کرد هیچ کەسێك و هیچ تاقمێك و هیچ کۆمەڵێك نەپارێزێ تا حاڵ گەیشتە جێگەیەك دەتگوت بەرەی نیشتیمانی وەختی خۆی لە چەند دزێك و یەك خاوەن ماڵ پێك هاتبوو ئەویش وا خەریکە بە جەزای خۆیان دەگەیەنێ.. هەڵوەشانەوەی بەرەی نیشتیمانی بەڵگەی جوداوازیی زات و دەروونە پتر لەوەی هی جوداوازیی بەرژەوەند و سوود بێت، واتە بەرهەمی زاتە نەك بابەت و مەوزووع چونکە ناشێ ئەو حیزبانەی بە پێی لێکدانەوەی مادی بەر لە دوو مانگ وەتەنی بوون ئێستا هەر بە پێی لێکدانەوەی مادی ڕەوای لەناوبردن بن، جا ئەگەر لە مێژوودا نموونەی دیکەی وەك ئەمەیانت دیت بزانە ئەویش هەر لە ڕێی زات کوێرییەوە بەهانەی بە غەیر گرتووە. لێردا نزیکترین نموونەی بەراوردکردن کارەساتەکەی شۆڕشی فرەنسەیە، ئەویش زات و دەروونی شۆڕشگێڕەکانی پتر لە جوداوازیی بەرژەوەند وای کرد لە ئەنجامدا مەلیکێکی بێ دەسەڵات بگۆڕێتەوە بە ناپلیۆنێکی نیوە دێو، (ئێمە لە بەشی دووەمی ئەم نووسینەدا دەگەینەوە بە شۆڕشی فرەنسە). هەموو ئەو لێك جودابوونەوانە و براکوژییانەی لە بزووتنەوەی قەومایەتیی کوردیشدا ڕوویان دا، ئەوانیش چ پێوەندییان بە مەوزووعیەت و بەرژەوەند و سوودی کوردەوە نەبوو، بە پێچەوانە دژی کوردایەتی و ئامانجەکانی بوون، جا ئەگەر نەختێکیش جوداوازیی ڕەوا و ئاسایی و چاوەڕوانکراویان تێدا بووبێت بەشی هەرە زۆریان دەگەڕێتەوە بۆ بڕیاری ئەو (زات)انەی سەرپەرشتی کارەساتەکانیان دەکرد ئەگەر نا بەرژەوەندی کوردایەتی ئەوە هەڵناگرێ لە حاڵ و باری ئەم ڕۆژگارەیدا ڕۆڵە

سەربازەکانی یەخەگیری یەکتر ببن و بە چەکی بێگانە یەکتر بکوژن، کە دەڵێم (لە حاڵ و باری ئەم ڕۆژگارەیدا) دەمەوێ ڕەخنەی ڕەخنەگر بێدەنگ بکەم دەنا بە لای باوەڕی منەوە ڕەوا نییە هەرگیز لە مەیدانی کۆمەڵایەتی و خەباتی بەرەوپێشچووندا خوێن لە لووتی کەس بێت، ئەوانەی دەیانەوێ بە بەهانەی لێکدانەوە و شیکردنەوەی فەلسەفی خەڵق ئیقناع بکەن بەپێویستبوون و ڕەوابوونی کوشتن و بڕینی ناوخۆییی خەباتگێڕان کەسانێکن ژەهری عەزیای نەفس و زاتی خۆیان دەڕژێننە ناو دەقی فەلسەفەکان وەیا هەر نەبێ بە جۆرێکیان واتا لێ دەدەنەوە کە پۆرگی ئەوتۆیان تێدا سازبدرێت جێی ژەهری هەناوی ئەوانی تێدا ببێتەوە. گومانت نەبێ لەوەدا کەوا بەشێکی یەکجار گەورەی هەرا و ناکۆکی و دووبەرەکی و بەشەڕهاتن و ماڵوێرانیی تێکڕای ئادەمیزاد لە جوداوازی ئارەزووی نەفس و جۆری تێگەیشتن و بیرورا و دژایەتیی مەزهەب و ئاین ئەو تەرزە شتە (زاتی)یانە بووە کە هیچیان پێوەندییان بە بەرژەوەندیی ڕاستەقینە و بێ فێڵەوە نەبووە، ئنجا لەنێوان ئەو هۆیە زاتییانەدا دەوری زێدە گرنگی ئەو زاتە دڕندانە دەست پێ دەکات کە ئەگەر زۆربەی خەڵقیش لە هەرایاندا بەرەو هێمنایی ببنەوە ئەوان جارێ بورکانی پڕ گڵپەی دەروونیان دانەمرکاوەتەوە. دەتوانم بڵێم ئەگەر لە جێگەی ئەوانەی بە درێژاییی مێژوو هەرای وێرانکەریان ناوەتەوە، وە یاخود لە جێگەی ئادەمیزاد کە ناکۆکی و هەرا و شەڕ و کوشتن و بڕینیان کردووە و لێیان کوژراوە مەکینەی هۆشی ئەلیکترۆنی بڕیاری مەوزووعی و دور لە عاتیفەی دابایە لە سەدی نەوەد و پێنجی ئەو کارەساتانە ڕوویان نەدەدا چونکە هۆشی ئەلیکترۆنی ئەگەر لێی داوا بکرێ بەدوا بەرژەوەندا بگەڕێ ئارەزووی خۆی وەیا ترسنۆکیی خۆی وەیا نەزانیی خۆی وەیا... وەیا... هیچ شتێکی خۆی تێکەڵ بە بڕیاران ناکات، ئەوساش هەر دەمایەوە سەدی پێنجی حاڵەتی ئەوتۆ ئەو جۆرە بەرژەوەندەی تێدا بێت کە بە هەرا و ناکۆکی و دووبەرەکی نەبێ پێك نەیەت وەیا زیاد نەکات وەیا نەپارێزرێت. تۆ هەرگیز خۆشباوەڕی ئەو قسە لووسانە مەبە کە بە بەهارات و خوێ و سماقی زمانە پاراوەکەیان لە گەرمەی شایی و کەیف و دەهۆڵکوتاندا هەزار سەبەبی ڕێکوپێکی بە گژیەکتردا چوونت بۆ دەسازێنن. هەزاران لەو زاڵمانەی کۆتاییان بە تێدا چوون و لەناوچوون هاتووە ئەگەر زەکاتێکی ئارەزوویە نارەواکانیان بە قوربانی سەلامەتیی خۆیان کردبایە بە ئاسوودەیی دەمردن، دیاریشە خۆ لە ناوبردن لە پێناو زەکاتی سوودی گەورە و بەردەوام چ

مەوزووعیەت و بەرژەوەندخوازیی ڕاستی تێدا نییە و بریتییە لە گومڕابوون و کوێربوونی زات. لەمەش پتر مەودای قسەمان ماوە بەوەدا کە بڵێین ئەگەر ئەو تەماعکارانە زاتە کوێرەکانیان بوون بە هۆی فۆتانیان، ملیۆنەها زوڵم لێکراویش لەبەر نەفسە سست و کول و ترسنۆکەکەیان بە مەزڵوومی مانەوە.

دەبینی ئەو بابایەی لە ئاست دەستدرێژیی ئاغایێك دەحەپەسێ و جورئەتی بزووتنەوەی پێ نامێنێ زۆر بێباکانە و پاڵەوانانە لەگەڵ ڕووتەیێکی وەك خۆی لەسەر کەوڵە گیسکێك کە نیو دینار ناهێنێت بەشەڕ دێت و لەوانەیە بیشیکوژێت و خۆشی تێدا بچێت. ئەم ترسنۆکییە بێ سنوورە و ئەم جورئەتە بێ سنوورە هیچیان فەرمانی مەوزووعیەت و بەرژەوەند نین بەڵکو زادەی زاتی کوێرن ئیتر حەز دەکا با جنۆکە کوێری کردبێ وەیا لە سەرەتای ڕسکانیەوە کوێر بووبێت. زۆر جاران لەگەڵ خۆمدا دەڵێمەوە ئەگەر مەڕگەل بە بڕیاری سروشت تەسلیمی گورگ نەبێت، کاتێك گورگەکە تێی دەکەوێت و بەردەبێتە خنکاندنی، مەڕگەلەکە لە توانایدا هەیە دەوری بدات و بە قۆچ و بە پاڵەپەستۆ و بە هەر جۆرێك بێت فەراقی ڕەشی لێ ببڕێت بەڵام نەبوونی ورەی لەسەرخۆکردنەوە قەڵەمی دەست و پێی هەموو مەڕگەلەکە دەشکێنێت کەچی چونکە مەڕ لە ئاست مرۆڤدا ئەو هووربەرداوە نییە شەکەنێر و بەرانی خورت هەیە شەڕی کوشندە لەگەڵ مرۆڤ دەکات، ڕەنگە وەهاش بووبێت مرۆڤی کوشتبێت. من بۆخۆم بەو چاوانەم دیتووە، ترس وای لە خەڵقی شارێك کردووە وەك مەڕگەل بێ دەسەڵاتی کردوون و هیچ گیانێکی لەسەرخۆکردنەوەی پێ نەهێشتوون. مێژوو باسی جەماتێکی کاروانی سەردەمی دڕندەییی مەغۆلەکان دەکات کە چۆن یەك تاکە مەغۆڵی تووشی کاروانەکە دێت و لێیان داوا دەکات لە شوێنی خۆیان بوەستن تا تیغێك پەیدا دەکات بۆ ئەوەی سەریان ببڕێت ئەوانیش هەموویان دەستپاچە بۆی ڕادەوەستن، بەڵام یەکێکیان بەخۆ دەڵێ خۆی ئێمە هەر کوژراوین با من پێشدەستی بکەم ئیتر گاشەبەردێك لە کابرای مەغۆڵی دەدات و دەیکوژێت. لێرەدا دیارە چۆن ورە بەردان مرۆڤ دەکات بە بەرد و دار، بووژاندنەوەی نەفسیش دیارە چۆن سەرلەبەری واقیع دەگۆڕێ. ئەم حیکایەتەی مێژوو ئەگەر ڕاستیش نەبێ هی وەك ئەو لە کات و شوێنی دیکەدا ڕووی داوە، جا ئەگەر خوێنەر لێم بپرسێت و بڵێت ئەم ڕووداوە وردیلە وردیلە کەم تەئسیرانە کەی دەشێ لێکدانەوەی فەلسەفییان لەسەر هەڵستێت و چۆن دەشێ دەلالەتی دیاردەی (کۆمەڵایەتی – ئابووری) وەك خەباتی چینایەتی و

ڕووداوی گەورەی جیهانی لە بیران ببەنەوە، لە وەرامدا دەڵێم هەتا نموونەی گەورەتر بهێنینەوە دەوری زاتی مرۆڤیان باشتر پێ ڕوون دەبێتەوە بە تایبەتی لەو ڕۆژگارانەدا کە جاریٚ ڕێکخراوی سیاسی و دامودەزگای پڕوپاگەندە و ڕۆژنامە و ئاجانسی خەبەران پەیدا نەبووبوون کە بڕیاری حکومەتێك وەیا کۆمەڵێك لەسەر هەموو میللەت حیساب بکرێت و بگوترێ ئەوەی دەکرا بە دڵخوازی جەماهیر بووە، لەبەر ئەمە ئەگەر بادەینەوە سەر مێژوو دەبینین لەو سەردەمە کۆنانەدا جاریٚ گەلان لە کرانەوەی زیهن و دەروون و زاتدا نەگەیشتبوونە پلەی تێگەیشتنی هاوچۆنی سوود و بەرژەوەندی (چین) لەوەش بە ئاگا نەهاتبوون کە وا ڕەنگە مومکین بێت خەباتێکی تێکڕایی (چین) بتوانیٚ دەستی زۆردار و چەوسێنەرەوەیان لیٚ کۆتا بکات، بگرە جاریٚ هەر لێیان ڕوون نەبوو ئایا ئەوەی لەم ڕۆژگارەدا پێی دەڵێن (چەوساندنەوە) چەندی ستەمە و چەندی ڕەوایە. لەو سەردەمانەدا ژن و منداڵ بەبارمتە دانان لای خاوەن قەرز یاسا و نەریتێکی سەلمێندراو بوو، مرۆڤی دراوخریدەش زۆر بوون کەسیش لەوەدا خراپەی کارەکەی و لۆمەکردنی نەدەبردەوە سەر خاوەن پارە و دەسەڵاتان هەرچەند نووسەری وەك من و تۆ دوای تێپەڕینی هەزاران ساڵ بە سەر ئەو مێژووەدا دێین و درۆ بۆ خەڵقە چەوسێندراوەکە هەڵدەبەستین و بە نارازییان نیشان دەدەین و ناونراوە لەگەڵ دەسەڵاتدارانیشیان بە شەڕ دەهێنین، مەبەسیشم لە نارازیبوون (نەسەلماندن و لیٚ بە دەنگ هاتن)ە نەك پیٚ خۆش نەبوون چونکە دیارە شتێك کە خۆش نەبێت هەستی پیٚ خۆشبوون دروست ناکات وەك کە یەکێك ماری پێوە بدات وەیا پارەی لیٚ بزر بێت وەیا گیسك و کاوڕی بمرێت لێی چاوەڕوان ناکریٚ هەڵپەڕکیٚ بکات بەڵام یەخەی کەسیش ناگرێت، ئەو حاڵ و بارە نالەبارەش کە بۆ ماوەی هەزاران ساڵ زۆربەی مرۆڤی نارەحەت کردووە و خۆشیی لیٚ هەڵگرتوون هەر هێندەی کار تیٚ کردوون کە هەستی تەبیعییان پێی ناخۆش بووە، وەك تامی گوژاڵ و ئێشی برین، لەوە بەولاوە بۆ هیچ بزووتنەوەیەك و نارەزامەندییێکی نەبردوون، ئەو کەسەی ئێشی گەیشتووەتیٚ بەپێی هەست و پێزانین و پلەی پیٚ ناخۆش بوون و دەسەڵاتی لەسەرەخۆ کردنەوەی پەلەکوتکەی کردووە بەڵام خەڵقی دیکە بە ناوی (چین) وەیا گەل لەسەریان نەکردووەتەوە، لە خۆی و خزم و کەسی خۆی بەولاوە (بێگانە) جافیدایی بۆ نەکردووە، تەنانەت خۆیشی چ نارەزاییی دەرنەبڕیوە لە ناخۆشی و تەنگ و چەڵەمەیێکی کە بە کێش و تەرازووی (کۆمەڵایەتی)ی ئەو سەردەمانە ڕەوا دیتراوە

هەوڵی تێکڕایش لەو ڕۆژگارانەدا نەدراوە بۆ گۆڕینی یاسا و نەریت و داب و دەستووری زەحمەت بەخش، جا ئەگەر پاشایێکی دەسەڵاتدار لەخۆوە گۆڕینی تێدا کردبن ناشێ خواهشتەکەی ئەو بۆ گەل حیساب بکەین وەیا بە درێژبوونەوەی کات و گۆڕانی لەسەرەخۆی خۆڕسك پەیدا بووبێت، وەك کە پایز لە خۆوە دەبێتە زستان، ئەویش نە بە چاك نە بە خراپ بۆ خواز و خواهشتی گەل نابردرێتەوە، نارەزاییی تاکیش لە زوڵمێکی کە ڕووی لە خۆی کردەوە ناوی (نارەزاییی تێکڕایی) هەڵناگرێت، تەنانەت ئەگەر هەموو تاکێکی گەل لە یەك کاتدا هەر یەکەیان بۆ حیسابی خۆی بەرهەڵستیی زوڵمێك بکات کە لە خۆی دەکرێت هەر نابێتە هۆی ناولێنانی (نارەزاییی تێکڕایی) چونکە هەر یەك لەو تاکانە کاتێك زوڵمە تایبەتییەکەی خۆی لەسەر هەڵستا بێدەنگ دەبێت و پەکی لەسەر خەڵقی دیکە ناکەوێت و پەندی (ئاگرە سوورە لە خۆم دوورە) بەکار دەهێنێت. خولاسە ئەوەی پێی دەڵێن (خەباتی چینایەتی) و نارەزامەندیی گشتی لەو سەردەمە کۆنانەدا پەیدا نەبووبوون و وەك لەمەوپێش گوتوومە دیاردەی (پەلەی ژیان) خەڵقی بزواندووە، زۆر بە درەنگەوە ئەو پەلەی ژیانە شێوەی بزووتنەوەی گشتی و خەباتی چینایەتیی وەرگرت. لەگەڵ ئەم ڕاستییەشدا کە بەشی هەرە زۆری درێژاییی مێژووی گرتووەتەوە ناوناوەییێکی زێدە زێدە زێدە نادر وەها بووە لە هەڵکەوت و بارێکدا گەل هەڵستاوە و لە زوڵمی بێ سامان و ئامان بە دەنگ هاتووە لە شێوەییێکدا کە پێی بگوترێ بزووتنەوەی گشتی بەڵام لەم حاڵەتانەشدا بزووتنەوەکە چەند تێبینیی یەکجار گرنگ هەڵدەگرێت:

یەکەم: بەشی هەرە زۆری ئەو بزووتنەوانەی جەماهیریەتی تێدا بەدی کراوە لە چارچێوەی بانگەوازی سەر بە ئاین بووە و داد و چاکەی لە گۆشەی ئاینەوە ڕەچاو کردووە.

دووەم: بزووتنەوە گشتییەکە شوێن تاکێکی بەرچاو و بەزیپك و ئازا و زۆرزان کەوتووە، لەوانە بووە ئەگەر ئەو تاکە نەبوایە بزووتنەوەکە وەخرابایە وەیا هەر لە بنەڕەتدا نەبووبایە مەگەر تاکێکی دیکەی ئازا و بەزیپك هاتبێت و کەلێنی سەرۆکایەتییەکەی پڕ کردبێتەوە، هەر جارەش کە تاکەکە لەناوچووە بزووتنەوەکە دامرکاوەتەوە.

سێیەم: ئەو جموجووڵەی کە بەرەو بێ حەیایی و ڕاو و ڕووت و وێرانکردن و شیرازە هەڵوەشاندنەوە بووە ناشێ لەسەر لایەنی چاکەی بزووتنەوان حیساب بکرێت،

بە نموونە، بزووتنەوەی (مزدەك) كە لەسەر مەبدەئی دابینكردنی ئارەزوو و شەهوەت هەڵستانە نەجێی شانازییە و نە بەرەوپێش بووە و نەهیچی چاتری لە جێگەی ئەو ڕژێمە دادەنا كە ئەگەر سەركەوتبا دەیرماند.

چوارەم: بەزۆری ئەو هەرایانە كە ڕوویان داوە دروشمی چینایەتییان تێدا بەرز نەبووەتەوە بەڵكو هەراییكی گشتیی هەڕەمە بووە، بەڕوونیش نەیزانیوە چیی دەوێت، لە حاڵی سەركەوتنیشیدا هەر بە بەرزبوونەوە و گەیشتنە دەسەڵاتی یەكێك یاخود چەند كەسێك كۆتایی هەراكە هاتووە و ئەو دەستە و تاقمە نوێیەش لەبەر بێ ئیرادەیی و بێ ئامادەییی زۆربەی گەل سەرلەنوێ بووەتەوە بە حوكمڕانی ستەمكار و خەڵقەكەش كڕنویان بۆ بردووە.

پێنجەم: ڕووداوەكان هەرگیز بایی ئەوە ناكەن پێیان بگوترێ بزوێنەر وەیا پێكهێنەری مێژوو چونكە ژمارەیان ئەوەندە كەمە و جغزەكەشیان وەها بەرتەسكە بە ئاسانی لە نێو دەریای حاڵ و باری بێ بزووتنەوەدا نادیار دەبن و ئەگەر لە كتێبان نەیانخوێنینەوە ئاسەواریان دەبڕێتەوە. ئێمە ئەگەر بسەلمێنین كەوا ڕوودانی تاكە بزووتنەوەی گشتی لە سێ سەد چوار سەد ساڵاندا، ئەویش لە یەك جێگەدا نەك لە هەموو دنیا وەیا بەشێكی زۆری دنیادا، بەسە بۆ ئەوەی خەباتی چینایەتی وەیا یاخیگەری و نارەزاییی گشتی بە ئیسپات بگەیەنێت دەبێ بشسەلمێنین كە وا كژی باران لە جێگەیێكی وەك بەغدادا فەسڵی هاوینە، چونكە لە ماوەی هەر پەنجا ساڵێكدا وا دەبێ جارێكیان بە هاوین باران بارین لە بەغدا ببارێت، بەو پێیە لە مێژووی كۆندا تاكو جارێكیان بزووتنەوەی گشتی لە بەغدا ڕووی داوە ڕەنگە حەوت هەشت جاران هاوینە بارانی تێدا بارییێت.

لە نەزەرییەی مادیدا فێڵێكی فكری لەوەدا دەكرێت كە پەلەی ژیان و نارەزامەندیی تاكیش بە خەباتی چینایەتی حیساب دەكرێ كەچی بەلای منەوە و بەلای ڕاستیشەوە ئەگەر هەموو ڕۆژێ هەموو تاكی عەمەلە و كرێكار لەسەر ئەو زوڵمەی كە لە خودی خۆی دەكرێ بە دەنگ بێت هەر ناشێ بگوترێ خەباتی چینایەتی ئەو تاكانە دەبزوێنێت چونكە بەدەنگهاتن لەسەر سوودی شەخسی لەوانەیە لە نێوان دوو عەمەلەش ڕوو بدات وەك ئەوەی كە یەكێكیان خاكەنازی ئەوی دیكەیان بشكێنێت وەیا گیسكی فەلاحێك بچێتە ناو دەغڵی فەلاحەكەی دراوسێی خۆیەوە، تەنانەت هەموو

ڕۆژێ و هەموو جاران ئەو تاکە لەگەڵ ژن و منداڵی خۆیشی هەرا دەنێتەوە لەسەر کاری نابەجێ وەیا لە فەرمان دەرچوون وەیا شت شکاندن وەیا... وەیا. خەباتی چینایەتی شەقڵ و دروشم و دەقی تایبەتی خۆی هەیە کە لە پێش هەمووانەوە (هەوڵی ناوکۆیی) دێت ئنجا دیاریکردنی دوشمنی گشتی، لەوەش ناپرسمەوە ئایا ئامانجی گشتیی تێدا هەبێت یا نەبێت چونکە لە مێژووی کۆندا باسی ئامانجی گشتی و دەرنەزەرکردنی دەسەڵات گرتنەدەست و گەیشتن بە حوکم و ئەو جۆرە ئامانجە ئەریستۆکراتانە ورێنەی بەنگ کێشانە. ئەگەر ڕاست با جەماهیر لە هەزاران ساڵەوە خەریکی خەباتە دەبوو ئەگەر بۆ ماوەی هەزار ساڵیش هێندەی هۆش لەو خەباتەدا پێ پەیدا نەکرێ بەشی حوکمڕانی بکات خۆ لە شەش هەزار ساڵدا چ عوزری کەم تەجرەبەیی و ڕانەهاتن و کۆمەکردنی ئەو جەماهیرە بە دەست مفکری مادییەوە نامێنێت بیکاتە بەهانەی بەردەوامبوونی ژێردەستیی میللەت و دەسەڵاتی کەمایەتیی ستەمکاران. بۆ دەبێ ئەو دەسەڵاتدارانە سەرەڕای کەمبوونی ژمارەیان و ناڕەوابوونی دەسەڵاتیان هەر لەزگی دایکیان بەربوونەوە بزانن چۆن ڕابەرایەتی و قوماندانەتی و لێخوڕی و ڕاپێچەکدان فێر بن نە مامۆستاشیان هەیە و نە لە غەیبەوەش دەست لە پشتیان دەدرێت، مەعلووم لە مریخەوەش یاریدە و ڕێنموونییان بۆ بە دیاری نایەت، کەچی ئەو ستەم لێکراوانەی ملیۆنەها ملیۆننەهای خەڵق پێك دەهێنن و بە مافی خۆیانەوەش خەریکن نەك بەستەم بە هەزاران ساڵ نەتوانن فێری لەسەرخۆکردنەوە ببن لەوە هەر بگەڕێ کە نەزانن ستەمکاران لەناو ببەن و حوکمێکی عادلانە پێکەوە بنێن کە لە سایەیدا بحەسێنەوە. ئێمە لە زاراوەی (خەبات) بە تێکڕایی و (خەباتی چینایەتی) بە تایبەتی چاوەنۆڕی جموجۆڵێکی بەردەوام و هۆشیار و ئازا دەکەین نەك هەر جارە خەریك بین بە میکرۆسکۆپی وردورد دێرەکانی دەفتەری مێژوو بخوێنینەوە بەڵکو خواوڕاستان لە گۆشەیێکی نابەرچاوی شڕە لاپەڕەی پەرپووت و سپی بوویەوەدا خەبەرێکی نارەحەتی و شێواوی دەدۆزینەوە و بە زۆرەملێ ناوی خەباتی لێ بنێین.

لە یەکەم سەرنجدا مرۆڤ بە بیریدا دێت کە ئەگەر خەباتی چینایەتی ئەو بەردەوام و بێ وچانە بێت کە نەزەرییەی مادی باسی دەکات دەبوو لە هەموو وڵاتێکدا بە چەند ساڵان جارێك ئاژاوە و شێواویی گشتی بەرپا بێت ئیتر یا سەرکەوێت یا خەفە بکرێت، بەڵام وا چاوەڕوان دەکرێت کە ئەگەر دە جارانیش خەفە کرابێت دەبێ جارێکیان سەرکەوتبێت، هەروەها لە نێوان بیست وڵاتدا وڵاتێك خەباتەکەی بە ئامانج

گەیاندبێت. ئەمە بۆچوونی سەرنجی سەرەتاییە، بەلاّم کە پتر لە مەسەلەکە ورد دەبیتەوە شتێکی دیکەت بە بیردا دێت ئەویش هەر لە ڕێی هەڵسەنگاندنی بیروباوەڕی مادییەوە سەری ڕێ بە هۆشی مرۆڤ دەگرێت. ئەگەر ڕاست بێ گەلان لە توانای هۆش و گۆش و هەست و زانین و ورەیاندا بووبێت خەباتی تێکڕایی بۆ وەدەستهێنانی مافەکانیان بکەن دەبوو ئەو توانایە لە سەرەتای کارەوە ڕێ بە کەمایەتیی زۆرداران نەدات سواری شانی زۆرینەی ئەو خاوەن هەست و هۆش و توانایانە ببن. تاکە یەك تەعلیلی قەناعەت بەخش لەو نەزەرییەدا نییە کە پێمان دەڵێ لە کۆنەوە، لە سەرەتای کۆمەلاّیەتی و پەیدابوونی (چین)ەکانەوە، زۆربەی ستەم لێکراوان خەریکی خەبات بوون بۆ ڕزگارکردنی خۆیان و لەناوبردنی ستەمکارەکان بەلاّم پێمان نالێت بۆچی وەها ڕووی دا کە بەشێکی یەکجار کەم لە نێوان گەل توانییان سواری بەشی هەرە زۆری گەل ببن، ئایا سیحر و تەڵەسم وای کرد لەو کەمانەدا هێزێکی لە عادەت بەدەر پەیدا بێت و زۆربەی خەڵق بێ دەسەلاّت بکات یاخود سیحرەکە میللەتی بێ هێز کرد و خستنیە بەر دەسەلاّت و هێرشی ئەو بەشە کەمەی سیحری لێ نەکرابوو. لە سەرەتای کاردا جاریّ دامودەزگای حکومەت و پۆلیس و عەسکەر و یاسا و مانگانە و پێوەندیی هەمە چەشنەی نێوان کۆمەڵ پەیدا نەبووبوو تاکو بسەلمێنین ئەو لایەنە و کۆمەڵەی کە دامودەزگاکە و سەرۆکایەتیی هێزی چەکدار و ئیستگەی ڕادیۆی گرت دەبوو بە خاوەن دەسەلاّت و ڕابەر و[1] لێخوڕ و قەمچی وەشێن و چەوسێنەرەوە، بە پێچەوانە، دەسەلاّتی کەمایەتیی حوکمڕانی هەزاران ساڵ پێش ئیمڕۆ کە لە نەبوونەوە ڕسکا خۆی حکومەت و ڕابەرایەتی و سەرۆکایەتیی پێك هێنا، واتە لە سەرەتاوە حوکمەکەو حکومەتەکە لە مرۆڤەکەوە سەری هەڵدا نەك مرۆڤەکە بەهۆی حکومەتی حازروبزرەوە

(١) لێرەدا ڕێم هەیە بڵێم لەو ڕۆژگارەشدا ناتوانم بە پێی ئەو تەرزە شیکردنەوەیە ڕاستبوونی خەباتی چینایەتی بسەلمێنم چونکە دەقی نەزەرییەکە ناتوانیّ تێم بگەیەنیّ بۆچی لەم سەردەمە پڕ ڕووناکییەدا، چەوسێنەرەوەی کەم ئەژمار ملیۆنەهای چینی هەژار بۆ قازانجی خۆی بچەوسێنێتەوە کوتەکی دەستیشی پۆلیس و عەسکەر بێت کەچی وەك دەزانین زۆربەشیان لەو هەژارانە بوونەتە هێزی چەکدار. یا دەبیّ بڵێین خەباتەکە وەها نییە کە نەزەرییە باسی دەکات یاخود دەبوو لە ترسی خەباتەکە پۆلیس و عەسکەر لە غەیری هەژار پێك بێت، یاخود دەبوو زۆر بەزوویی حوکمی کەمایەتیی سەرەوە لەناو بچێت.

بوو بە خاوەن هێز و دەسەڵات. ئەم قسە سەرەتاییەم کە بەر لەمنیش خاوەن بیری مادی دەری بڕیوە پێویستی بە ڕوونکردنەوە هەیە، لێرەش بە دواوە هەوڵ دەدەم بە کورتی و بە پێی باوەڕی خۆم ڕوونی بکەمەوە، ڕوونکردنەوەکەش بەم شێوەیە دەبێت.

لە نووسینێکی (لینین) بە ناونیشانی (حکومەت و شۆڕش State and Revolution – الحکومة والثورة) دەخوێنیتەوە کە دەڵێ بە پەیدابوونی (چین)ە جوداکان و داهاتنی چەوساندنەوە لە کۆمەڵدا چینەکەی سەرەوە بۆ بەردەوامبوونی چەوساندنەوەکە و پاراستنی دەسەڵاتی خۆی حکومەتی دروست کرد و پۆلیس و عەسکەر و حەپسخانەی پێکەوە نان، ڕۆژێکیش کە مرۆڤ گەیشت بە پلەی بەسەرچوونی چەوساندنەوە ڕێژیمی حکومەت لە خووە دەپوێتەوە و دەرەوێتەوە چونکە هۆی مانەوەی کە چەوساندنەوەیە لە ناو دەچێت. ئەم ڕایەی لینین کە بایەخی بە تاکە عامیلی ئابووری داوە و هیچی تر، تەنها لەلای خۆیەوە وەرامی ئەو پرسیارە دەداتەوە کە دەڵێ چۆن حکومەت پەیدا بوو، بەڵام لە وەرامەکەدا پرسیارێکی دیکە هەڵدەستێت لە نەزەرییەکەی لینیندا وەرامی نییە ئەویش ئەوەیە بۆچی بەشێکی کەمی میللەت لە سەرەتاوە توانییان بەشی هەرە زۆری میللەت بچەوسێننەوە و ژێر دەستی خۆیانیان بکەن. من بەر لەوەی وەرامی ئەم پرسیارە بدەمەوە ڕەخنەیێکی یەکجار بنجیم هەیە لە نەزەرییەکەی لینین هی پشتگوێخستن نییە. پەیدابوونی حکومەت هەرگیز بەرهەمی تاکە هۆی چەوساندنەوە نییە، بگرە چەوساندنەوە لە سەرەتاوە چ دەخلێکی نەبووە لە پەیدا بوونی ئەو حاڵ و بار و بەرژەوەندانەی کە وەها لە مرۆڤی هەزاران ساڵ پێش ئیمرۆ بکات ناچاری دروستکردنی حکومەت ببێت. حکومەت دانان و پەیدابوونی نووسین و پەرستن و مامڵەت و دیاردەکانی دیکەی سەرەتای پەیدابوونی (کۆمەڵایەتی) هەموویان هەنگاوی یەکجار گەورەی بەرەوپێشچوون و فرەبوونی بەرژەوەندی مرۆڤایەتین هیچیان ئەوە نین بەرهەمی تاکە هۆیەکی زۆر بەدی نێوان گەلان بن. هەروەك بەرەوژوورچوونی مرۆڤایەتی (بە پێی تێفکرینی مادی) لە پلەی مەیموونییەوە بۆ پلەی نیاندەرتاڵی و لەوەوە بۆ مرۆڤی تەواو و گەیشتن بە دەسەڵاتی ئاخاوتن بەند نەبووە بە عامیلی چەوساندنەوەوە (چونکە جارێ چەوساندنەوە هەر پەیدا نەبووبوو) هەروەهاش پەیدابوونی حکومەت و نووسین و ئاین و دێ و شار و سنعەت و کشتوکاڵ و هەموو ئەو دیاردە بەرەوپێشچووانە چ پێوەندییان بە (چەوساندنەوە)وە نەبووە. لە خۆوە دیارە کۆبیوونەوەی مرۆڤ لە ئاڵقەی خێزان و ئێڵ و دێ و شار و دانانی

حکومەت و یاسا و پەیداکردنی چەك و ئامێر... و هتاد، هەموویان پێداویستی ژیانی کۆمەڵایەتی و لەسەرەخۆکردنەوە و پەلەی ژیان بووە کە ئەگەر لە پێشەوە ئەوان نەبوویان دواتر شتێك نەدەبوو پێی بڵێن چەوساندنەوە. بە نموونە دەڵێم پێکهاتنی خێزان لە سەرەتاوە فەرمانی بەرژەوەندی ژیانی مرۆڤ بووە، دواتر زەرفی وەها پەیدا بووە داوای کردووە وەیا سەلماندوویەتی، برا ژن بە ژنە بە خوشکی خۆی بکات وەیا شیربایی وەربگرێت، وەك دەشزانین لە سەرەتاوە خوشکەکە بەو حاڵەی نارازی نەبووە چونکە حاڵەتەکە جێگرێکی دیکەی نەبووە تاکو خوشکەکە خەیاڵ لەو جێگرە بکات و ئەوی پێ خۆشتر بێت. تا ئێستاش عادەتی ژن بەژنە و شیربایی هەر ماوە، کچیش زۆری پێ خۆشە لە جیاتی ژنێك دووان بۆ براکەی بهێنێت وەیا شیربایییەکەی زۆر بێت چونکە لە ماڵی مێردەکەی و لە نێوان خەڵقیش پێ بە حورمەتتر دەبێت. ئنجا کە ئەمە ڕاستی مەسەلەکە بێت نابێ بزووتنەوەی ئێستاکەی مافی ئافرەتان بگێڕینەوە بۆ ئەو (زوڵم)ەی لە کۆندا لێی دەکرا. ئافرەتی بەر لە هەزار ساڵ ئەگەر داوای مافەکانی ئیمڕۆکەی کردبایە و پێی درابا لە برسان دەمرد. هەڵبەت من مەدحی ئەو سەردەمانە ناکەم کە ئافرەتی تێدا دەفرۆشرا وەیا ژن بەژنەی پێ دەکرا، تەنانەت مەدحی ئەو ئازادییەش ناکەم کە لە کۆنەوە ڕێی داوە کچ ڕەدوور بکەوێت و دواتر مەسڵەتیی لەسەر بکرێت. من تەنها لە گۆشەی تەفسیری نابەجێی (چەوساندنەوە)وە سەیری ئەم دیاردانە دەکەم و دەمەوێ فەرق بکەم لە نێوان زوڵمی بێ فێڵ و لە نێوان ئەو شتە ڕەوایەی کە دواتر دەبێ بە زوڵم. ئەوەی بیری لە داهێنانی نووسین کردەوە هەرگیز مەبەستی ئەوە نەبوو کوتەکێکی نوێ بداتە دەستی ئەو سوودپەرستەی دەیەوێ قازانجی (ربا) لە قەرزدار وەرگرێت ئیتر بەو نووسینەی بتوانێ سەنەدی کۆمپیالەی پێ ئیمزا بکات. دادگاش بۆ ئەوە نەبوو قەرزداران لە حەپسخانان بپەستێت و دەوڵەمەندان بحەسێنێتەوە، بە پێچەوانە، بە درێژایی مێژوو زۆردار دژی دادگا بووە چونکە دیارە نەمانی دادگا (هەروەهاش نەمانی فەتوای مەلا و حوکمی ئیبنولحەجەر[1]) و کتێبەکانی سەر بە قورئان و حەدیس) دەسی زۆردار دەکاتەوە بۆ

(١) جارێکیان هەژارێك و مام حاجییێکی مەیلە و دەسەڵاتدار شەرعیان هێنایە لای باوکم، ئەویش دوای بیستنی قسەکانیان پێی گوتن ئەگەر بە (ابن الحجر) بێت هەق بەلای هەژارەکەدایە، ئەگەر بە (ابن الخنجر)یش بێت مام حاجی مەسەلەکە دەباتەوە. هەژارەکە بردییەوە، چونکە ئیبنولحەجەر کاری خۆی کرد.

ئەوەی بێ ترس ستەم لە بێ دەسەڵاتان بکات، هەر ئەمەیشە وا لە حکومەتی ستەمکار دەکات کە وا لە پێش هەموو شتێکدا دادگایان بێ هێز و دەسەڵات بکات. بەشی زۆری لەو قسانەی کە بە ناوی شیکردنەوەی مادییەوە وا ڕادەنوێنێت گۆیا دادگا و هەموو دەزگایەکی میری لە وڵاتی ناسۆشیالیستدا بۆ سوودی خاوەن دەسەڵاتان داندراوە، گەلێك لە ڕاستی دوور کەوتووەتەوە و بە حاڵ دەتوانێ لەگەڵ خۆیشیدا ڕێك بکەوێت هەم لەبەر تیشکی چۆنیەتی داهاتنی یاسا و دەستووران و هەم لە ئاکامی بەگەڕ هاتنی ئەو ڕێکخراوانەی کە یاساکان تەتبیق دەکەن. بەڵێ دەزانم پیاوی دەسەڵاتدار و زەنگین زۆرجاران دەتوانن دادگا بەختەتا ببەن بۆ سوودی خۆیان بەڵام مەجبووربوونی دەسەڵاتدارەکە بۆ پارەبەخشین و بەرتیلدان وەیا هەڕەشەکردن ئەوە بە ئیسپات دەگەیەنێ کە یاساکە خۆی لە خۆیدا بەد نییە و لایەنی هەقی پاراستووە دەنا دەسەڵاتدار ناچار نەدەبوو بکەوێتە باری بەخشین و پاڕانەوە و هەڕەشەکردن، تەنانەت لەو سەردەمانەدا کە جارێ عەبدایەتی دیمەنێکی کۆمەڵایەتی بوو عەبدەکە لە یاساکان قازانجی دەکرد هەرچەند ئەو یاسایانە هەقی خاوەن عەبدەکەشیان دەپاراست، چونکە ئەگەر مەسەلەکە بۆ تاکە عامیلی دەسەڵات بەجێ هێشترابایە بێ ئەوەی یاسا مافی عەبد و خاوەن عەبد و ئازادبوونی و خۆکڕینەوە و.. هتاد بپارێزێت کابرای دەسەڵاتدار پتر سوودمەند دەبوو لە چەوساندنەوەی عەبدەکە و بەرهەڵستیکردن لە ئازادبوونی و هەموو سەروبەرێکی دیکەی عەبدایەتی. دەبێ بزانین ئەو لایەنە بەد و ناڕەوایانەی کە لە هەندێ مادەکانی یاساییێکدا هەیە لە عەینی یاساکە هەڵنەقوڵیوە، بەڵکو لە دەستووراتی کۆمەڵایەتیدا لایەنی بەد و ناڕەوا هەیە و پەڕیوەتە ناو یاساکە، خۆ ئەگەر نەشبووبا بە یاسا دەسەڵاتدارەکان دەیانتوانی بە زەبری کوتەك لەوە بەدتر بەسەر بێ دەسەڵاتاندا بهێنن. بە نموونە دەڵێم کە مادەیێکی یاسای سەربەقەرز و سەلەم و ربێدە هەقی لێدانی قەرزدارەکەی دایە دەست خاوەن قەرز و ئەو هەقەی بە پێنج دار وەیا دە شەپەزللە بڕیەوە لەوەدا یاساکە گوناهی نییە بەڵکو وەکو ئاوێنە گوناهی کۆمەڵایەتی دەداتەوە، ڕەنگە چاکەیێکیشی هەبێ بەوەدا کە ناهێڵێ خاوەن قەرزەکە دە دار وەیا پازدە شەپەزللە لە قەرزدارەکە بدات وەیا حەبسی بکات وەیا سەری ببڕێ. بەڵام ئەگەر لایەنی چاکەی ڕووت لە یاسادا هەبوو بەهۆی یاساکە و ئەو هێزەی جێبەجێی دەکات چاکەکە دەگاتە مرۆڤی بێ دەسەڵات ئەگەرنا هەژارێك ناتوانێ قەرز وەیا ڕۆژانەی کرێکاری لە زۆردارێك بستێنێ ڕەنگە نەشتوانێ

لـە بـێگـاری زۆردارەکـە دەرچـێت ئـەگـەر دادگـا و پـۆلـیس و حکـومـەتـێك نـەیـپـارێزێت. بێگومـان پێویستـە هـەمیشە ئـادەمیزاد خـەریك بێت فـەرمـانـی یـاسـاکـان بـەرەو پـاراستنی داد و نـەهێشتنی ستـەم ببـات بـەڵام دەبـێ فێڵ لـە خۆمـان نـەکـەین و بسـەلمێنین کـەوا بـەهـەمـە حـاڵ هـەبـوونـی دادگـا و یـاسـا بـۆ بـێ دەسـەڵاتـان چـاکتـرە لـە نـەبـوونـیـان، جـا ئـەگـەر خـەیـاڵبـازێك بـێت و بـڵـێ یـاسـای قـەرز وەرگـرتـنـەوە لـە قـەرزدار بـۆ خـاوەن قـەرزەکـە خزمـەتـی دەسـەڵات و ستـەم دەکـات و دەبـێ ئـەو تـەرزە یـاسـایـە لـە نـاودا نـەمێنـێ، بـا ئـەوەنـدە تـەکلیف لـە خـۆی بکـات کـە هـۆیـەکـی وەهـا بدۆزێتـەوە کـابـرای هـەژار لـە قـەرز وەرگـرتـن بـێ نیـاز بکـات دەنـا لـەوانـەیـە جـاری وەهـا هـەبـێ ئـەگـەر قـەرز وەرنـەگـرێ لـە برسـان بمـرێت. لـە سـاڵانـی دوای (وثبة) خوێندەواری خوێن گـەرم یـەخـەی شـوان و گـاوانـی کـوردیـان دەگـرت و پێیـان دەگـوتـن ئێوە بـۆچـی ڕازی دەبـن شـەرتـی(١) سـاڵانـەتـان سـێ چـوار دینـار بێت، وەرن واز لـەو کـەسبـە بـهێنن تـا شـەرتـەکـەتـان بـۆ زیـاد دەکـەن، زۆر لـەو شـوان و گـاوانـانـە بـەو پـەڕی خـاوێنی و سـافیلکـەیـیی خۆیـانـەوە پێیـان دەگـوتـنـەوە جـەنـابـی ئـەفـەنـدی تـۆ پێنـج دینـارم بـدەیـێ هـەتـا واز لـە کـەسبـەکـەم بـهێنم. لـەم مـەسـەلـەیـەدا جگـە لـە لایـەنـی نـاواقیعیـەتیـی ئـەو خوێندەوارانـە لایـەنێکـی زۆر سـەیـری دیکـە هـەیـە کـە خوێندەوارەکـان تێیدا لـە کـەڕەواریش کـەڕەوارتر بـوون. ئـەو شـەرتـە کـەمـەی سـێ چـوار دیـنـــاری کـــە شـوان و گـــاوانـــی پـــێ ڕازی دەبـــوو زۆر جـــاران خـــاوەن ئـــاژەڵـــەکـــان لـــە پـەیداکـردنـی وەتـەنـگ دەهـاتـن چـونکـە بـەشێك لـەوان بێوەژن و هـەتیـوی هـەنـاسـەسـارد بـوون کـە چـەنـد بزنێکیـان هـەبـوو بـە حـاڵ بـۆیـان بـەخێو دەکـران، لـە گـەلێك زستـانـی سـەختیشدا نـەیـانـدەتـوانـی تفـاقیـان بـۆ پـەیدا بکـەن ئیتر یـا بـە هـەرزان دەیـانفـرۆشتن وەیـا لێیـان مـردار دەبـوونـەوە. نـاڕازیبـوون لـە یـاسـا و نـەریت و عـادەت شتێکـی ئـاسـان و دڵخـواز نـیـیـە مـرۆڤ لـەسـەری زمـانـیـەوە بـیکـاتـە تـوهـمـە و لـە کـۆمـەڵایـەتـیـی بـگـرێت، بێگومـان ئـەو تـەرزە کـەسـە لـە حـاڵ و بـاری تـایبـەتـی نێو مـاڵ و منداڵی خۆیدا زۆر ژیرانـە و هێمنـانـە گـەلێك شتـی وەهـا دەسـەلمێنێت کـە لـە دەرەوەی مـاڵـەکـەیدا زۆر بێبـاکـانـە دەیکـات بـەهـۆی هـانـدان و نـەڕەنـەڕکـردن و خـەڵق تێکبـەردان، خـۆی و خـەڵقیش ئـەو تـەرزە هـەڕ و گیفـە بـە شۆڕشگێڕی دادەنێن، زۆر بـە داخـەوە. ئێمـە ئـەگـەر دڵمـان بـۆ ئـەوەی بـچێت چـاری قـەرزکـردن بـەوە بکـەین کـە بـە هـۆی قـەرزنـەدانـەوە لـە بنـەڕەتدا مـامـڵـەتـان مـەنـع بکـەین، کـەواتـە دەبـێ لـە مـەسـەلـەی ژن بـە ژنـە و شیربـاییش فـەتـوای مـەنعکـردنـی خێزان

---

(١) ئەو پارە و مزەیەی شوان و جووتیار وەری دەگرێت پێی دەڵێن (شەرت).

پێکەوەنان و ژنهێنان و مارەبڕین بدەین تاکو برا و خوشك لە بنەڕەتدا پەیدا نەبن نەکا خوشکەکە بە دەست برایەکەیەوە مەغدوور بێ، ئنجا لزوومیش نەبینین جلك لای جلدروو بدروویین نەکا کابرای جلدروو خوێنمان بمژێت، باشتریش ئەوەیە فەلاحی بێ دەسەڵات ئاژەڵەکانی سەربڕێت نەکا ئاغا بیاندزێت وەیا دەستیان بەسەردا بگرێت...

ئێستا دەمەوێ لە گۆشەی باوەڕی خۆمەوە وەرامی ئەو پرسیارە بدەمەوە کە لە نەزەرییەکەی (لینین) دەربارەی پەیدابوونی حکومەت وەرام نەبوو، ئەویش ئەوەیە بۆچی وەها ڕووی دا کە لە سەرەتای پەیدا بوونی کۆمەڵایەتیدا کەمایەتییەك لە خەڵق توانی دەسەڵات بگرێتە دەست خۆی و بەسەر زۆربەی خەڵقدا فەرمانڕەوا بێت و دواتریش لەو دەسەڵاتەوە ڕێکخراوی (حکومەت) پەیدا ببێت.

ئەوەی ڕاستی بێ وەرامدانەوەی ئەم پرسیارە دەبێ لە زاناکانی ئاسار و مێژوو وەربگیرێت چونکە هەرچی دیاردەی کۆمەڵایەتیی کۆن هەیە، لەوانەی ئەگەر تۆماری نووسراوی ڕێك و پێکیان هەبایە تۆژینەوەی ئابووری وەیا ڕامیاری وەیا فەلسەفی تێیاندا موحتاجی دۆزینەوەکانی ئارکایۆلۆجی و مێژوویی نەدەبوو، هەمووی دەکەوێتە ناو جغزی لێدانەوەکانی ئاسار و بەدوا ئەودا مێژوو (ڕەنگە ڕێم هەبێ مێژوو و ئارکایۆلۆجی لە یەکدا جودا بکەمەوە وەك کە لەم وتووێژەدا دەیکەم و کردوومە) بەڵام فەلسەفەی مادی لە بەرنامەیدا نییە چاوەنۆڕی فەتوای زاناکانی دەرەوەی دەسەڵاتی خۆی بێت بۆ ئەوەی لەوانەوە وەرامی ئەو پرسیارانە بداتەوە کە وا بەلای خۆیەوە لە ڕێی شیکردنەوەی ئابوورییەوە وەرامی بۆ حازرکردوون چونکە وەك دەزانین فەلسەفەی مادی بە جۆرێك خۆی بە تەعلیلی ئابووری شریت پێچ کردووە لە ئیمکانیدا نییە هیچ پێچێکی ئەو شریتانە ئەوەندە شل بکاتەوە تەفسیر و تەعلیلی دیکەی بەبەرەوە بچێت. بە نموونە دەڵێم ئەگەر لێدانەوەی ئارکایۆلۆجی وەهای دەرخست کە عامیلی ئاین لە فلانە سەرزەمیندا بوو بە هۆی پێکهاتنی حکومەت دەبێ فەیلەسووفی مادی خەریك بێت یەك لە دوو کاران بکات: یا بتوانێ ئەو دەرخستنە بە درۆ بخاتەوە و هۆیەکی ئابووری بخاتە جێگەیەوە، یاخود بە هەر جۆرێك بێت دیاردە ئاینییەکە بباتەوە بۆ بنیچەیێکی مادی.

(لینین) کە هات و گوتی لە سەرەتای پەیدابوونی چینە جوداکانەوە چینی سەرەوە حکومەتی دانا بۆ تاکە ئامانجی بەردەوامکردنی چەوساندنەوەی چینەکانی خوارەوە لەوەدا چ پرسی بە مێژوو و ئارکایۆلۆجی نەکرد بەڵکو وەرامێکی مەیلە و مناسبیان

هەبێت، بە پێچەوانە لە بیروباوەڕی قەراردادەی ئابوورییەوە تەعلیلێکی بەسەر ڕابردووی چەندین هەزار ساڵەیدا هێنا لەوێشەوە جۆگەی بۆ کێشا تا ئەو ڕۆژگارەی لە دواڕۆژ ڕێکخراوی (حکومەت) لە نێو بەهەشتی بێ چەوساندنەوەدا دەتوێتەوە و دەوری بەسەر دەچێت... ئنجا کە من لەبەر تیشکی ئەم بیروباوەڕەدا خەریك بم وەرامی پرسیارەکە بدەمەوە خۆم بە ناچار نازانم بگەڕێمەوە بۆ ئەو سەرچاوە مێژووییە و ئارکایۆلۆجییانەی باسی سەرەتای پەیدابوونی دەسەڵاتی خانەوادەیی و عەشیرەتی و حکومەتیمان بۆ دەگێڕنەوە هەرچەند لە دەربڕینی بیروڕاکانمدا هەمیشە گۆشەیێکی چاوی زەینی خۆم دەبڕمە ئەو سەرچاوانە، ناشیەتە بیرم شتێکی وەهام لێ دیتبن لەگەڵ لێکدانەوەی بێ مەبەستی تایبەتی ڕێك نەکەوێت.

بەلامەوە هێندەی بەڵگە نەویست ڕوون و ئاشکرایە، پەیدابوونی دەسەڵاتی سەرۆکایەتی لە کۆمەڵگەی مرۆڤی سەرەتاکانی یەکگرتنی ئاپۆڕەیی لە شێوەی خێزان و لە ئاڵقەی فرەوانتردا بە فەرمانی پێویستی ناچاریی ڕووی داوە بێ ئەوەی جاریێ نیازی چەوساندنەوە هیچ دەخلێکی لەو سەرۆکایەتییە و دەسەڵاتەدا هەبووبێت. دەرکەوتنی (سەرۆك) لە نێوان ئەو کۆمەڵگانەی بەر لە دەیان هەزار ساڵ کەوتنە باری ئەوەی بەیەکەوە ژیان ببەنە سەر بە پلان و فێڵبازی و تۆقاندن و هەڕەشە نەبووە بەڵکو وەك خۆڕسك بووبێت وەها دەستی کردووە بە دەرکەوتن و پەیدابوون، ئەمەش لە دوو هۆی زۆر بنجییەوە خۆی بەسەر شیرازەی ئەو کۆمەڵگانەدا دابڕیوە.

هۆی یەکەم پێداویستی سوودی گشتیی هەموو ئەندامانی کۆمەڵگە بۆ بوونی ڕێکی و یەکیەتیی تەقەلا و هاریکاری و چالاکی و ئەو جۆرە شتانەی تێری و سەلامەتی و بەردەوامی کۆمەڵگەکەیان پێوە بەندە، دیارە مومکینیش نییە لە خۆوە و بێ ڕابەر و فەرماندە، ڕێکی و هاریکاری و.. هتاد بووبێتنە پێڕەو و یاسا. لەبەر ئەمە بە شێوەیەکی یەکجار ئاسایی ماندەری پەلەی ژیان پاڵ بە کۆمەڵگەوە دەنێت ڕازی بێ بە بوونی ڕابەر و فەرماندە. هیچ بەلاتەوە سەیر نەبێ کە لە کۆنە حیکایەتان دەبیەیت پێداویستی بەرژەوەندی گشتی وەهای دەکرد خەڵقی شار (بازی دەوڵەت) هەڵدەن تا ئەو کەسەی بازەکە بەسەریەوە بنیشێتەوە بیکەن بە پاشای خۆیان. چەندین پەندی پێشینان بێ ماموّستا و بێ هیچ مەبەستی ڕامیاری و ئابووری و فیڵ لە خەڵق کردن هەبوونی سەرۆکی بە پێویست و ناچاری و بەرژەوەند داناوە، وەك کە دەڵێ (لووت لە بەیندا نەبێ چاو چاو دەخوا). شوکری فەزلی دەڵێ:

قەومی بێ سەر نییە ئیمڕۆ لە هەموو عالەمدا
دەتەوێ تاجی سەرێ بی بە هەوا گێژی نەکەی

تەنانەت تا ئێستاکەش لە نێوان دروێنەکەراندا زاراوەی (سەرپاڵە) هەر ماوە. لە سەرەتاکانی پەیدابوونی کۆمەڵایەتیشەوە جارێ نە پارە هەبووە نە تەماع سەری هەڵدابوو نە تیجارەت و بانك و ئۆتێل و... هتاد هەبوون لیکی مرۆڤ بهێننە خوارەوە و خەریکی دەردەستکردن و پێگەیشتنیان بێت و خەڵقیان بۆ بچەوسێنێتەوە. ئێمە ئەگەر سەیرمان لەوە بێتەوە کە وا دانیشتوانی دارستان و ئەشکەفتان بەر لە هەزاران هەزاران ساڵ بۆ پاراستنی خۆیان لە خەتەری مردن و خوران یەکێك بە ڕێکخەر و فەرماندە قبووڵ بکەن، دەبێ هەر بە جارێك بحەپەسێین لەوەی کە کۆمەڵگەکانی ئەم سەردەمە لە هەموو مەیدانێکی گرنگ و خوێرپلەی ژیاندا سەرۆکیان هەیە، واوەتری سەرۆك بەردەستی سەرۆك و سکرتێر و ئەندامی کارگێڕی و پلەی خوار و ژووتری دەسەڵاتیشیان هەیە کەسیش سەیریی نایەتەوە بەڵکو سەیریان لە وەها نەبوونی کۆمەڵگە دێتەوە، خۆ ئەگەر لە ڕێکخراوی سیاسی و کۆمەڵایەتی و هونەری و ئەدەبی و لەشکری بگەڕێین و یەخەی ئەو چڵە بچووکەی درەختی کۆمەڵایەتی بین کە پێی دەڵێین (خێزان) دەبینین لەوێشدا کە کە هیچ جێی فکرەی چەوساندنەوەی تێدا نابێتەوە یەکێك هەیە دەسەڵاتی ڕێکخستن و سزادان و فەرمانانی هەبێ، تەنانەت ئەگەر ئەو کەسەی چاوەڕوانی دەسەڵاتی لێ دەکرێ سەرکزەڵە بوو بە زۆری ژنەکەی جێگەی دەگرێتەوە. بە کورتی ئەم دەسەڵاتە بەرچاوەی کە هێزی ڕێکخستنی پێیە لە سەرەتای پەیدابوونی کۆمەڵایەتییەوە هەبووە و تا ئێستاش بەردەوامە هەبوونەکەشی پێداویستی ژیانی کۆمەڵ بووە نەك دژی بەرژەوەندی، جا ئەگەر ئەوسا وەیا دواتر لە پێناوی کاری بەد یا سوودی بەرتەسکی شەخسی وەیا دژی کۆمەڵ بەکار هاتبێت نە لە سەرەتاوە بە خراپەی گەل پەیدا بووە نە دواتریش هەمیشە کات و لە هەموو جێگەیەك هەر بەد بووە، تەنانەت کە ڕووی لە خراپەش کردووە لەوە نەشۆراوە کە دەسەڵاتی سەرۆکایەتی پێویستە بۆ گەل بەڵکو گۆڕینی وەیا چاککردنی بووەتە پێویست..

هۆی دووەمی پەیدا بوونی دەسەڵاتی ڕێکخستن و فەرماندەیی لەوەوە هاتووە کە وا تاکەکانی مرۆڤ بە پێی بڕیاری سروشتی زاوزێ و بەخێوبوون و نماکردن... گەورە و گچکە و بەهێز و بێ هێز و هۆشیار و کەم هۆش و فێڵباز و سافیلکە و چەندین پلەی

خوار و ژوری لێهاتووییان هەیە کە ئەگەر وەك بەرد و دار بخرێنە ناو تەرازووی هەڵسەنگاندنی قابیلیەتەوە لەخۆوە یەکێکیان قورستر و یەکێکیان سووکتر هەڵدەستێتەوە، جا ئەگەر هەرا لە نێوانیاندا پەیدا بێ لە پێشەوە دیارە کێ دەیباتەوە، خۆ ئەگەر بە دۆستایەتیش ڕابوێرن دیسانەوە دیارە کامیان سەرووی کامیان دەکەوێتەوە، ئەوەی بشیەوێ ئەو تەرزە سەرەوژوور چوونەی تاکی خاوەن هێزی مادی وەیا مەعنەوی بەر لە هەزاران هەزار ساڵ بداتەوە بە تاکە هۆی ئارەزووی چەوساندنەوە و ستەمکردن با بە خۆی بڵێتەوە ئایا تاقمی سەرۆکە سیاسییەکانی ئەم ڕۆژگارەمان کە لە مەیدانی مرۆڤدۆستیدا یەکتر دەخنکێنن و بەسەر کەلەشی یەکتردا خۆیان دەگەیەننە تەختی حوکمڕانی چەند پلەی ژووررووی چەوساندنەوە و ستەم کەوتوونەتەوە و چ جۆرە گیانێکی مرۆڤایەتی و خۆنەویستی بەردەوامی حوکمڕانییان دەکات. ئەم پرسیارە دەکەم بۆ ئەوەی ڕۆشنبیرە شۆڕشگێڕەکانمان کە بە ڕاست یا بە هەڵە ماکی چەوساندنەوەی لە سەرەتای پێکهاتنی دەسەڵاتی سەرۆکایەتی و حکومەتی بەر لە هەزاران ساڵدا دەدۆزنەوە و دەستی حەسرەت بۆ ستەم لێکراوەکانی لێرە بە پێشەوە دەگەزن چاوێکی بەراوردکردن لە نێوان کۆن و نوێدا هەڵێنن و ببینن: ١– ستەمێك لە کۆندا کرابێت ناشێ ببێتە ڕووسپیکەرەوەی ستەمکاری (نوێخواز و مرۆڤ نەواز!)ی ئەم ڕۆژگارە ٢– ئەو سەرۆکە شۆڕشگێڕەی زوڵمی لێرە بە پێشەوە دەکاتە بنیشتۆکەی ناو زاران و ریسوا و ناوزڕاوی دەکات گەلێك پتر لە زاڵمێکی بەر لە سێ هەزار ساڵ بێ ویژدانتر و ستەمکارتر و بێ عوزر و بەهانەتر دەبێ کە برادەری خۆی خەفە دەکات بۆ تاکە مەبەستی بەردەوامبوون لەسەر عەرشی حوکمڕانی ٣– ڕۆشنبیری سەردەمی سەدەی بیستەم دەمچەوتتر دەردەچێت لە ستەم سەلماندووی پێش سۆمەر و ئاکاد، کە هات و چاوی لە زوڵمی سەرۆکەکەی خۆی پۆشی، بە جارێکیش لە مرۆڤایەتی دەکەوێت ئەگەر خۆی دایە پاڵ بەرەی ستەمکار دژی ئەو گیان ئازادانەی لەسەر ئازادی دەکەنەوە... خولاسە لە کۆنی هەرە کۆنەوە کۆبوونەوەی بەرژەوەندی گەل لەگەڵ بەرچاوی و توانای تاکی هەڵکەوتوو وەهای کردووە سەرۆك و پێشڕەو و فەرماندە پەیدا ببن کە ئەگەر پەیدا نەبوویان کۆمەڵ زەرەری دەکرد پتر لەوەی تاك بە لەدەستدانی دەسەڵات زەرەر دەکات.

ئەم سەرۆکایەتییە ناچارییە کە لە دەمی پەیدابوونی خێزانەوە بوو بە پێویستی کۆمەڵایەتی، دواتریش کە جغزی (خێزان) لەبەریەك کێشراوە بۆ ئێل و عەشرەت هەر

پێویست بوو بەڵام پتر لە جاران چونکە لەم قۆناغەدا فەرمانی سەر شانی سەرۆکەکە زیادی کرد بەزیادبوونی بارستاییی ئەو بەرژەوەندەی کە ئێل تەمسیلی دەکات بەرانبەر بەرژەوەندی تاکە خێزان. هەڵبەت نابێ ڕق هەڵگرتووش بین لەوەدا کە سەرۆکی ئێل پتر پێویستی بە بەردەست و خزمەتکار و ولاغ و باربەر و مەڕ و ماڵ و کەرستەی پێشەوایی هەیە لە سەرۆکی خێزان چونکە دیارە ئەرکی سەرۆکی ئێل بە دامودەزگای ناو خێزانێك هەڵناستێ. لەو پلە یەکجار کۆن و سەرەتاییەی پەیدابوونی ژیانی کۆمەڵایەتیی عەشرەتدا جارێ چەوساندنەوە پەیدا نەبووبوو، تەنانەت وێنەییێکی ئەو ژیانە مەیلەو سافیلکەیەی کە هەلی بیرکردنەوەی زوڵمکردنی لەبەر هەنگاوی سەرۆکدا نەخولقاندبوو تا ئێستاکەش هەر بەرچاوە بە تایبەتی لە نێوان ئێلی کۆچەردا کە وا هەموو لە بارێکدا دەژیت دەڵێی خێزانەکان لە ئێڵەکەدا کوڕانی دایك و باوکێکی زۆر ئەولادن کە هەر یەکەیان خێزانی خۆی پێك هێناوە. وا دەزانم بیرکەرەوەییێکی وەکو (ئەنگلز) پتر لە واقیع، ئەو ئێلە کۆنانەی بە بێشکەی خاوێنی داناوە چونکە وەك لە قسەکانی دەردەکەوێت لە بارێکی وەها جەوانمەردی و بێ فەرقی و بێ جوداوازییان دادەنێت کە وا ڕەنگە بە زەحمەت لە نێوان خوشك و برایانیشدا پەیدا ببێت. بەڵام وا دەزانم میقدارێکی پتر لە واقیع بەدی و چەوساندنەوە و ستەم دەداتەوە بەو پلەیەی کە ئێلەکان تێیدا گەیشتن بە نیشتەجێبوون و کێڵان و چاندن چونکە ئەو نیشتەجێبوونە نەیەکسەر دەکێشێتەوە سەر چەوساندنەوەی دڕندانە، نە لە هەموو ولاتانیش هەمان ڕێبازی دڕندە دەگرێتە بەر. لە ولاتێکی دواکەوتووی بێ دەرامەد و بێ (سەرمایە) و بێ بورجوازیەتی وەکو بەشی زۆری کوردستاندا ئەو پێوەندییە سەرەتاییە سافیلکە کۆنینەی نێوان ڕەوەند و کۆچەران بۆ ماوەیێکی گەلێك دوور و درێژ دوای نیشتەجێبوون بەردەوام دەبێت چونکە پێوەندیی کۆچەرایەتی لە وێنەی پێوەندیی عەشرەتایەتی بەدەر دەداتەوە و سەرۆك عەشرەتەکە و کوێخاکان و قسە ڕۆیشتووەکانی عەشرەت بە خزم و کەسی ئاپۆڕەی خەڵقەکە لە قەڵەم دەدرێن تەنانەت بە فەلاحی نیشتەجێی ئەو عەشرەتانە ناگوترێ (مسکێن) هەروەك بە ئەندامانی خێزان ناگوترێ بەردەست و خزمەتکار و چەتیم. کوردستانی خۆمان لەم شێوە کۆمەڵایەتیانەی زۆر تێدا مابوو تا ئەو دواییەی کە یاساکانی سەر بە زەویسازی گۆڕان و شێوەی حکومەتانیش بەرەو مۆدێلی تازە بوونەوە و گەلێ باری دیکەی شارستانەتیش پتر ترنجایە نێوان دانیشتووی گوندەکان، بەڵام تا ئێستاش ئەم گیانە

هەر ماوە و لە هەموو شوێنێكدا بە تەواوی بەسەر نەچووە. بە هەمە حاڵ گۆڕانی باری كۆمەڵایەتی و ئابووری و پێوەندیی گەورەوچووكەیی لە ژیانی دەشت و دەردا بەندە بەو كاریگەرانەی بیروباوەڕ و بۆچوون و قەناعەت و زات و دڵ و لایەنەكانی مرۆڤایەتی بە چاك و خراپیانەوە بەرەوژوور وەیا بەرەژێر دەبەن، لە هەموو حاڵانیشدا دروشم و شێوەیێكی كۆنینەی پێوەندیی خزم دۆستانەی ژیانی كۆچەری و عەشرەتایەتی دەمێنێت تا ئەو كاتەی گۆڕانی باری كۆمەڵایەتی دەگاتە پلەیێك كە ئیتر ئەو تەرزە پێوەندییە بەخۆیەوە ناگرێت، لەوەشدا فەرق نییە ئاخۆ ئەو گۆڕانە بە هۆی بەرەوپێشچوونی كۆمەڵایەتیەكەوە بێت وەیا بە هۆی دەرزدان و هاندان و فێركردن و ڕق هەڵستاندنەوە بێت چونكە مەرجی ڕازی نەبوون و یاخیگەری لە نێوان خەڵقدا بڕیاری زاتەكەیانە.

ئەم قسانەی دواییم لە شریتەی باسی بەرەوپێشچوونی ژیانی سەرەتاییی مرۆڤ لە پلەی پێوەندی خێزانییەوە بۆ بەرەو فرەوانتری دوورخستمەوە، با بۆی بگەڕێمەوە.

وەك دەزانیت و دەزانم لەگەڵ فراژیبوونی كۆمەڵایەتی و پەرەسەندنی چالاكییەكانی و زۆربوونی ئەژماری خەڵق و هەمەچەشنەبوونی بەرژەوەند و چاكەو خراپە و كەڵەكردنی تەجرەبە و تەشەنەكردنی داخوازی گوزەران (باسی لایەنی پەیدابوونی «عقیدە-دین» ناكەم مەگەر لە جێگەی یەكجار ناچاری و پێویستدا) و داهاتنی چەندین شتی مادی و مەعنەوی، كۆمەڵگەی وردە وردە بەرەو بارستی شار بووە و لەو شوێنانەدا كە دەوروبەر لەبارتر بووە، لێرە و لەوێ، شار پەیدا بوون، هەر لەو ماوەیەشدا پێ بە پێی تێ هەڵكشینی تێكڕای كۆمەڵایەتی، پێویست بۆ دەسەڵاتێكی ڕێكتر و ژیرتر و فرەوانتر لە هی سەرۆكایەتیی ئێل داهاتنی حكومەتی سەپاند، لەوەشدا هەرچەند چەوساندنەوە خۆی بەرهەست كردبێ حیسابی پەیدابوونی حكومەت ناگەڕێتەوە بۆ تاكە هۆی چەوساندنەوە چونكە هەروەك دەسەڵاتی سەرەك خێزان و سەرەك عەشرەت لە بەرژەوەند و پێداویستی ژیان هەڵستاوە با نەختێكیشی دەستدرێژی و ناڕەوایی تێدا بووبێت هەروەهاش پەیدابوونی حكومەت بە فەرمانی بەرەوپێشچوونی باری تێكڕای كۆمەڵایەتی بووە، واتە لە هەناوی بەرژەوەند و پێداویست ڕسكاوە نەك لە منداڵدانی خۆنخۆری و خەفەكردن هەرچەند دەسەڵاتداری حكومەت زوڵمیشی كردبێ وەیا لە ئاكامی دەسەڵاتداربوون خەڵقیشی چەوساندبێتەوە چونكە ئەو شتەی چاكبوون و خراپبوونی حكومەتەكە نیشان دەدات هەبوون و

نەبوونی حکومەتە نەك بە مەرج گرتنی هەبوونی چاکە و نەبوونی خراپە تێیدا. ئێمە ئەگەر ئەمە بکەینە (مەرج) دەبێ هەموو حکوومەتی ئەم سەردەمەش بە خراپ لە قەڵەم بدەین و لە ناویان ببەین هەروەهاش هەموو ڕێکخراوەکان و ڕشتە کۆمەڵایەتییەکان تا دەگاتە تاکی مرۆڤ چونکە سەرلەبەریان خراپەیان تێدایە. لەگەڵ ئەمەشدا ئەگەر باوەڕمان هێنا بەوەی کە (چەوساندنەوە) و خوێنمژی لە سەرەتاوە تاکە هۆی پەیدابوونی حکوومەت بووە، دوودڵیی پێ ناوێ لەوەدا کە بڵێین خۆزی حکومەت هەرگیز پەیدا نەدەبوو وەك کە دەڵێین خۆزی گورگ و بلەرزە و چاوئێشە و دەردی کانسەر و عەبدایەتی و شەڕ... هەرگیز نەبوونایە.

وەك دەبینی پەرەسەندنی دەسەڵاتی سەرۆکایەتی لە خێزانەوە بۆ ئێڵ و لەوەوە بۆ شێوە فیۆداڵی و لەوەوە بۆ حکومەت بە پێی داخوازی بەرژەوەند و پێداویستی بەرەوپێشچوون هاتە دی هەرچەند زوڵمیشی تێکەڵ بووە، ئا لە داهاتنی حکومەتیشدا لێهاتوویی و ئازایی و زیرەکی و خەسڵەتەکانی دیکەی سەرۆکایەتی دەوری دیتووە چ لە دەستەی سەرووی دەسەڵاتداران بێت و چ لەو تاکە بێت کە لە هەمووان ژووروو کەوتووەتەوە. ئەمەیە ڕاستی مەسەلەی پەیدابوونی حکومەت، هەر ئەمەشە دۆزینەوەکانی ئارکایۆلۆجی و تۆژینەوەکانی مێژوویی دەری دەخەن، وسکتبوونی بیرکەرەوەکانی مادیش لەم ڕاستییە لەوەوە دێت کەوا ڕاستیی مەسەلە لەگەڵ کاریگەربوونی تاکە هۆی ئابووری، لە ئابووریشدا لەگەڵ تاکە دیاردەی چەوساندنەوە ڕێك ناکەوێت کە ئەم ڕێککەوتنەش نەبوو بەشێکی هاندان و تین و تەوژمی شەڕی نێوان چینەکان دادەمرکێتەوە، چونکە لەوەوە کەم و زۆر جۆرە ڕەوابوونێکی مێژوویی لە پەیدابوونی (چین) جێگەی فکرەی زۆر ناڕەوای (چەساندنەوە) دەگرێتەوە.

بێ گومان کە بابایێکی پرۆلیتاریایی بزانێت لە کۆنەوە بەرژەوەندی کۆمەڵایەتی بڕیاری هەبوونی سەرۆك و ڕابەری داوە نەك خوێنمژی، زۆر بە سێنایی دڵ و دەروونی ناچێتە سەر ئەو قەناعەتەی کە کوشتن و لەناوبردنی سەرۆك و دەسەڵاتدارەکانی ئەم ڕۆژگارە کە میراتگری دەسەڵاتی کۆنینە و مێژوویین هەروا بێ لێکدانەوە کارێکی ڕەوایە و خۆ تێدا شەهید کردن و بەختکردن دەهێنێت. بە هەمە حاڵ هاندانی هەژاران بەرەو شۆڕشگێڕایەتیی بێ سنوور پتر لە ڕەوانەبوونی دەسەڵاتی سەرلەبەری قۆناغەکانی پێش سۆشیالیزمدا هەیە، بە نموونە دەڵێم دینی ئیسلام لە مەیدانی خۆیدا نەیگوت خوانەناسین لە هەموو بارێکدا هەر ناڕەوایە بەڵکو ناڕەوابوونەکەی بەستەوە

بە هاتنی پێغەمبەران و بەردەوامبوونی خەڵقەکە لەسەر خودا نەپەرستن (وما کنا معذبین حتی نبعث رسولا) هەر بۆیەش بۆ دواتر کە دەسەڵاتی گرتە دەست ڕازی بوو بەوەی هەموو دینە ئاسمانییەکان لە سێبەری ئیسلامدا بەرانبەر بە(جزیة)دان بەردەوام بن چونکە دانی بەوەدا دەهێنا کە وا کاتی خۆی لە داهاتنیاندا (ڕەوابوون) هەبووە، کەچی وەك دەزانین فەلسەفەی ماتیریالیزم کە دەسەڵاتی گرتەدەست ڕازی نییە غەیری خۆی یەك دەقیقە نەفەس هەڵێنێت.

لەم نمایشتەی پەیدابوونی دەسەڵاتی سەرۆکایەتی و سەرگەیاندنی دەسەڵاتەکەش بە ڕێکخراوی (حکومەت) دەوری (زات)ی مرۆڤ لە سەرلەبەری گۆڕان و بەرەوپێشچوونەکەدا نەك هەر کاریگەرە بنجییەکەیە بەڵکو تاکە کاریگەرە، چونکە وێڕای لایەنی خەسڵەتەکانی لێهاتوویی و هێز و ڕابەرایەتی لە سەرۆکە کۆنەکاندا کە هەموو هەر زەنەی زاتە، لایەنی بەرژەوەندیش کە داخوازیی هەبوونی سەرۆك و ڕابەری کردووە ئەویش هەر دەگەڕێتەوە بۆ (زات) بەڵام لە مەیاندا زاتی تێکڕای تاکەکان بە سەرۆکەکان و ژێر دەستەکانەوە بەرژەوەندییان لە هەبوونی سەرۆکدا دیتووە بۆیەیە بە ئاسانی بێ شەڕ و هەرا پەیدا بووە، هەر بۆیەشە لە هەموو مێژووی کۆندا بە دەگمەن نەبێ بزووتنەوەی گشتی دژی چینی دەسەڵاتدار کە حکومەتی پێك هێناوە بەرپا نەبووە، خۆ ئەگەر دەسەڵاتدارەکە لە ڕادەبەدەر ستەمی نەکردبایە باوەڕ دەکەم کەمتریش بزووتنەوەی گشتی بەرپا دەبوو. لەو کەمتاکورتە بزووتنەوانەشدا، دیسانەوە وەك گوتم، دەوری (زات)ی سەرۆکی بزووتنەوەکان بەقەدەر هەموو بزووتنەوەکە کاریگەر بووە و هەر جارەش کە تێیدا سەرکەوتوو بووە خۆی بووەتە میراتگری دەسەڵاتی لە خۆی بە پێشەوە و وەك ئەوی کردووە.

کە بێین و لە لایەنی ئابوورییەوە بەرەو هەرا زلەکانی مێژوو بڕۆین کە شەڕ و ئاژاوەی نێوان میللەتان دەگرێتەوە، لە وێدا (زات) پتر لە چاوان دەچەقێ چونکە جگە لەوەی کە وا بە زۆری لە مێژوودا شەڕ و هەرای زل بە خواهشتی سەرۆکەکان بووە بێ ئەوەی چینە بەردەستەکان هیچ ڕا و ڕاوێژێکیان تێیدا هەبووبێت، سەرۆکەکانیش گەلێك جار بێ ئەوەی سوودی مادییان مەبەس بووبێت، ڕقێکی شەخسی وەیا مەیلی بەخۆنازین و غەیر نزمکردنەوە، تەنانەت وەها بووە دەماری شێتایەتی و نەخۆشیی نەفسی بەرەو شەڕی قورسی لێ خوڕیون ئیتر یا مەیلە ڕیزپەڕەکەیان بە سەرکەوتن کۆتایی بە هەراکە هێناوە وەیا کۆتاییی بە خۆیان هێناوە. تۆ سەرنج بگرە لەو

وێرانکارییەی کە بە عادەت دوای سەرکەوتنی لایەنێك لە وڵاتی لایەنی ژێرکەوتوودا کراوە دەبینیت چالاکییەکی وەها بەکار هاتووە هەرگیز لە بنیاتنان تەعمیرکردندا نەدیتراوە بەشێکی زۆری ئەو وێرانکارییەش لە مەیلی نەفسە گومڕاکان بەولاوەی تێدا نەبووە. گەلێك جار نەفسی عەسکەرەکانی لەشکری سەرکەوتوو لە وێرانکردن و کوشتن و سووتاندندا ئەو حاڵەتەیان بەسەردا دێت کە بەسەر سۆفیی حاڵ گرتوودا دێت ئیتر ئەوانیش وەك ئەو سۆفییە دەکەونە جەزبەوە بەڵام جەزبەی دڕندەییی بێ سنوور و بێ ئامانج، وەك ئەو گورگەی دەکەوێتە نێوان گەلە و سەد جار لە پێویست زیاد دەکوژێت و دەخنکێنێت... لە سەربازی سەرکەوتووی بەر سەد ساڵ دەگێڕنەوە گوتوویەتی کە وا لە ماڵی (دین دوشمنەکەی) منداڵی نێو بێشکەی فەساد کردووە ئنجا کوشتوویەتی.

من ڕێم نییە بەدوا نیشاندانی ئەو هەموو وێنانە بکەوم لە مێژووی کۆن و نوێدا کە هەموویان دەوری زاتی مرۆڤ لە ڕووداو و هەڵکەوت و کاری بەد و چاکدا نیشان دەدەن چونکە ئەمە کارێکە کۆتاییی نایەت، لێرەدا بەوە ڕێگە کورت دەکەمەوە کە بڵێم ڕەوشت و ڕەفتاری خۆت بکە بە ئاوێنەی واقعی کۆن و نوێ و لێی ورد بەوە و بزانە لە چەند هەڵوەستی ڕۆژانەتدا بە پێی مەیلی نەفسەکەت ڕەفتار دەکەیت و چۆن خۆشویستن و ڕق لێبوونەوە و ترسان و پێ وێران دەتبزێوێ بێ ئەوەی جاری بەرژەوەندی ڕاستەقینەت بەخەبەر هاتبێت، خۆ ئەوەی ڕاستی بێ بەشی هەرەزۆری بزووتنەوە و ڕەفتاری گەنجی بێ خێزان چ پێوەندیی بە سوود و بەرژەوەندەوە نییە و هەمووی بڕیاری نەفسە ناکامەکە و کاڵەکەیەتی هەرچەند بشیەوێ خۆی ئیقناع بکات بەوەی کە ئەویش وەك مرۆڤی خاوەن ئەرك و فەرمان بابایەکی مەوزووعیی دوور لە عاتیفەیە، ئەو گەنجە پڕ تەوژم و تین و تاوەی کە بە دوای گڕی زاتی خۆی کەوتووە وا دەزانێ خەریکی پێکهێنانی سوود و بەرژەوەندی گشتییە، دوای بەسەرچوونی دەمی هەڵپە و کڵپەی زاتە شلك و تازەکەی هۆش و گۆشی بەخەبەر دێت و تێ دەگا چەند گومڕا و زات کوێر بووە ئەوساش یا پەشیمان دەبێتەوە و بەدڵشکستەیی ڕێگایەکی پێچەوانە دەگرێتە بەر یاخود هەر لە ژێر بارییی نەفسەکەیدا دەمێنێتەوە بۆ داپۆشینی هەڵەی زەمانی گەنجایەتی پتر لە جاران خوێنگەرمی و تیژڕۆیی دەنوێنێ، واش دەبێ لە گێژی نەفسە بەسەهووچووەکەی دەردەچێت و دەکەوێتە باری ڕەفتاری ڕێکوپێك. نەختێك هەڵوەست لە ئاست ئەم تێبینییەی تازە کردم، بۆت ڕوون دەکاتەوە کە وا مەسەلەی بەهەڵەداچوونی نەفسی گەنجەکانی ئەم

ڕۆژگاره یەکێکه له کاریگەرەکانی چەرخ و مەنگەنەی کۆمەڵایەتیمان چونکه ژمارەی ئەو گەنجانە خەریکە پتر دەبێ لە ژمارەی عەمەلە و کاسبکار و ئەو خەڵقەی بەرژەوەندێکی مادییان بە دەستەوەیە و ئەرکی خێزانیان بەسەرەوەیە، دیارە گەنجی بێ ماڵ و حاڵ و ئەرکی گوزەران و بەرێوەچوونیش بەزرە تەئویلان نەبێت نابردرێتەوە بۆ مەوزووعیەت ئیتر لەو عومرە شلکە و لەو بێ مەسئولیەتییە و لەو تەوژمی عاتیفە و لەو مەیدان بەرفرەوانییەی ژیانی تێکەڵ و پڕ شەهوەتەدا دەبێ ملیۆنەها گەنجی جەمبووره بەستووی قوتابخانە و کۆلیجەکان چییان بە دڵدا بێت و چۆن ئارەزووی نەفس دەخەنە بەرگی گەلپەروەری و بەرژەوەندیی گشتی و پرۆلیتاریا دۆستی و دژایەتیی ستەم، هەروەهاش چەند بە ئاسانی لەوانەن لە لایەن زمانلووس و عەوام خەڵەتێنانەوە بۆ مەبەستی ناڕەوا بەکار بهێندرێن و خۆکوژیشیان پێ بکرێت. بە ڕاستی مەسەلەی ئەو گەنجانە کە بەرهەمی ژین و ژیاری ئەم ڕۆژگارەن و زۆر جارانیش پتر لەوەی دەگوترێ (چین) چالاك و کاریگەرن، لە نەزەرییەی خاوەن فکرەکانی لێرە بە پێشەوەدا حیسابێکی بۆ نەکراوە هەروەك هیچ حیسابێك لەو نەزەرییانەدا بۆ دەوری هێزی چەکداری نێوان عالەمی سێیەم نەکراوە چونکە هیچ کامێك لەوانە بە بیری خاوەن نەزەرییەکاندا نەدەهات تاکو لە بزووتنەوەی مێژوویی و ڕامیاری و کۆمەڵایەتیدا تێ بخوێندرێنەوە. لایەنێکی مەیلە و حیساب نادیاریش لەو گەنجانە و سپایانەدا ئەوەیە ناشێ سیفەتی چینایەتییان بەسەردا بهێندرێت چونکە وەك دەغڵی هەڕەمە لە هەموو چینەکانیان تێدایە، گەنجەکانیش بەوەدا لە سپاکان جودا دەبنەوە کە لەواندا کیژان بەشدارن سپاکانیش هەموو هەر پیاون مەگەر لە هەزاری یەکێکی ژن بێت.

پوختەی قسە و لێکدانەوە ئەوەیە کە بە هەر لایەکدا مرۆڤایەتی و کۆمەڵایەتی و مێژوو و بەرەوپێشچوون و بەرەودوابوونەوە و باوەڕ و ئاین و بزووتنەوە و وەستان و هەرچی سەر بە ئادەمیزاد هەیە هەڵگێڕییەوە هەر دەگەی بەوەی تا ئێستا لەم نووسینەدا پێی گەیشتووین ئەویش کاریگەربوونی زات و کارتێکرانی مادەیە لەو ڕووەوە کە مرۆڤ خەلقندەیێکی زاتییە و هەرچی مەوزووعیەتێکی لێشی بەدی بکرێت هەر لە ڕێی تێکەڵبوونی زاتی لەگەڵ دەوروبەردا پەیدا بووە و دەبێت، لەوەش بەولاوە بیرکەرەوەی مادی چ هەقێکی بە دەستەوە نییە مەترسی (دوانەتی) زەللە بە فکری بکات و دەوری یەکەمینایەتی و ڕابەرایەتی و کاریگەرایەتی پێ لە مرۆڤ بستێنێتەوە

بۆ مادەی مردوو و دەوروبەری بێ هەست و ئاگا.

چی لەم ڕووپەرانەدا لە بارەی ئەم ترسەی دوانەتییەوە نووسیومە شتێکە لە بۆچوونی خۆمەوە پێی گەیشتووم نەك لە دانهێنانی نووسەرانی مادی بەو ترسە، بەڵام وا دەزانم بۆچوونەکەم بێ بنج و بنگە نییە چونکە ئەگەر ئەوەی گوتوومە لێم بسەلمێندرێ، لەگەڵ هەڵوەست و قسە و لێکدانەوە و شیکردنەوەی و نیگای مێژوویی و کۆمەڵایەتیی ئەو نووسەرە مادییانەدا جووت دەڕوات و تەفسیریان بە دەستەوە دەدات. بۆ تاقیکردنەوەی ئەم قسەیەی تازە کردم، شیکردنەوەیێکی مادی لەوانەی بە عادەت مرۆڤ دەیەخنە دوای هۆیە مادییەکانەوە بەم بیروباوەڕەم بگرە و عامیلی ترسی دوانەتی لەو شیکردنەوەیەدا بە دەنگ بهێنە و تێ بفکرە کابرای خاوەن نووسینەکە چەند جاران بەسەر مرۆڤدا تێ دەپەڕێت و حیسابێك بۆ خواهشتی سەربەخۆی ناکات چ بەڕازیبوون لە شتی نارەوابێت و چ بەنارازیبوون لە شتی چاك بێت چونکە وەك دەزانین لە ژیانی عادەتیدا زۆر جاران مرۆڤ دڵخوازی خۆی لە شتی بەد و ترسنۆکانە و ناجایەزدا دەبینێت و دەسەڵاتەکەی بە پێچەوانەی فەرمانی مەنتیق و داد و بەرژەوەند بەکار دەهێنێت، ناونـاوەش کە نووسەری مادی ناچار دەبێت ئەو گومراییەی گەل تێ بخوێنێتەوە خەریك دەبێت هۆیەکە بداتەوە بە فێڵی فێڵبازان و خەتای باوەڕی چەوت و سافیلکەیی و تێ نەگەیشتن و شتی ئەوتۆیی بە جۆرێك هەر دەڵێی ئەو دیاردانەش شتی مادین وەك پارە و گەنم و ماش و پێستەرێوی و فەردە لۆکە، کەچی لەگەڵ هەموو ناشیرنییەکی تێیاندایە بەچکەی هەناوی مرۆڤن و هۆی سەربەکۆمەڵایەتی و بیروباوەڕ و نەریت و شتی مەعنەوین. بە نموونە دەڵێم بەر لە سەد ساڵ زیاتر ئەو هەموو مریدانەی شێخ نەبی ماویلی کە بە فەرمانی ئەو ڕژد بوون لەسەر کوشتنی حاجی قادر[١] کام بەرژەوەندی مادی، شەخسی بێ یا گشتی، هۆی وروژاندنی مریدەکان بوو؟ تێك هەڵقڕانی ناوخۆیی بەرەی نیشتیمانی یەکگرتوو لە ساڵی (١٩٥٨)و (١٩٥٩)دا بە کام سوودی ڕەوا و بێ گەردی میللەت بوو؟ ڕێك نەکەوتنی کۆمیونیستەکان و سۆشیالیستەکانی ئەڵمانیای سەرەتاکانی (١٩٣٠) کە کێشایەوە سەر بێ هێزبوونیان و هاتنی پارتی نازی بۆ حوکم چی تێدا بوو غەیری

---

(١) لە هەر سێ بەرگی (حاجی قادری کۆیی) بە پێی پێداویستی باس و لێکۆڵنەوە، هەراکەی نێون حاجی قادر و شێخ نەبی هاتووەتە ناو نووسینەکەوە، بە تایبەتی لە بەرگی سێیەمی کتێبەکەدا.

زاتکوێریی دڵگەرمەکانی هەردوو حیزب، بە تایبەتی حیزبی کۆمیونیست (چونکە دیارە ئەویان تیژڕۆتر بوو، دواتریش خەسارەتمەندتر بوو)؟ کۆمیونیستەکان هەر زەرەرێکی دیتبایان لە سەلماندنی داخوازی سۆشیالیستەکان هەرگیز تووشی ئەو نەگبەتییە نەدەهاتن کە لە دەست نازییەکان چێشتیان، بێشکەی کۆمیونیزمیش کە ڕوسیایە نەدەگەیشتە ڕۆخی لەناوچوون بەو هێرشەی برایە سەری لە ساڵانی (١٩٤١،١٩٤٢)دا. هەر تەبریرێکی (مادی!) و نامادی بۆ ئەو تەرزە ڕێك نەکەوتنە و هەزاران هەڵوەستی نا بەجێی دیکەی وەك ئەو بهێندرێتەوە نە فلسێك دەهێنێت و نە تۆسقالێك قەناعەت بە دەستەوە دەدات تاکە یەك بستیش بەلای ڕاستی و دروستی لێکدانەوەمانەوە نابات لەوە پتر کە بە درۆ بڕواییێکی گومڕایانە بە تەعلیلێکی چەوت و چوێر دەهێنین. ئا لێرەدا تێبینییەکی بچووك هەیە پێویستە لێی لا نەدەم، ئەویش لە لای خۆیەوە تیشکێکی ڕوونکەرەوە دەهاوێژێت بۆ چۆنیەتیی لە یەك دوورکەوتنەوەی دوو هەڵوەستی (زات) بەرانبەر هەڵوەستی کۆمیونیستە ئەڵمانەکان لەو ڕێك نەکەوتنەیان لەگەڵ سۆشیالیستەکاندا، بەزۆریش هەڵەبوونەکە لەوەدا دەدۆزنەوە کە دواتر بوو بە ڕێ خۆشکەرەوەی هێرشی نازییەکان بۆ سەر ڕوسیا، بەڵام ناسەلمێنن کە وا ڕێککەوتنی ڕوسەکان لەگەڵ نازییەکان لە سەرەتای شەڕی دووەمدا هەڵەیێکی کوشندە بوو، کەچی وەك دەزانین ئەو ڕێککەوتنە وای کرد کە هەڵەی پێشووتری کۆمیونیستە ئەڵمانەکان تا ئەو ڕادەیە بکێشێتەوە سەر هەڕەشەی کوشندە لە ژیانی ڕوسیای کومیونیست چونکە ئەگەر ستالین ڕێی چۆڵ نەکردبایە بۆ هیتلەر کە لە (١٩٣٩) پۆڵەندە بشێلێت و دواتریش لە (١٩٤٠)دا فرەنسە لە ناو ببات، هیتلەر نەیدەتوانی لە (١٩٤١)دا هێرش بباتە سەر ڕوسیا و ستالین، لەمەشدا چ تەبریرێك پەیدا نییە کە دەگوترێ لە ترسی ڕێککەوتنی هیتلەر لەگەڵ فرەنسە و ئینگلیز، ستالین ناچاری ڕێککەوتن بوو لەگەڵ هیتلەر چونکە دیتمان لە هیچ حاڵاندا دەوڵەتەکانی ڕۆژئاوا لەگەڵ هیتلەر ڕێك نەکەوتن. ئێمە ئەگەر بەهانەی وەها سافیلکە و بێ بنج لە ستالین بسەلمێنین دەبێ هەر لە پێشەوە هیچ گلەیی نەبەینەوە سەر کۆمیونیستە ئەڵمانەکان چونکە ئەوانیش دەتوانن بە فەندی زمانلووسی هەزار و یەك بەڵگەی ڕێکوپێکت بۆ بهێننەوە و خۆیان لە گلەمەندیی من و تۆ بپەڕێننەوە، جا ئەگەر بیرکەرەوەی مادی بیەوێ یەك هەڵوەستی هەبێ بەرانبەر ئەو دوو ڕووداوەی وەکو یەك چاکتر ئەوەیە لە کومیونیستەکانیش عوزر و بەهانان بسەلمێنێت و گلەیی بباتەوە سەر

بەرەی سۆشیالیست چونکە هەر نەبێ، کە پێمان نەکرێ مێژوو بگۆڕین و ڕووداوان هەڵگێڕینەوە، با قسە و بیروڕامان بەرەو یەکچوونی بگۆڕین.

ئێمە ئەگەر ڕێمان هەبێ لە ڕووداوی زۆر گرنگی وەك هەرای نێوان دەوڵەتان دابەزین بۆ مەتەڵ و پەندی پێشینان بە نیازی بەسەرکردنەوەی لایەنی زاتیبوونی مرۆڤ لە نەزەر بیروڕای خاوەنی پەندەکان، کە دەکاتەوە گەل، دەبینین لەوێشدا بە شێوەیێکی عەفوی هەست بەو لایەنە کراوە بەڵام بێ ئەوەی دەمەتەقەی زاتیبوون و مەوزووعیبوونی مرۆڤ هەڵستێنێت (دیارە لە ئیمکاندا نەبووە ئەو لایەنە هەڵستێنێت). من لەو پەند و مەتەڵانە چەند نموونەیەکی وەها دەهێنمەوە کە بشێ بخرێنە بەر پێوانەی زاتی و مەوزووعییەوە، ئەگەر نا پەند و مەتەڵی ئەوتۆ هەیە خۆیان لە خۆیاندا ئەوەندە زاتین کە لە سنووری عادەتی زاتییەت تێ پەڕیون بەرەو غەیب، بگرە ئەفسانەش، دیارە غەیب و ئەفسانەش بە لێکدانەوەی مادی چ پێوەندییەکی ڕاستەوخۆی بە مادییەت و مەوزووعییەتەوە نییە.

پەندێك هەیە دەڵێ: (پووشکە بە چاوی خەڵقەوە دەبینێت بەڵام کۆڵەوژ "وەیا چیلکە" لە چاوی خۆیدا نابینێت). ئەم پەندە درێژەیێکی ژیرانەی گوتە مەشوورەکەیە کە دەڵێ کەس عەیبی خۆی نابینێت، هەروەهاش هەردوویان خزمی (کەس بە دۆی خۆی ناڵێ ترشە)ن. پەندەکان لەگەڵ تێخوێندنەوەی لایەنی سوودی شەخسی و خۆ تەرجیحدان بەسەر غەیردا، کە دەقاودەق لەگەڵ هەلپەرستی یەك دەگرنەوە، وەها ڕادەگەیەنن کە بە عادەت مرۆڤ دڵ و دەروون و ئارەزووی خۆی دەکاتە پێوانەی چاکە و خراپە، دیاریشە ئەمە جەرگەی زاتییەتە و چ پێوەندیی بە مەوزووعییەتەوە نییە. مرۆڤ ئەگەر لە دەروونیدا جۆرە باوەڕێکی نەبێ بە ڕاستبوونی (پووشکەدیتن لە چاوی غەیردا) ناوێرێ پڕ بە دەم لە خەڵقی بکاتە عەیب، هەروەهاش ئەگەر هەستی تەواو بکات بە عەیببوونی ئەو کۆڵەوژەی ناو چاوی خۆی دیسانەوە جورئەت ناکات لچك و لێوان لە پووشکەکە هەڵێنێت. عەیبی خۆ نەدیتن و عەیبی خەڵق دیتن بەر لە هەموو شتێك هەڵوەستی زاتە، دواتر ڕەنگە باداتەوە سەر هەلپەرستی چونکە لەوێدا وێڕای (نیگای زاتی) بێ شەرمی و بێ پەردەییش هەیە کە هەر بە جارێ لە مەوزووعییەت دەترازێ.

بۆیە پێت دەڵێم خاڵە چوێلەکانم بۆ بگری.
دەستێ نەتوانم بیبڕم ماچی دەکەم.

کێ دایکی مارە بکا ئەو باوکیەتی.
بەخێشەخێش لێت دێمە پێش.
ئەگەر دیترام ئەزم، ئەگەر نەدیترام دزم.

ئەمانە هەموویان بەولاوەی زاتیەتەوە بەرەو هەلپەرستی و خۆویستییەوە ڕۆیشتوون، هەر ئەمانەشن لە بەیتەکەی شاعیر دەنگ دەدەنەوە و ڕێی دەربڕین لەبەر زمانیدا خۆش دەکەن:

زەمانە هەر کەسێ هێنایە مەیدان
ئیطاعەی فەرضە لای قەولی حەکیمان

لێرەدا مەودام نییە لە گۆشەی زاتیبوون و مەوزووعیبوونەوە سەیری ئەو هەڵوەست و گوتە و پەند و قسەی نەستەق و بابەتە فۆلکلۆرییانە بکەم کە تاکە مرۆڤ بەرەو سوودی بەرتەسکی شەخسییەوە دەبات لەگەڵ ئەوانەی هانی زۆربەی گەل دەدەن بۆ وەدەستهێنانی بەرژەوەندی گشتی، ئەوەی ڕاستیش بێ ئەم لایەنەی (سوودی تاك) و (سوودی گەل) سەر دەکێشێتەوە بۆ ئاکار و خەسڵەتی جوامێری و زێدە ژیری لەو پەند و قسە نەستەقانەدا کە وا بەهەمە حاڵ تەعبیر لە زات دەدەنەوە بەڵام زاتی مەرد و ژیر.

لەبەرەو دوای ئەم بەشەی نووسینەکەمدا بە پێویست دەزانم یەك دوو ڕوونکردنەوەی کورتیلە بخەمە سەر هەندێك لەو بیروڕایانەی لە شێوەی کەڵەکەکردن بە دوا یەکتردا هاتن.

ڕوونکردنەوەی یەکەم ئەوەیە کە وا من هەرچەند دەزانم لە مێژوودا (دەسەڵات) لە سەر تاکە بنەمای چەوساندنەوە هەڵنەستاوە، پتر لە عادەت حەز بە نەبوونی دەسەڵاتی ناڕەوا دەکەم پتریش لە عادەت پێی سەغڵەت دەبم، بۆیەشە وەها بە ڕاشکاوی هەڵوەستی بەفیزونازی شۆڕشگێڕان تاوانبار دەکەم. شۆڕشگێڕێك کە ڕێ بە خۆی بدات لە سەرەك عەشیرەتێکی دەوری حامورابی نارازی بێت دەبێ شەرم بکاتەوە لە شکاندنەوەی فەلاحێکی ئەم سەردەمە کە بەپێی قەناعەتی خۆی داوای مافێك دەکات بەڵام لەگەڵ باوەڕی شۆڕشگێڕەکەدا ڕێك ناکەوێت.

هەر لە زیمنی ئەم ڕوونکردنەوەیەدا دەڵێم چی گوتم لە بارەی سوودی دادگا و یاسای کۆنینە بۆ هەژاران، بەیانی ڕاستیێکی مێژووییە نەك بانگهێشتنە بۆ خامۆشبوون لە یاسای ناڕەوا و دادگای بە پێچ و پەنا، هەروەك کە بڵێم هەبونی کۆلکە

حەکیمان بەر لە سەدان ساڵ چاکتر بوو لە نەبوونیان ئەوە ناگەیەنێ کە من کۆلکە حەکیم بەسەر خاوەن شەهادەی (F. R. C. S)دا تەرجیح دەدەم. دەبێ قسەکانم بدرێنەوە بەو سەردەمانەی لە بارەیانەوە دواوم.

ڕوونکردنەوەی دووەم، کە وا تا ڕادەیێك دووبارەکردنەوەی سەرنج ڕاکێشانێکی پێشووترە، ئەوەیە کە لەو ڕەخنانەی من لە بیرکەرەوەی مادیم گرتوون دەبێ حیسابی ئەوەم بۆ بکەیت کە وا بەشێکی زۆری شتە ڕەخنە لێگیراوەکان ئاکام و ئەنجام و بەرهەمی نەزەرییەکەیەتی نەك قسەی دەقاودەق و پاتەوپاتی، وەك ئەوەی کە ئەو پێی گوتم (بە گۆڕانی هۆی بەرهەمهێنان، هەموو شت دەگۆڕێ) لزووم نامێنێ بە قسەی ڕەق ئیلغای ئیرادەم بکات چونکە ئەنجامی نەزەرییەکەی دەوری منی لەغو کردووە، بگرە منی تێ بردووە. بە نموونە دەڵێم ئەو کەسەی کە دەڵێ ئاسمان بە دەوری ئەرزدا دەخولێتەوە لە هەمان کاتدا گوتووەتی خێرایی سووڕانەوەی بەشێك لە ئەستێرەکان سەدان ملیۆن جار هێندەی خێرایی ڕوناکییە چونکە کە بزانین ئەو ئەستێرانە مەسافەی یەك ملیۆن (ساڵی ڕووناکی) لە ئەرز دوورن دەبێ بە خێراییی هەزاران هەزاران هێندەی ڕووناکی بگەڕێن ئنجا بتوانن لە شەو و ڕۆژێکدا دەورەی ئەرز بدەنەوە، کابرای خاوەن قسەکەش ڕێی نییە ئینکاری ئەم ئەنجامە بکا بەوەدا کە گۆیا ئەو لە دەقی قسەکەیدا شتی وەهای نەگوتووە. پێویستە خوێنەر لە زۆر جێگەدا بیری ڕوونی خۆی بداتە پاڵ بابەتی خوێندنەوەی بۆ ئەوەی سەرلەبەری چەشمەندازی بەر ڕووناکاییی نووسینەکە بەسەر بکاتەوە.

دوای ئەم ڕوونکردنەوانەش دەڵێم قسەکانم زەرەر لە کەس و لە هیچ نادەن.

***

لێرەدا بەشی یەکەمی ئەم نووسینە بەکۆتایی دەگات. لە سەرەتاوە بەر لە پێنج ساڵ کە دەستم کرد بە نووسینی باسەکە هەمووی یەك نەفەس و یەکسەر بە دوا یەکتردا هات، ئێستاش کە کەوتمە سەر ڕێکخستن و بڵاوکردنەوەی، هەمان یەك نەفسی کۆنی پاراست بەڵام گەلێك خۆی لەبەریەك کێشایەوە و شریتەی درێژ بووەوە تا ئەو ڕادەیەی کە دەشێ چاو و مێشکی خوێنەر ماندوو بکات بە تایبەتی کە دەزانم باسەکە لەوپەڕی وشکیدایە و هیچ شلکی و نەرمیی تێدا ڕەچاو نەکراوە. ئەمە لە لایێکەوە، لە لایێکی دیکەشەوە ئەو هێندەی کردم بە بەشی دووەم بە تەواوی وەك ڕووی دووەمی سکەیە کە

وا تەواوکەری ڕووەکەی دیکەیەتی بەڵام هەردوو ڕوو پشت لە یەکترن ئەگەر نەڵێم پێچەوانەن.

لە بەشی یەکەمدا، لە پەراوێزی زاتیەتی مرۆڤ، بە شێوەی بنجی باسی ڕووی (إیجابی) هۆشم کردووە کە دەکاتە ڕووی تێگەیشتن و بۆچوونی ڕاست و لێکدانەوەی ژیرانە (هەرچەند بە پێی پێویستیش ناوناوە دەوری ڕووە سەلبییەکەشی هەڵاتووم). لە بەشی دووەمی ئەم نووسینەدا دێمە سەر باسی دەوری (سلبی) هۆش کە بە پێی باوەڕی من لە هیچ ڕوویێکەوە سەر ناگەیەنێتە سوود و بەرژەوەندی، بەڵکو لە ماڵکاولی و ڕەنج بە خەساری و بە فیڕۆ ڕۆیشتن بەولاوەی تێدا نییە. تا کاتێك بەشێکی تر وەیا بەشەکانی تری ئەم نووسینە دەخوێنیتەوە، چیی لێرەدا خراوەتە بەر چاوت ئەوە دەهێنێت کە هەر نەبێ وەك تەختەی دامە و شەترەنج نەختێکی لێ ڕابمێنیت.